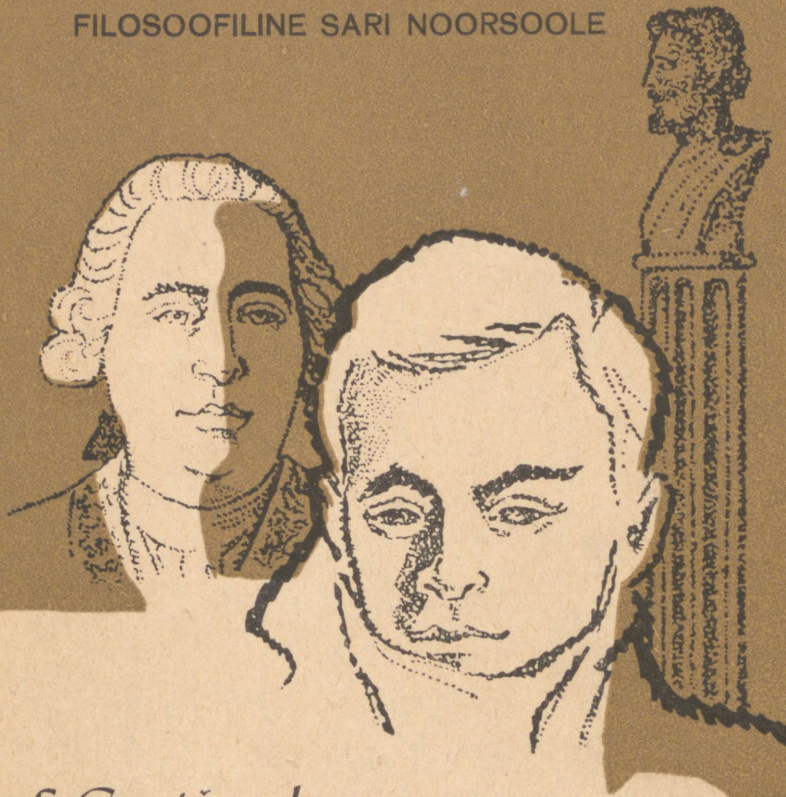

FILOSOOFILINE SARI NOORSOOLE

S. Gontšaruk

SKEPTIKUTEST JA
SKEPTITSISMIST

124787 Tagastage raamat õigeaegselt!
Возвратите книгу вовремя!

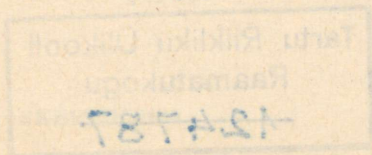
2694	5294			
2043				
9064				
159A				
618				
6480				

A 29739 III

S. GONTŠARUK

SKEPTIKUTEST JA SKEPTITSISMIST

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1969

1M

G60

Originaali tiitel:

С. Гончарук

О СКЕПТИКАХ И СКЕПТИЦИЗМЕ

Издательство политической литературы

Москва, 1967

Tõlkinud A. Lukas

2
N

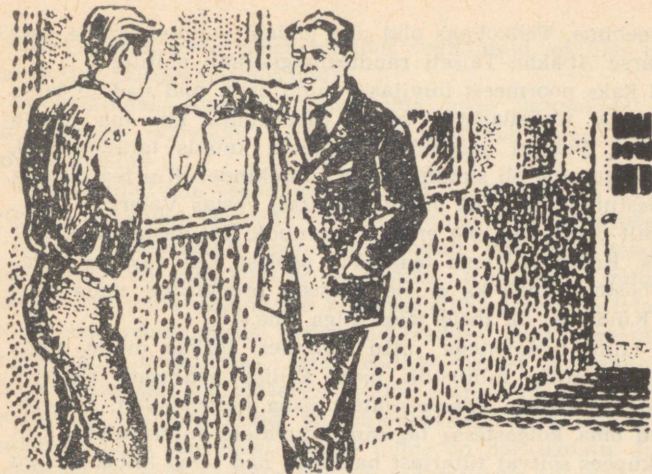

228407

Гончарук Сергей Иванович. О СКЕПТИКАХ И СКЕПТИЦИЗМЕ. На эстонском языке. Художник Б. Резникович. Издательство «Ээсти Раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Marandi. Kunstiline toimetaja L. Kruusmaa. Tehniline toimetaja H. Kruustee. Korrektor E. Bachwerk.

Laduda antud 8. X 1968. Trükkida antud 10. III 1969. Paber 70×103/32. Trükipoognaid 3,75. Tingtrükipoognaid 5,25. Arvestuspoognaid 5,46. Trükiarv 4000. Tellimise nr. 5. Trükikoda «Kommunist». Tallinn, Pikk tn. 2. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Hind 19 kop. 1—5—3.

KOHTUMINE SKEPTIKUGA

ÕHTUNE VESTLUS

Mõne aasta eest sõitsin ma Kaug-Itta komanderingusse. Kuigi meie rong läbis alles Moskva-lähedasi suvituskohi, olin oma teekaaslaste kohta juba üht-teist teada saanud. Peale minu oli kupees veel kolm inimest. Üks, kes tutvustas end Viktorina, oli ühe Moskva tehase autojuht ja sõitis uudismaale vilja koristama. Kaks teist moskvalast — lapsepõlvesõbrad Valeri ja Juri — olid konkursil Moskva Raudteetranspordi Instituuti pääsemisel läbi kukkunud ja sõitsid nüüd tööstaaži

välja teenima. Töökohaks olid nad endale valinud noorte seas populaarse Abakan-Taišeti raudteemagistraali ehituse.

Need kaks noormeest huvitasid mind eriti: olid nad ju tahtnud saada üliõpilasteks selles instituudis, kus ma töötan õppejõuna. Pealegi paistsid nad olevat kaunis teravmeelsed. Nende käitumine oli sundimatu ja enesekindel. Kui tegin nalja ebaõnnestunud debüüdi puhul teaduses, vastas Valeri:

«Ausalt öelda, ega me eriti ei lootnudki sel aastal instituuti pääseda. Koolis me oma teadmiste poolest just väga ei hiilanud. Tööstaaži meil ka ei ole. Lihtsalt proovisime, mida suudame. Kuid sõel oli meie jaoks liiga tihe.»

Oma uute tutvavatega juttu puhudes torkas mulle silma nende arvamuste nihilistlik toon. Erilise põhjuseta rääkisid nad mõnedest meie kaasreisijatest üsna halvustavalt, nimetasid neid oma kolgastesse tagasipöörduvateks mühakateks. Üht kõrvalkupees sõitvat tütarlast hakkasid nad tema lihtsa soengu pärast kutsuma tutiga tibuks. Tükk aega kritiseerisid nad õhinal meie vaguni sisseseadet, ehkki see oli igati kaasaegse raudteetehnika tasemel.

Õhtul väljusin kupeest vaguni koridori, jäin seisma avatud akna juures ja nautisin augustiöö karget õhku. Koridor oli tühi, suurem osa reisijaid juba magas. Puhkama olid heitnud ka minu kupeekaaslased, välja arvatud Valeri. Ehkki ta oli kogu õhtu püüdnud muretuna näida, võis märgata, et ta oli ärevil ja tundis hirmu selle uue, tundmatu elu ees, mis teda olude sunnil ootas. Ta tuli ja jäi minu kõrvale seisma. Ilmselt tahtis ta juttu ajada. Ning ta tõepoolest hakkaski pajatama küll oma koolikaaslastest, küll seiklustest turismimatkadel. Meie vestlus kandus kirjanik Jefremovi raamatule «Andromeeda udukogu», milles kirjanduslikus vormis on kujutatud inimkonna tulevikku. Valeri kuulas mind tähelepanelikult ja küsis siis:

«Kas te aga olete selles kindlalt veendunud, et üles ehitatakse just niisugune ühiskond?»

«Surmkindel,» vastasin mina. «Ma usun inimkonna kommunistlikku tulevikku. Selles on veendunud kogu maailma kommunistid.»

«Kuid millel teie veendumus põhineb?» küsis Valeri seepeale. «On ju romaanide autoritel vaba voli tulevikku välja mõelda.»

«Enesestmõistetavalt pole «Andromeeda udukogu» teaduslik uurimus, vaid kirjanduslik fantastika. Kuid selle autor on samuti kui mina veendunud kommunistlike ideaalide triumfis. Ning meie veendumused põhinevad teadusel, mida nimetatakse marksismiks-leninismiks. Selle teaduse õigsust on kinnitanud kogu, sealhulgas ka kaasaegse ajaloo areng. Marksismi poolt avastatud ajalooseadused on objektiivsed. Neid muuta ega kummutada ei saa keegi. Nende toime on paratamatu. Ja kui inimesed on neid tunnetanud, siis tegutsevad nad neile vastavalt. Sellest juhinduvadki kõigi maade kommunistlikud parteid, juhtides võitlust parema elu eest.»

Minu vastuse ära kuulanud, lausus Valeri:

«Koolis räägiti mulle umbes sedasama.» Ning ta jätkas: «Loomulikult ei tunne ma marksistlik-leninlikku õpetust põhjalikult. Kuid üht-teist olen ma oma elus juba näinud. Võiksin tuua palju näiteid selle kohta, kuidas inimesed ei tegutse mitte kooskõlas ajalooseadustega, vaid pigem vastupidiselt.» Ning Valeri hakkas mulle jutustama mõnest oma tuttavast, viidates ajakirjanduses ilmunud fõljetonidele parasiitliku eluviisiga inimeste kohta. Ta pajatas inimestest, kes hoiduvad tööst kõrvale, varastavad, huligaanitsevad, muretsevad üksnes isikliku heaolu eest ja kõige vähem mõtlevad ühiskonna huvidele.

«Koolis räägiti, et tähelepanelikkus ja hoolitsus inimese eest on meie elu aluseks. Kui aga katsusin astuda instituuti, siis

ei võtnud dekaan mind isegi jutule, kui kuulis, et ma sõela peale ei jäänud,» ütles Valeri solvunud toonil. Oma jutu lõpetas ta järgmiste sõnadega: «Varem uskusin ma kõike, mida räägiti, nüüd aga enam mitte alati!»

Vastates Valerile kinnitasin, et negatiivseid momente võib üksikute inimeste käitumises leida rohkem kui küllalt, et esineb palju viltulaskmisi ka noorte kasvatamisel. Loomulikult on halb, kui kasvatajad kujutavad elu üksnes roosades värvides, räägivad õpilastele väga vähe meie kasvuraskustest, ei valmista neid ette raskuste ületamiseks, ei õpeta neid elu nägema kogu selle keerulises vastuolulisuses. Nii need kui ka paljud teisedki puudused meie elus on ju üldtuntud ja nende vastu me võitleme. Peame neid vastuoksusi ja vajakajäämisi meie elust välja juurima üha intensiivsemalt. Kuid egas nende negatiivsete nähtuste esinemine anna alust skeptilisteks üldistusteks tuleviku kohta tervikuna. Peale negatiivsete faktide esineb palju rohkem teistsuguseid tõsiasi: nõukogude rahva edusammud uue ühiskonna ehitamisel, meie majanduse kõrvalekaldumatu progress, rahva elatustaseme pidev paranemine, kultuuritaseme ja inimeste teadlikkuse tohutu tõus. Nimetame näiteks liikumist kommunistliku töösse suhtumise eest. Paljude inimeste käitumises avalduvad juba nüüd kommunistliku kõlbluse jooned. Seepärast tuleb hoiduda ennatlike järelduste tegemisest. Tuleb tingimata meeles pidada, et ainuüksi tohutu faktilise materjali igakülgne ja põhjalik analüüs võimaldab teha õigeid järeldusi elunähtuste ja arengutendentside kohta.

Tuletage meelde, kuidas eksisid vene liberaalsed narodnikud 19. sajandi lõpul oma järeldustes Venemaa edasise arengu kohta. Tookord oli Venemaa talupoegade maa ja seepärast väitsid narodnikute ideoloogid, et Venemaa ei lähe kapitalistlikku arenguteed pidi, kuna riigis ei ole kapitalismi arenguks vajalikke tingimusi. Oma teostes «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas

nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu» ning «Kapitalismi areng Venemaal» näitas V. I. Lenin tohutu arvu faktide ja statistilise materjali analüüsi varal, et Venemaa on juba asunud kapitalistliku arengu teele ja et kapitalistlikud suhted on juba tunginud mitte ainult linnadesse, vaid ka maale.

Niisiis ei ole ühtesid või teisi ühiskondlikke sündmusi õigesti hinnata lihtne. Ei tohi esimestest juhuslikest nähtustest peale hakata, vaid enne tuleb koguda palju mitmesugust faktilist materjali. Peale selle peab oskama neid fakte õigesti analüüsida. Selleks aga tuleb tunda ühiskondliku arengu üldist teaduslikku teooriat — ajaloolist materialismi ning dialektilist tunnetusmeetodit.

«Püüate küll lahendada ülitõsiseid ühiskondlikke probleeme, Valeri, kuid teil pole veel ei kuigi suuri elukogemusi ega ka küllaldasi teoreetilisi teadmisi,» ütlesin talle. Lisasin veel, et pealegi on ta seni olnud üksnes toimuva kõrvaltvaataja. Temast peab aga saama uuest elust aktiivne osavõtja ja selle looja. Kui ta õpib elu tundma, saab targemaks, siis õpib ta ka elunähtusi õigesti hindama. Küll ta siis mõistab ka seda, miks inimühiskonna areng viib paratamatult kommunismi võidule.

Valeri jäi aga endale truuks:

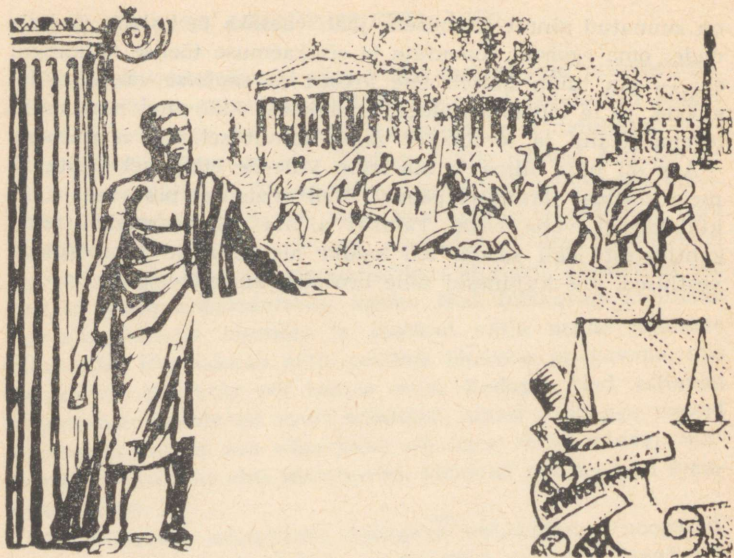
«Teooriaid loovad ju ikkagi inimesed, nemad aga võivad eksida! Kus on garantii, et need teooriad, mille alusel meie elunähtusi seletame, paika peavad? Mulle rääkis üks seltsimees, et on olemas filosoofe, kes tõestavad, nagu ei saaks maailma üldse tunnetada ja järelikult ei ole üldse olemas tõeseid teooriaid!»

Niisiis oli mul tegemist skeptiliselt meelestatud noormehega. «Mis siis ikka,» otsustasin. Mõned noorukid tavatsevad kõiges kahelda, eriti siis, kui nende teadmised on puudulikud. Nad langevad tihti äärmustesse. Üksikus faktis näevad nad korra-pealt seaduspärasust. Kohtavad nad oma teel mõnd nurjatut — kõik inimesed on nurjatud. Mõni täiskasvanu ei kohelnud neid õiglaselt — maailmas valitseb ebaõiglus! Tõestamise asemel lasevad nad käiku paar kirjanduslikku aforismi, arvates, et see annab nende argumentidele kaalu. Nad hakkavad kahtlema mõnede nähtuste õigsuses ja jõuavad välja nende nähtuste eitamisele. Elu hakkab neile paistma üksluise ja igavana, mis pakub siis kas vähe või hoopis mitte midagi. Nad esitavad ühiskonnale liialdatult suuri nõudmisi, omalt poolt aga teevad ühiskonna kasuks kas väga vähe või üldse mitte midagi. Sat-tunud niiviisi oma elus ummikusse, püüavad nad ka teisi sega-dusse ajada.

Kui niisugust «skeptikut» kohtavad vähekokogenud noorukid, siis võib neile algul tunduda, et tegemist on suurte teadmista-tega inimesega, kes teab ja mõistab paljutki, millest nad ise midagi ei tea. Ning alles mõne aja möödudes hakkavad nad taipama, et niisugusel skeptikul pole peale bravuuritsemise midagi välja pakkuda. Vahel püüavad niisugused inimesed sarnaneda oma kirjanduslikele eekujudetele. Tuletagem meelde, mida rääkis Turgenevi kangelane Rudin samanimelises romaanis, vaieldes skeptiliselt meelestatud Pigassoviga: «Eitage kõike, ja te võite kergesti tarkpeana näida: see on üldtuntud võte. Heasüdamlikud inimesed on kohe valmis järel dama, et te seisate kõrgemal sellest, mida eitate. Kuid sageli pole see nii. Esiteks, plekke võib leida kõiges, aga teiseks, kui te ka asjalikult räägite — seda halvem teile; teie mõistus, mis

on suunatud ainult eitamisele, jääb vaeseks ja kuivab. Rahuldades oma egoismi, loovutate te sisekaemuse tõelise naudingut; elu — elu tuum libiseb teie kitsast ja sapisest vaatevinklist mööda, ja te lõpetate sellega, et hakkate klähvima ning nalja tegema. Laita ja tõelda on õigus ainult sel, kes armastab.»

Aeg oli juba hiline ja ma tegin Valerile ettepaneku jätkata meie vestlust järgmisel päeval. Meil seisis ees pikk tee ja oli küllaldaselt vaba aega. Tahtsin aidata sel noormehel tema kahtlustest jagu saada. Nii saidki alguse meie filosoofilised vestlused, mis kujunesid selle brošüüri alusmaterjaliks.

I PEATÜKK

SKEPTIK EI TEADNUD OMA EELKÄIJATEST MITTE MIDAGI...

1. Vana-Kreekas elas filosoof Pürron

Meie teeloleku järgmisel päeval jutt jätkus. Kommenteerinud meie kupeekaaslastele lühidalt minu ja Valeri vahel toimunud jutuajamist, küsisin neilt, kas keegi on midagi kuulnud niinimetatud skeptitsistlikust filosoofiast. Vastus oli eitav.

MIS ON SKEPTITSISM?

«Milles siis seisneb skeptitsistlik filosoofia?» küsis Viktor. «Skeptitsistlik filosoofia ehk skeptitsism on filosoofiline kontseptsioon¹, mis seab kahtluse alla objektiivse tegelikkuse tunnetamise võimalikkuse. Filosoofias on skeptitsism subjektiivse idealismi² üks erivorme, täpsemalt — sellega külgnev, puutumuses olev vool. Järjekindel skeptitsism eitab kategooriliselt inimõtlemise võimet mõista looduse ja ühiskonna esemete ning nähtuste olemust, tunnetada nende seadusi ning omandada tõeseid teadmisi. Filosoofia ajaloos on hakatud niisugust õpetust nimetama agnostitsismiks³. Sõnal «skeptik» on kaks tähendust. Esiteks tähendab see skeptitsismi kui filosoofilise suuna pooldajat. Teiseks — umbusaldavat inimest, kes kõiges kahtleb.

Skeptitsism kui filosoofiline vool on tekkinud ja elavneb järjekordselt ühiskonna arengu murrangumomentidel, kui on lõõnud vankuma vanad ühiskondlikud ja majanduslikud suhted ning nendele vastavad ideaalid ja ei ole veel jõudnud kinnistuda uued. Niisugustel perioodidel hakatakse revideerima neid filosoofilisi aluseid, millele on tuginenud vananenud ühiskondlikku korda põhistavad teooriad. Üldreeglina on skeptitsistlike filosoofiliste süsteemide rajajateks olnud hukumisele määratud ekspluateerivate klasside ideoloogid. Kaasajal, mil toimub üleminek kapitalismilt sotsialismile, on skeptitsism kodanlikus filosoofias elavnenud.

¹ Kontseptsioon — vaatlus- või käsitlusviis, vaadete süsteem; üldkujutus, plaan, samuti tärnanud mõte või idee. — (Tõlk.)

² Filosoofiline suund, mis tunnistab primaarseks aistingu, üksikisiku (subjekti) teadvuse.

³ Sõna «agnostitsism» on tuletatud kahest kreekakeelsest sõnast: «a» — ei; «gnosis» — teadmine, tunnetus.

Niisiis on skeptitsismil filosoofias oma ajalugu. Tekkimisest peale kuni meie päevini on ta korduvalt muutnud vormi. Kuid tema olemus pole seejuures muutunud. Milles siis seisneb skeptitsismi olemus? Mida on skeptikud õpetanud?

MIDA ÕPETASID PÜRROON JA TEMA JÄRGIJAD?

Skeptitsism kui filosoofiliste vaadete süsteem tekkis Vana-Kreekas IV sajandil e. m. a. Selle rajajaks oli filosoof Pürroon. Ta oli Makedoonia Aleksandri kaasaegne ning oli viimast isegi tema sõjaretkedel saatnud. Kreeka skeptitsismi tähtsamateks esindajateks olid Timon, Arkesilaos, Karneades jt.

IV kuni II sajandini e. m. a. oli periood, mil leidis aset orjandusliku korra langus, Kreeka riigi lagunemine ja tema riikliku iseseisvuse kaotamine. Varem nii rikas ja võimas orjanduslik riik oli hävinemas. Seda oli õnestanud orjade terav klassivõitlus kõikide rõhujate vastu ning nõrgendanud kaotused välisvallutajatele — esmalt makedoonlastele, hiljem roomlastele. Kreeka vaba elanikkonda ähvardas pidevalt laostumise ja orjusse langemise oht. Kindlustunde puudumine oma tuleviku suhtes viis selleni, et inimesed hakkasid suuremat huvi tundma eraelu ja oma saatuse vastu ning püüdsid välja töötada niisuguseid käitumisnorme, mis oleksid kooskõlas tekkinud olukorraga.

Skeptitsism levis ulatuslikult meie ajaarvamise esimestel sajanditel, eriti rooma filosoofias (Agrippa, Sextus Empiricus jt.) seoses orjanduslikku Roomat tabanud kriisiga. Sel perioodil olid Rooma kodanikud mures samade probleemide pärast, mis olid olnud päevakorras Kreeka vabade elanike hulgas mõni sajand enne seda. Kuid antiikfilosoofia ei olnud võimeline

andma vastust küsimusele, missuguseks kujuneb ühiskonna edasine saatus. Niisuguste järelduste tegemiseks ei olnud veel kogutud küllaldaselt teadmisi. Ent sellele vaatamata ei suunanud suur osa filosoofe oma jõupingutusi mitte maailma nähtuste seletamisele ja temas kehtivate seaduspärasuste mõistmisele, vaid nad püüdsid tõestada, et sellealaseid teadmisi ei ole üldse võimalik saada. Pürroni poolehoidjad õpetasid, et meie meeleeelundid ei taju esemeid mitte sellistena, nagu nad on, vaid sellistena, nagu nad meile näivad. Pürroni õpilane Timon väitis: «Ma tunnen, et asi on magus, kuid ma ei tea, kas ta seda tegelikult on.»

Skeptikud arvasid, et sama petlik on ka mõistus. Nende mõttekäik oli järgmine: kui loogiline tunnetamine põhineb tõestamisel, siis järelikult on eeldatavalt olemas mingi tõde, millele antud tõestus tugineb kui alusele. Kuid see tõde ise vajab omakorda tõestamist ja nii edasi lõputult. Nii väitsid nad, et mingit otsustust ei tohi tunnistada usaldatavaks, autentseks, tõseks. Nad soovitasid hingerahu huvides hoiduda igasugustest otsustustest. Sellele vaatamata aga kirjutasid nad ise teoseid, milledes kritiseerisid oma filosoofiliste vastaste seisukohti. Skeptikute peamiseks ründeobjektiks olid need filosoofilised süsteemid, mis püüdsid spekulatiivselt, ainuüksi mõtlemisest lähtudes, kogemustele viitamata, seletada tajutavat maailma, asjade loomust ja nende olemust.

Antiikskeptikud formuleerisid terve rea seisukohti — argumente skeptitsismi kaitseks. Neid argumente nimetatakse troopideks. Allpool käsitleme neist mõnda.

Esimene troop viitab elusolendite mitmekesisusele oma füüsilise organisatsiooni ja meeleliste tajude poolest. Seetõttu näivad erisugustele elusolenditele, sealhulgas ka inimestele, ühed ja samad asjad erinevatena: ühtede meeldivatena, teistele eba-meeldivatena, ühtede söödavatena, teistele mittesöödavatena

jne. Selle põhjal tuldigi järeldusele, et asju tuleb hinnata mitte nende olemuse, vaid selle järgi, millistena nad näivad.

Teise troobi aluseks on vana-kreeka filosoofi Protagorase (481—411. a. e. m. a.) väide, et «...inimene on mõõduks kõikidele asjadele». Protagorase arvates hindab iga inimene asju omamoodi. Seepärast on arvamusi ühe ja sama asja kohta nii palju, kui palju inimesi seda asja tajuvad. Siit järeldati, et asjade olemuse kohta ei saa väita midagi kindlat ja et objektiivseid teadmisi ei ole üldse olemas.

Niisuguseid troope oli formuleeritud kümme. Nendes püüti tõestada, et inimese otsustused asjade kohta sõltuvad paljudest tingimustest: unest või ärkvelolekust, ärritatusel, tavadest ja harjumustest. Pöörati tähelepanu ka sellele, et meelegaorganite poolt vastuvõetud aistingud sõltuvad ka vahemaast, mis eraldab meeleorganeid vastavast esemest, ühe ja sama aine seisundist (terve klaas on läbipaistev, purunenud — läbipaistmatu) jne.

Neile troopidele, mis käsitlesid meelelisi andmeid, lisas rooma skeptik Agrippa I sajandil e. m. a. veel viis. Viimaste eesmärgiks oli diskrediteerida loogilist tunnetust. Agrippa püüdis näidata, et mõisted, mille abil me formuleerime oma otsustused, on ebamäärased ja määratlematud. Ta rõhutas iga eseme kohta tehtud otsustuse vastuolulist iseloomu jms.

Niisiis antiikaja skeptikud rõhutasid erinevusi selle vahel, millisena asi eksisteerib iseeneses ja millisena seda inimene tajub. Ning kuivõrd nende arvates tõe kriteeriumit olemas ei olnud, siis tunnistasid nad kõik otsustused ühe ja sama asja kohta võrdväärseteks. Kaasaegne inglise filosoof Bertrand Russell on oma loengutes filosoofia ajaloo kohta öelnud üpris tabavalt, et «... skeptitsism oli laiskvorstile lohutuseks, kuna sellega tõestati, et lollepa on niisama tark kui teenekas teadlane.»

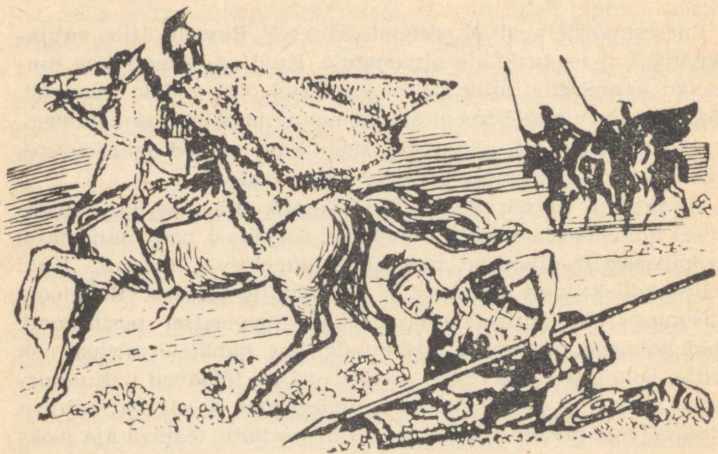
Enesestmõistetavalt ei pretendeeri see B. Russelli ütlus antiikskeptitsismi teaduslikule hinnangule. Kuid see annab õige hinnangu eesmärgile, mille antiikskeptikud olid endale seadnud: tõestada, et inimhinnang ei ole võimeline maailma tunnetama.

«Aga missugused olid siiski skeptikute vaated igapäevastes küsimustes?» tundis huvi Valeri sõber Juri.

«Praktilisel eesmärgil soovitasid skeptikud asjade üle otsustamisel ühineda enamuse seisukohaga. Seepärast nad tunnustasid ja kaitsesid traditsioone, tavasid ja üldkehtivat moraali. Kuid sellist kollektiivset arvamust ei tunnustatud tõeseks. Religiooni küsimuses olid antiikskeptikud ebaprintsiipiaalsel positsioonil. Nad hoidusid vastamast küsimusele, kas jumal on olemas või mitte. Kinnitasid aga samal ajal, et nad ise täidavad üldtunnustatud religiooni kõiki nõudeid, kuivõrd nad ei nägevat põhjust üldkehtivate tavade hülgamiseks. Pürron täitis teatava aja jooksul isegi ülempreestri kohuseid. Niisiis ei olnud vana-kreeka ja -rooma skeptikute vaated usule kaugeltki mitte eesrindlikud.

Pürroni õpetuse kohaselt püüab inimene selleks, et õnnelikuks saada, endale selgeks teha kolm küsimust: 1. Millest asjad koosnevad? 2. Kuidas me peame asjadesse suhtuma? 3. Missugust kasu saame oma suhtumisest neisse asjusse? Pürroni arvates ei saa esimesele küsimusele vastata midagi kindlat, kuna ükski teadmine ei ole tõene. Ka teise küsimuse puhul soovitas Pürron otsustusest hoiduda. Vastates kolmandale küsimusele, märkis Pürron, et skeptitsistliku maailmakäsituse peamine kasu seisneb hingerahus, mis olevatki õndsuse kõrgeim aste. Diogenes Laertios (III sajand e. m. a.) kirjeldab oma teoses, kuidas Pürron ükskord olevat olnud tormi ajal laevaga merel. Ta olevat oma arakslöönud kaaslastele näidanud siga, kes jäi täiesti ükskõikseks ja õgis rahulikult edasi, ning öelnud: «Näete, sellises ataraksias (täielik hingerahu) peab olema ka mõttetark.»

«Selle muistse skeptiku soovitusi võiks teiste sõnadega väl-

jendada nii: ela nagu elad, ära ole aktiivne, ära ärritu, ära tunne ialgi rahutust,» katkestas Juri mu jutu.

«Peaaegu, et võib,» nõustusin mina, «Näiteks B. Russell on öelnud, et «skeptitsism on igasuguse mure ja ärevuse vastumürk».»

«Aga kuidas soovitasid antiikskeptikud inimestel käituda?» küsis Viktor omakorda.

Selle peale jutustasin oma teekaaslastele ajaloos tuntud loo moraaliloengutest, mida rooma noortele pidas kreeka filosoof-skeptik Karneades, kes 156. a. e. m. a. oli läkitatud Ateena saadikuna Rooma. Oma esimeses loengus käsitles Karneades üpris veenvalt Aristotelese ja Platoni vaateid õigluse kohta ja tema kuulajad kiitsid need täielikult heaks. Kuid teises loengus ta kritiseeris neid vaateid, kummutas need täielikult, näidates üht-

lasi, et iga moraalinouet on võimalik vaidlustada. Karneades õpetas noortele roomlastele, et laevaõnnetuse puhul tuleb oma elu päästa nõrgemate arvel, sõjas aga peab põgenema vaenlase käest ka oma haavatud sõbra hobusel. Mõnedele rooma noormeestele hakkas see kreeka filosoofi õpetus meeldima. Kuid rooma senaatorid saavutasid, et Karneades saadeti maalt välja. Nad arvasid nimelt, et Rooma riigile on kasulik, kui Karneades õpetab niisugust moraali ateena noormeestele.

Vaadates etteheitvalt Valeri otsa, lausus Viktor:

«No olid sul alles semud seal Vana-Kreekas...»

Selle peale hakkasid kõik naerma.

AGA EHK ON SKEPTIKUTEL ÕIGUS?

Seejärel pakkus vagunisaatja meile teed.

Valeri tähendas: «Tee võiks olla magusam!»

«Minu arvates on see just parasjagu magus,» vastas Viktor.

«Jaa, mis puutub aistingute hindamisesse, siis oli antiikskeptikutel õigus,» resümeeris Juri. Ning jätkas: «Me otsustame asjade üle vastavalt oma harjumustele. Võõras, tundmatus metsas näib öösel iga känd hundina. Ka ühest ja samast inimesest ei mõtle erinevad inimesed ühtmoodi. Näiteks ühed peavad teda heaks, seltskondlikuks ja lõbusaks, teised aga ütlevad, et ta on liiga vaba käitumisega ja jõhkraoitu.» Siis pöördus Juri minu poole: «Minu arvates on antiikskeptikutel mõnes mõttes õigus: kas nad siis ei hinnanud õigesti meelegaorganite tajude tähtsust tunnetuse seisukohalt?»

«Hoiduge nii kategoorilistest väidetest! Juba Hegel¹ on õigesti

¹ G. F. Hegel (1770—1831) — saksa filosoof-idealism, kes idealistlikul baasil rajas mõtlemise dialektilise meetodi.

märkinud, et antiikskeptikute troobid on tabavad labase kaine mõistuse ja dogmaatilise metafüüsilise teooria vastu, mis deklareerib, et ta on mõistnud tõe selle kõrgeimas astmes. Sellise metafüüsilise filosoofia seisukohalt tõlgendatakse meelelisi aistinguid ühekülgsest — nagu peegeldaksid nad täielikult eseme kõiki omadusi. Skeptitsism on suunatud nende filosoofide-dogmaatikute vastu, kes on ekslikul seisukohal, nagu langeks meeleline tajumise absoluutselt kokku tajutava asja, selle olemusega. Skeptikud omakorda absolutiseerisid suhtelisuse, subjektiivsuse momendi tajudes. Kritiseerides üht äärmust, langesid nad ise teise. Nad hakkasid aistingute objektiivsust absoluutselt eitama. Neid antiikskeptikute ebaõigeid seisukohti püüdsid XVIII ja XIX sajandil põhistada filosoofid — idealistid. Nende vaadete ebateaduslikkuse on paljastanud F. Engels oma teoses «Ludwig

Feuerbach ja saksa klassikalise filosoofia lõpp» ning V. I. Lenin oma teoses «Materialism ja empiriokrititsism».¹

Dialektilise materialismi seisukohalt, mis seletab teaduslikult tunnetusprotsessi ja meeleorganite (nägemise, kuulmise, haistmise, kompamise ja maitsmise) osa selles protsessis, esineb aistingutes ja kujutlustes nii objektiivset kui ka subjektiivset. See, mis inimesest ei sõltu, on meelelistes tajudes objektiivne, see aga, mis sõltub maailma tunnetavast subjektist endast, on subjektiivne. Näiteks aistingutes, mis meil tekivad magusat teed juues, on subjektiivne seotud meie meeleorganite arenguga, mis on välja kujunenud elu jooksul omandatud harjumusega teed juues kasutada teatud hulka suhkrut vms. Kuid asjaolu, et magusa maitse põhjustab teesse lisatud suhkur, sõltub juba mitte inimesest endast, vaid suhkru omadustest. Seega on aistingutes objektiivne sisu. V. I. Lenin ütles: «Aisting on objektiivse maailma... subjektiivne kujund.» See tähendab, et tegelikkuse peegelduse vorm on subjektiivne, inimesest sõltuv, kuid aistingute sisu temast ei sõltu. See on tingitud väljaspool meie teadvust eksisteerivate esemete omadustest. Praktikas saame me selles veenduda.

Mis aga puutub antiikaja skeptikutesse, siis juhtisid nad dogmaatilisel mõtlevate filosoofide tähelepanu meie meeleliste tajude suhtelisele iseloomule, mida need filosoofid ise ei olnud märganud. Samal ajal nad liialdasid subjektiivsuse momendiga aistingutes, asudes seisukohale, et aistingud üldse ei peegelda esemete objektiivseid omadusi, et nähtumuses ei väljendu olemus. Seega ei ole nende poolt antud meeleliste tajude hinnang tõene, vaid ühekülgne. Meie tajudes peegelduvad looduslike esemete objektiivse olemuse elemendid. Olemust tunnetatakse nähtumuse kaudu. Selles me veendume praktiliste kogemuste

¹ Seda küsimust käsitleme edaspidi põhjalikumalt.

varal. Kui näiteks teile, Juri, õhtul metsas paistis, et põõsa taga seisis hunt, siis me sugugi korrapealt ei usu, et see oli tõepoolest hunt. Enne kontrollime. Võib-olla oli seal hundi asemel hoopis mõni känd. Hirmul on ju suured silmad!»

Selgitades skeptikute vigu aistingute hindamisel, muutus meie vestlus elavamaks. Isegi Viktor muutus julgemaks, ehkki ta algul oli vist arvanud, et ta meie jutust midagi aru ei saa. Ta tegi ettepaneku, et me ühiselt katsuksime üles leida vea skeptikute väites, nagu ei võiks ühtki otsustust tunnistada tõeseks, kuivõrd viimane ise vajab veel tõestamist. Poisid tulid selle ülesandega toime, kui ma neid seejuures pisut aitasin.

Me tuvastasime, et antud juhul antiikaja skeptikute viga oli tingitud vahetute ja vahendatud teadmiste võrdsustamisest.

Vahetu teadmine peegeldab nähtustevahelisi seoseid, mida inimene tajub oma meeleorganite abil. Neid teadmisi me omandame meeleliste kogemuste teel. Näiteks ma näen aknast, et taevas on pilves, maa on märg ja veeloikudes tekivad sinna langevate veetiljade ümber ringikujulised lainekehed. Sellest ma järeldan, et sajab vihma. Vahendatud teadmine saadakse terve rea vahetute otsuste üldistamise teel. Nii näiteks avastati, et hapnik muutub teatava temperatuuri ja teatava rõhu juures vedelaks. Samasugune omadus on ka vesinikul. Sellised on ka lämmastik, metaan ja teised meile tuntud gaasid. Nii jõuamegi üldistatud (induktiivsele) järeldusele, et kõik gaasid teatava temperatuuri juures ja teatava rõhu all muutuvad vedelikeks. See teadmine on vahendatud. Tõestamisprotsessis tuginevad inimesed vahetutele teadmistele. Kuid ka sel juhul tuleb tunnustada, et meie aistingutes peegelduvad asjade objektiivsed omadused. Antiikaja skeptikud, eitades aistingute omadust peegeldada asjade objektiivseid omadusi, eitasid ka vahetu teadmise tõesust.

Meie jutuajamise lõpul ütles Valeri solvunult:

«Te ainult kritiseerisite antiikaja skeptikuid, näitasite, milles olid nende vead ja puudused. Kuid kas neil oli ka mingisuguseid teeneid?»

«Loomulikult on antiikaja skeptikutel teaduse ees teatavaid teeneid,» nõustusin mina. «Antiikaja skeptikud avastasid määratluste ühekülgset, juhtisid tähelepanu moraalnormide suhtelisele iseloomule, selgitasid välja vastuolu meeleliste tajude ja mõtlemise vahel. Tõsi küll, nad ei mõistnud neid vastuolusid ja tõlgendasid neid kui tõestust selle kohta, et tõeseid teadmisi ei ole üldse võimalik omandada.

Mõned antiikskeptikud, näiteks rooma filosoof Sextus, kelle hüüdnimeks oli Empiricus, õppisid põhjalikult tundma meditsiini ja füüsikat. Seda arvesse võttes nimetas K. Marx antiikaja skeptikuid «teadlasteks filosoofide hulgas». Kuid teoreetilist mõtlemist antiikaja skeptikud edasi ei arendanud. Nagu nägime, ei kutsunud ka nende järeldused praktilise elu kohta aktiivsele loovale tegevusele, vaid nad propageerisid passiivsust ja kohandumist kehtivatele tingimustele. Tervikuna oli antiikne skeptitsism samm tagasi, võrreldes muistsete mõtteteadlaste materialistlike õpetustega. Nii on lood antiikse skeptitsismiga.»

«Aga skeptitsism üldse,» ei jäänud Valeri veel rahule, «kas see pole tõepoolest mitte kunagi etendanud mingit positiivset osa?»

«Ei, miks mitte,» vastasin talle. «Uusajal, XVI ja XVII sajandil, oli skeptitsismi osa mõnedes Lääne-Euroopa riikides positiivne. Tol perioodil oli skeptiline kahtlemine suunatud religiooni vastu. Viimane aga omakorda oli feodaalkorra ideeline alus.»

2. XVI—XVII sajandi skeptikud kõigutavad religiooni aluseid

«Niisiis on skeptitsism oma teravikuga suunatud spekulatiivsete, kogemustest ja praktikast lahtikistud filosoofiliste voolude vastu,» alustasin ma järgmisel päeval. «Ta kummutab nende printsiipe. Skeptitsismi see iseärasus avaldus eriti ilmekalt Lääne-Euroopa kodanlike revolutsioonide ideoloogilise ettevalmistamise ajajärgul. Neis tingimustes esines skeptitsism religioosse dogmaatika purustajana ja aitas sel moel kaasa võimaluste loomisele materialismi levikuks. Materialismist sai prantsuse kodanliku revolutsiooni «teoreetiline lipukiri». Nimeetatud perioodil olid skeptitsismi kõige silmapaistvamateks esindajateks Michel de Montaigne (1533—1592) ja Pierre Bayle (1647—1706).

Ei tohi unustada, et kaasaegsed kodanlikud ideoloogid moonutavad progressiivse mõtte ajalugu Prantsusmaal. Nad eitavad skeptikute ideede mõju prantsuse XVIII sajandi materialismile renessansiajastul, Montaigne'i skeptitsismi nad samastavad aga kaasaegsete positivistide agnostitsismiga. See seisukoht on väär. Samuti ei olnud Montaigne ise filosoferima kalduv erak, nagu seda väidavad mõned filosoofia ajalugu uurivad teadlased. Vastupidi — ta ei ignoreerinud kunagi oma kaasaja aktuaalseid päevaprobleeme ning tema tähtsaim filosoofiline teos «Esseed» oli vahedaks relvaks võitluses feodaalse ideoloogia vastu.

KUULSAD «ESSEED»

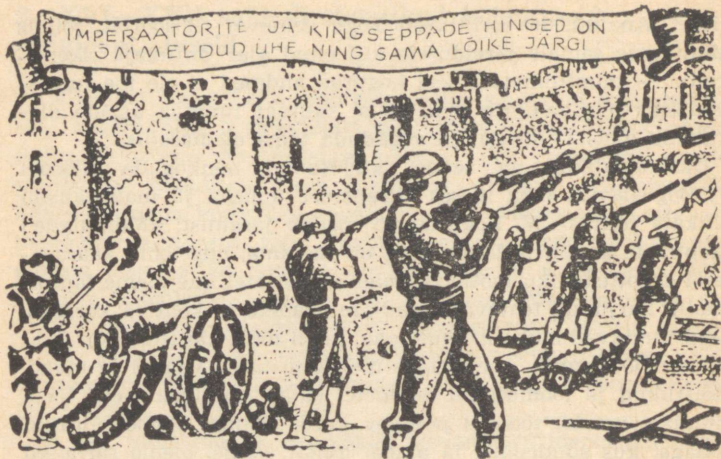
Selles üksikutest esseedest ja artiklitest koosnevas teoses hindas Montaigne kriitiliselt ümber kogu eelneva filosoofia. Eriti teravalt ründas ta kreeka mõtteteadlast Aristotelest (384—322 a. e. m. a), kes oli teoloogidele-skolastikutele vaieldamatu auto-

riteet. Analüüsidest kriitiliselt kogu eelnevat filosoofiat, jõudis Montaigne samale järeldusele kui omal ajal antiikaja skeptikudki — inimtunnetuse teel kogutud andmed ei ole tõe tunnetamiseks piisavad. Ka mõistus ei suutvat tungida asjade olemuseni, mõista jumalat ja veenduda tema olemasolus.

Üksikasjalikult on sellest kirjutanud nõukogude filosoof V. Boguslavski oma teoses «Prantsuse ateismi ja materialismi allikate juures». V. Boguslavski väidab järgmist: «Montaigne'i skeptiliste arutluste lähtepunkt on seesama, mis tema kaasaegsetel skeptitsistliku mõtte teistelgi esindajatel: me oleme lapsest saadik harjunud teatavate kindlate vaadete ja kehtiva korraga, need tunduvad meile loomulikena, kuna meie käsutuses on üksainus mõõdupuu — meie riigis üldtunnustatud vaated ja tavad. Mõistlikud ja loomulikud on meie jaoks ainuüksi need tõesed, ainuüksi nendel tõesedel põhinev kord. Kuna oleme piiratud kohaga, kus sündisime, ja ajaga, millal elame, oleme sarnased selle külavaimulikuga, kes väitis, et hall, mis kahjustas meie viinamarjaistandikke, ei ole midagi muud, kui jumala läkitatud karistus kogu inimsoo pattude eest. Meie silmapiir on ülimalt kitsas ja me ei näe oma ninaotsast kaugemale.»

Montaigne'i on nimetatud esimeseks prantslaseks, kellel oli julgust mõelda. Temaga algas kriitilise mõtte areng, mis kogu keskaja jooksul oli olnud keelu all. Tema skeptitsism oli suunatud esijoones religioosse dogmaatika vastu ja nende meetodite vastu, mille abil religioosset dogmaatikat kaitsti. Montaigne'i skeptitsism oli «selleks müüriõhkujaks, rammiks, mille abil hakati vallutama pimedusejüngrite kantsi».

Montaigne katsus kummutada religiooni üht põhiteesi — imede esinemise tunnustamist, kuna imedes nähti jumala olemasolu üht peamist tõestust. Ta kirjutas oma «Esseedes»: «Kui imesid ka esineb, siis ainult seepärast, et me loodust halvasti tunneme, mitte aga seepärast, et imed oleksid loodusele omased.»

Tookordsel usupimeduse valitsemisajal oli see üpris julge mõtteavaldus. Piisab sellest, kui tuletada meelde, et veel Montaigne'i eluajalgi põletati Toulouse'i linnas tuleriidal nõidadeks tunnistatud naisi.

Montaigne soovitab religioosse asketismi harrastamise ja hauataguse elu õndsuse ootamise asemel meelerahu ja kõigi maise elu hüvede nautimist. Ta ei kutsu küll otseselt üles võitlusele feodaalkorra ja kiriku vastu, vaid pooldab rahu kodanike ja kiriku vahel. Kuid ometi pani just tema idanema need seemned, mis hiljem andsid elujõulisi võrseid. 1789. aastal ründasid ülestõusnud Pariisi kodanikud Bastille'd loosungi all, millele olid kirjutatud «Esseede» autori sõnad: «Imperaatorite ja kingseppade hinged on õmmeldud ühe ning sama löike järgi.»

Montaigne'i religioosset skeptitsismi arendas nii sügavuti kui laiuti Pierre Bayle. Pastori pojana kasvas ta üles usutemaatiliste vaidluste atmosfääris. Tõenäoliselt sealt on pärit ka tema huvi filosoofia vastu. Bayle'i tähtsaim filosoofiline teos, mis tõi talle maailmakuulsuse, on «Ajalooline ja kriitiline sõnaraamat». Sellesse raamatusse on kogutud ja kriitiliselt käsitletud mitmesuguseid filosoofilisi kontseptsioone ja piiblitekstide skolastilisi tõlgitsusi.

Alustanud kahtlemisest piibli seisukohtade tõesuses, jõudis Bayle välja ususalilivuse põhimõtte püstitamiseni. Ta väitis, et kuivõrd usudogmasid ei saa tõesteks tunnistada, siis on igal usutunnistusel, ehkki valitsevast usust erineval, ühesugune eluõigus. Ta kinnitas ühtlasi, et inimene võib välja töötada moraali religioonist sõltumata ning et ateist ei pruugi olla ebamoraalsem kui usklik inimene.

Oma skeptitsismi abil ähvardas Bayle otsekuu dünamiidiga kõiki religioosseid dogmasid ja rajas sellega aluse kristluse kui paganliku mütoloogia ühe eriliigi kriitikale. Ta vastandas teravalt usku ja mõistust, põhjendades, et usk ei ole tõestatav mõistusepäraste argumentide abil. Oma sõnaraamatus kirjutas ta: «Kui te tahate uskuda üksnes seda, mis on ilmne ja kooskõlas üldtunnustatud põhimõtetega, hakake filosoofiks ja loobuge kristluse õpetusest. Kui te aga soovite uskuda religiooni saladustesse, siis olge kristlane ja jätkke filosoofia rahule, sest on võimatu ühel ja samal ajal tõdeda nii ilmset kui ka mõistetamatut.»

Kuid Bayle ei jätnud diskrediteerimata ka mõistust. Ta katkus tõestada, et mõistuse abil ei ole võimalik tungida maailma olemuseni. Vaadeldes varasemaid filosoofilisi süsteeme, otsis ta nende nõrku kohti ja vastuolusid ning tõlgendas viimaseid

kui tõestust selle kohta, et tõe tunnetamine on üldse võimatu.

Oma reisikaaslaste näoilmeist ma taipasin, et nad Montaigne'i ja Bayle'i poolt tehtud religiooni kriitikast lootsid nagu rohkemat.

«Mõelda vaid — kahtles jumala eksisteerimises, kutsus üles ususallivusele... Ja seda loetakse talle veel teeneks! Aga kuidas siis hinnata nende filosoofide teeneid, kes eitasid kategooriliselt jumala olemasolu ja kuulutasid igasuguse religiooni pettuseks?»

Vastasin, et ühe või teise ühiskondliku nähtuse hindamisele tuleb läheneda ajalooliselt seisukohalt. Ei tohi unustada, et religiooni piiramata valitsemise perioodil oli igasugune kahtlemine religioosete dogmade õigsuses omaette kangelastegu. Oma raamatus «Anatole France'i vestlused» tsiteerib P. Gzelle suure kirjaniku sõnu prantsuse skeptikute teenete kohta ajaloos. Anatole France väitis nimelt: «Nad ründasid kõike, mis kammitseb mõistust ja tahtet. Nad võitlesid masendava nõmeduse, rusuva ekslikkuse, piinava julmuse ja tapva vihkamise vastu. Neid süüdistatakse selles, et nad olid uskmatud. Kõigepealt aga tuleks välja uurida, kas ei ole tõeliseks mehisuseks kahtlemine selles, millesse uskumiseks ei ole mingit põhjust.» XVI—XVII sajandi skeptitsismi osa teaduse ja filosoofia arengus oli positiivne. Sellega algas võitlus religiooni vastu, see kritiseeris seda mõtlemismeetodit, millele tugines religioon.

«Kuid kas materialistid ei oleks suutnud religiooni paremini paljastada?» küsis Juri.

«Enesestmõistetavalt on materialism idealismi ja religiooni loomulik antipood,» vastasin talle, «kuid materialismist tuleb igal juhul rääkida konkreetset. Antiikaja materialism selleks ei sobinud: oli stiihiline ja naiivne ning ei tuginenud teadusele. Kuid materialismi uus vorm, mis oli suuteline seda osa täitma, hakkas alles sündima. XVI ja XVII sajandi skeptitsism oligi

teerajajaks XVIII sajandi materialismile, mille silmapaistvamateks esindajateks Prantsusmaal olid La Mettrie, Diderot, Helvétius ja Holbach.

Kuid hilisemal ajal hakkasid skeptikud kasutama idealismi võitluseks materialismi vastu. Skeptitsismist sai religiooni kaitsja võitluses teaduste vastu.

3. David Hume'i äärmuslik skeptitsism

HIRM MÕISTUSE EES

Enne kui alustasin kõnelust uue aja skeptitsismi esindajatest, esitasin oma vestluskaaslastele mõned küsimused.

Kas nad peavad õigeaks, et päike tõuseb sellepärast, et inimesed päikesetõusu ootavad, mitte aga sellepärast, et Maa pöörleb oma telje ümber?

Kas valgus, mida me tajume põlevat tikku jälgides, on tingitud sellest põlevast tikust endast või mõnest muust jõust? Või on see hoopis meie teadvuse produkt?

Kas nad usuvad, et inimteadvus suudab haarata looduslike ja ühiskondlike nähtuste olemust? Kas saavad inimesed loodusest ja selle seadustest saja aasta pärast rohkem teada kui praegu?

Ent minu teekaaslased otsustasid, et tahan nende arvel nalja teha. Viktor lausus solvunud häälega:

«Kas siis on niisuguseid inimesi, kes arvavad päikest tõusvat üksnes seepärast, et ööle on alati järgnenud päev või et valguse tajumine on paljas teadvuse sünnitis? Kes siis seda ei teaks, et inimesed iga aastaga saavad loodusest üha rohkem teada?»

«Ometi on lugu nii, mu kallid sõbrad, et mõnede filosoofidele paistaksid Viktori vastused lihtsalt naiivsetena. Pean sil-

mas näiteks inglise filosoofi D. Hume'i (1724—1776) ja saksa filosoofi Kanti (1724—1804). Nende filosoofiliste vaadetega tahangi teid tutvustada.

Hume ja Kant on nn. agnostitsismi — filosoofilise voolu, mis püüab tõestada, et maailma tunnetada ei ole printsiipiaalselt võimalik — kõige silmapaistvamad esindajad. Agnostitsism kujutab endast loogiliselt lõpuni väljaarendatud skeptitsismi. Väga tabavalt ja õigesti on agnostitsismi olemust iseloomustanud M. Gorki. Ta kirjutas oma päevikus:

«Maailmas valitseb kaks mõtteviisi: üks vaatab julgesti näkku tohutule hulgale elumõistatustele ja püüab neid lahendada, teine tunnistab kõik saladused seletamatuteks ning, tundes nende ees hirmu, jumalustab nad.

Ühe jaoks tunnetamatut ei eksisteeri, olemas on ainult esialgu veel mitte tunnetatu, teise jaoks jääb aga maailm igavesti tunnetamatuks.

Üks murrab elunähtuste kaosest läbi, midagi kartmata oma raskel teel, ja muutub üha energilisemaks. Ta paneb isegi tummad kivid ilukõneliselt pajatama elu algusest. Teine seevastu kõigub hirmunult kahe äärmuse vahel ja püüab tagajärjetult leida õigustust oma eksistentsile.

«Kas ma olen olemas?» küsib ta iseendalt, esimene aga kinnitab samal ajal:

«Mina tegutsen!»

Esimene tihtipeale piinab end ise, kaheldes oma jõus, kuid skeptitsismi jäine hoovus mõjub talle tervendavalt ning, muutunud veelgi tugevamaks, näeb ta oma olemasolu mõtet tegutsemises. Teine aga elab alalises kabuhirmus iseenda ees, talle tundub, et peale tema enda eksisteerib veel midagi kõrgemat — midagi, mis on kõige algus, mis on temaga küll suguluses, kuid talle vaenulik ja mis hoiab ähvardavalt oma olemasolu saladuses.

Esimese eesmärgiks on lõpmatu edasiliikumine ühe tõe juurest järgmise juurde ja sedaviisi kuni viimseni, missugune see ka ei oleks. Teise eesmärgiks on leida selles igavesti liikuv ja kõikuv maailmas selle surnud punkti, millega siis põhistada vastuvaidlematut dogmat, et kammitseda loova vaimu ja kriitilise mõtte arengut palja sisendamise raudsete ahelatega.

Esimene filosoferib armastusest tarkuse ja teadmiste vastu, uskudes mehiselt oma jõusse, teine aga mõtiskleb alalises hirmus, katsudes niiviisi sellest hirmust jagu saada.

Nad on mõlemad vabad — üks on vaba nagu igasugune energia üldse, teine nagu kodutu hulkuv peni, kes niuksub iga ukse taga, kus on tunda soojust, rahu ja labast hubasust.

Kõige sagedamini eksleb see teine mõte kirikute treppidel, anudes almusena tähelepanu kirikule — s. o. jõule, mille on sünnitanud ta enda hirm.

See on tema, kes laostudes mürgitab maailma metafüüsika ja müstika kihvtiga. Esimene mõte aga kaunistab oma teel maailma kunsti ja teaduse andidega.»

Agnostitsism on suunatud teaduse vastu ja religiooni kaitseks. Ta ei tunnusta kellegi õigust tungida looduse ja ühiskonna nähtuste olemuseni ning tunnetada nende seadusi. Ta muudab inimese relvituks võitluses loodusega ja sotsiaalse ebaõiglusega, kuna püüab tõestada, et praktilises tegevuses on võimatu teaduslikult tulevikku ette kujutada. Agnostitsism püüab omavahel lepitada mõistust ja usku, teadust ja religiooni, materialismi ja idealismi. Tekkinud juba XVIII sajandil, elab ta kodanlikus filosoofias visalt edasi ka meie päevil.

D. Hume'i filosoofia olemus avaldub eriti ilmekalt tema tunnetusteoorias. Hume on nimelt seisukohal, et ülesanne ei ole mitte sellise süsteemi väljatöötamises või konstrueerimises, mis peegeldaks maailma õigesti, vaid hoopis omamoodi juhendi andmises teatavaks praktiliseks tegevuseks. Teadmised taandas Hume tootmisalaste retseptide kogumile. Need retseptid pidavat näitama, kuidas toimida, et saada või saavutada ühte või teist. Hume pani aluse mõistusepärasele, utilitaarsele (rangelt praktistsitlikule) filosoofilisele süsteemile. See süsteem fikseeris juba väljakujunenud inimestevahelised suhted. Katseid tungi looduse ja ühiskonna nähtuste olemusse pidas Hume tühja tuule tagaajamiseks.

Niisugune filosoofia meeldis inglise kodanlusele, kes oli juba kätte võitnud poliitilise ülemvõimu ja püüdis seda kindlustada. Inglise kodanlusele imponeeris Hume'i pealetung materialismile, mis oli juba jõudnud leida kõlapinda ühiskonna haritud kih- tides.

Hume'i peamine filosoofiline teos on «Traktaat inimloomusest». Hume arvas, et inimmõistus tugineb oma loogilistes järeldustes aistingutele, meelelistele muljetele. Kuid mis neid meelelisi muljeid esile kutsuvad? Materialist on seisukohal, et need on tingitud objektiivse maailma mõjust meie meelega- nitele. Hume deklareeris aga, et küsimusele aistingute allikast ei ole võimalik vastust anda: see olevat meie mõistuse jaoks lahendamatu probleem. Teoses «Traktaat inimloomusest» kir- jutab Hume: «Missuguse argumendi abil saab tõestada, et tajud meie teadvuses on esile kutsutud välismaailma asjade poolt, mis on nendest tajudest täiesti erinevad, või siis on ehk ka nende sarnased (kui see on võimalik), kuid ei lähtu mitte meie teadvuse enda energiast või siis mõne nähtamatu või tund-

matu vaimu tegevusest, mis on meile veelgi vähem tundud? ...» Ja edasi kirjutab ta: «Mõistuse ees ei seisa eales mingeid muid asju peale tajude ning mõistus ei ole mitte mingil viisil suuteline korraldama eksperimente tajude ja viimaste objektide vaheliste suhete kindlakstegemiseks.»

Hume'i seisukohalt vaadatuna ei ole niisiis võimalik vastata küsimusele, kas objektiivne maailm on olemas või mitte ning seega ka lahendada probleemi, kas aistingud ja tajud annavad edasi asjade objektiivseid omadusi. Hume väidab, et inimesed loomupärase instinkti või eelsoodumuse tõttu oma tundeid usaldada lihtsalt eeldavad, et objektiivne maailm eksisteerib. Kuid seda veendumust olevat lihtne kummutada kõige lihtsama filosoofia abil, mis õpetab, et meie mõistusele ei saa kunagi olla kättesaadav midagi muud kui taju kujund...

Hume arvas, et selle argumendiga suudab ta täielikult kummutada materialismi ja tõmmata eraldusjoone enda ja avalike idealistide vahele. Ent ise jäi ta truuks subjektiivse idealismi seisukohtadele. Hume'i argumendid, millede abil ta püüab kummutada teadmiste tõesust, erinevad antiikaja skeptikute argumentidest üksnes formuleeringute vormi poolest. Oma sisult on nad ühesugused. Nii nagu antiikaja skeptikud, nii püüab ka Hume tõestada, et meie meelega ei peegelda asju sellistena, nagu nad tegelikult on, ja et seepärast ei või keegi öelda, kas objektiivne maailm üldse eksisteerib.

Kuid millegagi Hume siiski omalt poolt «täiendas» muistsete skeptikute õpetusi. Selleks on nimelt põhjuslikkuse objektiivse iseloomu eitamine. Ta arvas, et põhjuse ja tagajärje vahelise seose mõiste on tulenenud inimeste harjumusest ja et see seos on puhtal kujul psühholoogiline. Koguni öö ja päeva vaheldumise kohta ei saavat me kindlalt väita, et see on tingitud objektiivsetest põhjustest, s. o. Maa pöörlemisest ümber oma telje,

ega ole põhjustatud meie harjumusest siduda oma teadvuses ööd ja päeva.

Niisiis, Hume'i arvates ei sisalda meie kogemused mitte midagi usaldusväärset. Kui inimesed ikkagi elavad ja tegutsevad, siis üksnes seetõttu, et nad on veendunud oma tegevuse õigsuses.

«Aga kuidas Hume religiooni suhtus?» küsis Viktor.

«Ehkki Hume'i skeptitsism laienes ka religioonile, kuna ta tunnistas jumala olemasolu tõestamise võimatuks, soovitas ta rahvamassidele siiski religiooset moraaliõpetust jutlustada.

Huvitav on märkida, et Prantsusmaal diplomaatilises teenistuses olles oli Hume lähedastes sidemetes prantsuse entsüklopedistide d'Alembert'i ja Helvétiusega. Prantsuse suured mõtlejad ülistasid Hume'i ennatlikult, n.-ö. juba avansina. Nad lootsid, et Hume hakkab aktiivselt võitlema religiooni vastu ja propageerima ateismi. Helvétius pöördus Hume'i poole kirjaga, milles ta soovitas Hume'il mitte keelduda kirjutamast «Kiriku ajalugu». «See teema väärrib Teid, samuti kui Teie olete selle teema vääriline,» kirjutas Helvétius, «ja seepärast anun ma Teid Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia ja järeltulevate põlvede nimel, et Te selle ajaloo kirjutaksite.» Kuid Hume ei võinud asuda ateistlikule positsioonile, sest see oleks nõudnud temalt skeptitsismi hülgamist ja materialismi poolele üleminekut, Hume'i areng aga kulges vastupidi — idealismi suunas. Idealismile üha lähemale kaldusid ka Hume'i pooldajad.

A. Herzen kirjutas oma teoses «Kirjad looduse uurimisest», et Hume'i kaasaegsed olid temast kui teravast skeptikust vaimustatud, kuid nad ei mõistnud tema eitamise sügavust ega tähelepanuväärset kohta uue filosoofia arengus. Esimene, kes temast aru sai, oli Kant, kes jäi Hume'i maailmavaate kütkeisse, otsekui oleks ta gorgo Medusa pilgu ees kivistunud.

Kantist sai Hume'i joone jätkaja filosoofias. Tema nägi filosoofia peamist ülesannet inimtunnetuse võimete kriitilises analüüsis ja selle tunnetuse piiride kindlaksmääramises. Sellise lähenemise ekslikkust konstateeris juba Hegel, kes kritiseeris Kanti idealistlikelt positsioonidelt. Hegel kirjutas järgmist: «Tunnetuse uurimine on võimalik ainult *tunnetusprotsessis* ja niinimetatud mõtlemise aparadi vaatlemine ei tähenda midagi muud kui selle tunnetamist. Kuid katse tunnetada enne seda, kui tunnetame, on sama absurdne nagu selle skolastiku «tark» kavatsus, kes tahtis õppida *ujuma enne kui ta hüppab vette.*»

Erinevalt Hume'ist oli Kant seisukohal, et väljaspool meie teadvust eksisteerib maailm, teatav «asi iseeneses». Välismaailma esemed mõjuvad meie meeleorganeile ja tekitavad aistinguid.

Niisiis on Kanti seisukohalt aistingute allikaks «asi iseeneses», objektiivselt eksisteeriv maailm. Selles avaldub Kanti materialistlik lähenemine tunnetuse allika määratlemisele ja selle poolest erinebki tema filosoofia Hume'i vaadetest. Kuid siit edasi hakkab Kant arutlema kui idealist. Ta väidab, et meie aistingud ja kujutlused, millele tugineb meie aru, ei suuda edasi anda asjade olemust. «Asi iseeneses» on põhimõtteliselt tunnetamatu. Aistingute kaudu õpime tundma üksnes «nähtumusi». Need «nähtumused» ei ole aga «asja iseeneses» koopiad. Nad on mingiks vahepealseks lüliks inimese ja «asja iseeneses» vahel. Niisiis tõmbab Kant ületamatu piiri meie poolt tajutud maailma ja «asja iseeneses» vahele. Ta eitab meie meeleorganite andmete objektiivset sisu ja kinnitab kategooriliselt, et see sisu sõltub täielikult ainuüksi subjektist, s. o. maailma tajuvast inimesest. Selles langevadki Kanti ja Hume'i vaated kokku. Inimesed tunnetavad «nähtumuste» maailma. Inimteadvus

korrastab ehk korrigeerib neid nähtumusi ning need sõltuvad täielikult tunnetava aru vormidest ja võimetest. See kogemuste korrastamine toimub niisuguste kategooriate abil nagu aeg, ruum, põhjuslikkus jt., mida inimene oma teadvusest loodusele üle kannab, talle dikteerib.

Erinevalt Hume'ist, kes skeptitsismi alusel jõudis jumala olemasolu eitamiseni, tegi Kant selles küsimuses teistsuguse järelduse. Ta oli seisukohal, et inimõistus ei ole üldse võimeline lahendama jumala olemasolu ja hinge surematuse probleemi ning et seepärast ei tohi usu tähtsust eitada. Kant ise tunnistas, et ta pidi teadlikult piirama teadmistele kuuluvat osa, et teha ruumi usule. Ta arvas, et kõlbluse seisukohalt on jumalasse uskumine hädavajalik.

«Mingisugune arusaamatu filosoofia,» lausus Viktor. «Kord tunnistas asjade olemasolu, kord eristab neid mingitest ebamäärastest «nähtumustest».»

«Jaa. Kanti filosoofia on tõepoolest tulvil vastuolusid. Selles esineb nii materialismi kui ka idealismi elemente. Just seepärast ongi Kanti kritiseerinud nii materialistid kui ka järjekindlad idealistid. Materialistid tõestasid, et «asi iseeneses» on tunnetatav, et «asja iseeneses» ja nähtumuse vahel põhimõttelist erinevust ei ole ning et põhjuslikkust ja seaduspärasust tuleb järeldada tegelikkuse, mitte aga abstraktse mõtlemise pinnal. Marx, Engels ja Lenin on kritiseerinud Kanti kõige põhjalikumalt ja teaduslikumalt.

MIS ON MINUL HUME'I JA KANTIGA TEGEMIST?

Selle küsimuse esitas Valeri mulle otsemaid, kui jutt skeptitsismi peamistest esindajatest oli lõppenud. Ja jätkas: «Ei mina ega ka teised noored inimesed ei kirjuta filosoofilisi traktaate,

me isegi ei loe neid. Suurem osa meist ei tea skeptitsismi teoreetikutest mitte kui midagi. Meile ei tule mõttesegi, et meid võidakse pidada skeptikuteks või koguni skeptitsistlike õpetuste pooldajateks. Me näeme elus konkreetseid fakte, kõrvutame neid sellega, mis meile neist asjust koolis õpetati. Kui meie teadmised osutuvad õigeteks ja faktidele vastavateks, ei pööra me neile tähelepanu. Kui me aga avastame, et meie kujutlused teatavatest nähtustest ei ole kooskõlas nende nähtuste endiga, eeskätt niisuguste nähtustega, millest oleme konkreetselt huvitatud, siis me lihtsalt loobume oma senistest ettekujutustest. Ja filosoofiaga pole sellel kõigel mingit pistmist.»

Nõustusin temaga selles, et tavaliselt ei jõua noored inimesed skeptitsismini mitte seepärast, et nad on tundma õppinud filosoofide-skeptikute teoseid, vaid hoopis muudel põhjustel. Selliseid põhjusi on palju ning nad on kaunis komplitseeritud. Ühed muutuvad skeptilisteks olukorra sunnil — kas ebaõnnestumiste tõttu elus, kohates petiseid, bürokraate vms. Teisi kallutavad skeptitsismile juba väljakujunenud skeptikud. Kolmandatest saavad skeptikud kodanliku propaganda mõjul. Kuid sellest räägime hiljem. Ometi on kõik meie kodukasvanud skeptikud Kanti ja Hume'i õpetusega mingil moel seotud. Nimelt kordavad nad tunnetuses viimaste vigu. Teoreetiliselt esindas Hume skeptitsismi voolu kõige täielikumalt. Tema formuleeritud on kõik põhilised filosoofilised kontseptsioonid, millest skeptikud lähtuvad.

«Seepärast võimegi nende vaateid kritiseerides veenduda ükskõik missuguste skeptitsistlike otsustuste, sealhulgas ka teie omade, paikapidamatuses,» vastasin ma Valerile.

II PEATÜKK

SKEPTITSISMI PÕHILISED VEAD

1. Tunnetuses praktika osatähtsuse mittemõistmine

Skeptitsismi, agnostitsismi ja üldse idealismi üks peamisi vigu ongi selles. Katsudes uurida inимтunnetust ja selle võimalusi, ei avastanud skeptikud selle tegelikku alust. Nad ei selgitanud, kust ja mil viisil saab inimene teadmisi ning kuidas nende tõesust kontrollida. Nad ei mõistnud seda, et tunnetuse aluseks, selle eesmärgiks ja tõesuse kriteeriumiks on praktika, inimeste

ühiskondlik ja tootmisalane tegevus. Nad käsitlesid tunnetust kui midagi iseseisvat, praktiliselt sõltumatut ning tunnustasid üksnes praktilise tegevuse sõltuvust teadvusest, mis seda tegevust suunab. Skeptikute järgi tuleb välja, et inimene saab oma teadmisi «peast», mõtlemise teel, ilma igasuguse seoseta nii tõise tegevuse kui ka meeleliste kogemustega, mis on selle tegevuse läbi saadud.

MITTE «PEAST», VAID PEA ABIL

Kui lugu oleks nii, nagu skeptikud väidavad, siis võiks õpetlane ükskõik mis ajal ainuüksi mõtlemise tulemusel välja töötada ükskõik missuguse teadusliku teooria, näiteks teooria Universumi ehituse kohta. Ometi me teame, et erinevatel aegadel on inimeste vaated maailma ehituse kohta olnud erisugused. Nii näiteks oli palju sajandeid valitsevaks ebateaduslik ettekujutus Universumi ehitusest, mille autoriks oli kreeka õpetlane Ptolemaios juba II sajandil e. m. a. Vastavalt Ptolemaiose õpetusele, mida kristlik kirik oskas muide keskajal oma huvides ära kasutada, on maailma keskpunkt paigalseisev Maa. Nii Päike, planeetid kui ka tähed pidid tiirlema ümber Maa.

Suur poola astronoom Mikolaj Kopernik (1483—1543) tõestas, et Ptolemaiose süsteem ei ole paikapidav. Ta töötas välja uue vaadete süsteemi Universumi ehituse kohta. Vastavalt Koperniku õpetusele asub Universumi keskuses Päike ning Maa ja teised planeetid liiguvad ümber Päikesele. Koperniku süsteemi tunnustab ka kaasaegne teadus, ehkki tema vaateid on hiljem oluliselt täiendatud. Päike ei ole mitte kogu maailmaruumi, vaid üksnes meie päikesesüsteemi tsentrum. Meie päikesesüsteem kuulub Galaktikasse, kus on veel miljardeid samasuguseid süsteeme. Peale meie Galaktika on lõpmatus maailmaruumis ka

teisi Galaktikaid. Mõnda neist saab jälgida läbi võimsate teleskoopide.

«Kuid kas siis kõik need teooriad pole välja töötatud mõtlemise teel?» vaidles Viktor.

«Ei,» vastasin talle. «Küll mõistuse abil, kuid tohutu hulga materjali alusel, mis on kogutud taevakehade liikumist jälgides, samuti muude andmete üldistamise teel, mida on õnnestunud alles viimasel ajal hankida. Neid andmeid oli võimalik koguda üksnes uute seadmete ja aparatuuri abil. Viimaste ehitamine osutus aga võimalikuks tänu tehnika ja tootmise tormilisele arengule. Järelikult ei saa inimese pea kui selline iseene-
sest luua ettekujutust loodusest. Kuid tema abil võib tunda ja peabki tunnetama kõike, mis looduses on olemas. Selle kohta võib teaduse vallast leida tuhandeid näiteid.

Nüüd hakkasid kõik üksteise võidu rääkima teaduse ja tehnika edusammudest, eriti kosmose vallutamisel. Mina aga, et teha räägitust kokkuvõtet, ütlesin, et skeptikute (agnostikute) seisukohti tunnetuse küsimuses kummutavad meie elukogemused ja need on vastuolus teaduse arengu faktiga. Järelikult ei ole need seisukohad õiged.

PRAKTIKA — TUNNETUSE ALUS

Veidi hiljem kupeesse tagasi tules tabasin Viktori ja Valeri vaidlemas. Nende vaidlust pealt kuulates märkas, et mida Viktor ka ei rääkinud, ei nõustunud Valeri temaga iialgi ja leidis igale Viktori argumendile vastuväite, milles tihtipeale oli ka terake tõtt. Siis sekkusin ma nende jutusse ja juhtisin oma kuulajate tähelepanu asjaolule, et nii skeptikute kui ka agnostikute vaateid ei ole võimalik kummutada ainuüksi loogiliste argumentidega. Tuleb tingimata viidata nii praktikast kui ka meie elu-

kogemuste teel saadud andmetele. Probleemi sellele aspektile on erilist tähelepanu pööranud F. Engels. Kritiseerides agnostikute vaateid tunnetusele, kirjutas ta: «See on igatahes niisugune käsitlusviis, mida näib raske olevat palja argumentatsiooniga ümber lükata. Kuid enne kui inimesed hakkasid argumenteerima, tegutsesid nad. «Im Anfang war die Tat»» (Alguses oli tegu. Goethe, «Faust». — *Toim.*). Inimeste tegevus lahendas selle raskuse ammu enne, kui inimeste targutamine selle leiutas. The proof of the pudding is in the eating. (Pudingit proovitakse seda süües. — *Toim.*).

Tegelikkuses on teadmiste tekkimise aluseks inimeste praktiline tegevus. Selline on dialektilise materialismi seisukoht, mille põhistasid esimestena Marx ja Engels. Praktiline tegevus on tegelemine materiaalse maailma esemete ja nähtustega. Marksism eristab seda tegevust intellektuaalsest, teoreetilisest tegevusest, mis — olles tekkinud praktika alusel — saadab praktikat, kaasneb sellega, suunab seda.

Inimene tunnetab maailma temaga kokku puutudes. Looduse ja ühiskonna esemete ja nähtuste omadusi tunnetatakse tootmisprotsessis, ühiskondlikus ja poliitilises tegevuses ning teaduslike eksperimentide teel. Nii ei avastanud ürginimene vee puhastavat toimet tormiliselt voolava vee ääres mõtteid mõlgutades, vaid praktikas, jäädes arvatavasti korduvalt vihma alla ja jõgedes ning järvedes kalu püüdes.

Praktika annab selle materjali, millest inimene ammutab oma teadmised. Seejuures on tunnetuse tegelikuks aluseks praktika niisugune liik, milles inimene aktiivselt mõjutab looduse ja ühiskonna esemeid ning nähtusi, s. t. muudab neid. Nii ilmnevad aatomi omadused tema lõhustamisel, teadusliku eksperimenti alusel. Pärilikkuse mõistmine tekkis kogemuste põhjal, mida inimesed omandasid taimede ja loomade mitmesuguste liikide ristamisel. Revolutsioonilise võitluse teooria tundmine

tekib sellest võitlusest praktiliselt osa võttes. Uurides teadmise olemuse probleemi, ei tohi isoleeruda inimese praktilisest tegevusest, eeskätt tema töisest tegevusest. F. Engels kritiseeris neid filosoofe ja loodusteadlasi, kes olid seisukohal, et mõtlemine ja praktika pole omavahel seoses. Ta kirjutas: «Ei loodusteadus ega filosoofia ole seni üldse huvi tundnud selle vastu, missugust mõju inimese tegevus tema mõtlemisele avaldab. Nad tunnevad ühelt poolt ainult loodust ja teiselt poolt ainult mõtlemist. Kuid inimese mõtlemise kõige olulisemaks ja kõige lähemaks aluseks on just *looduse muutmise inimese poolt*, mitte aga loodus üksi kui niisugune; inimese mõtlemisvõime arenes vastavalt sellele, kuidas inimene õppis muutma loodust.»

Üksikud teadusharud kui teadmiste iseseisvad valdkonnad tekkisid eelkõige praktiliste vajaduste tõttu, mitte aga lihtsalt uudishimu või teadmistejanu ajendil. Astronoomia tekkis seoses laevanduse arenguga kujunenud praktilisest vajadusest arutada aega ja orienteeruda merel sõites. F. Engels kirjutas: «Kui ühiskonnas tekib tehniline vajadus, siis arendab see teadust rohkem kui kümme ülikooli kokku.»

«Mis tehnikasse puutub, siis see on küll tõsi,» nõustus Valeri. «Matemaatikaga on aga teine lugu. Selle areng sõltub eranditult üksnes inimese mõtlemisest, tema võimetest.»

«Mõnikord võib tõepoolest nii näida,» ütlesin vastuseks, «et teaduse mõned teoreetilised kontseptsioonid on praktikast üpris kaugel ja tekkinud ainuüksi puhta mõtlemise teel. Ka Kant pidas matemaatikat niisuguseks teaduseks, mis on puhta mõistuse loodud. Ometi on ka matemaatika kujunenud praktika baasil. F. Engels ütles nii: «Nagu arvu, nii ka kujundi mõiste on laenatud eranditult välismaailmast, mitte aga peas puhtast mõtlemisest tekkinud.»»

Siinkohal katkestas mind Valeri: «Kas N. Lobatševski poolt mitteukleidilise geomeetria avastamine ei ole näide, kuidas

teooria areneb praktikast sõltumata? Matemaatikaõpetaja jutustas meile, et analüüsides Eukleidese süsteemi lähtekohti tuli Lobatševski järeldusele, et üht neist postulaatidest on võimalik muuta nii, et avaneb võimalus välja arendada geomeetriliste teoreemide süsteemi, mis erineb Eukleidese teooriast. Sel teel saadud geomeetiline süsteem vaatamata erinevusele Eukleidese süsteemist, ei ole vastuoluline ning sellel on vähemalt sama palju eluõigust kui Eukleidese süsteemil. Nii töötas Lobatševski välja oma geomeetria.»

«Praktika osa teooria arengus ei tohi mõista primitivistlikult ega lihtsustatult,» märkisin mina. «Teooria, mis on tekkinud objektiivsete protsesside peegeldusena, alustab suhteliselt iseseisvat ja sõltumatut eksistentsi. Alludes loogika seadustele, võib ta edasi arenda omaenese alusel. Seejuures võib saavutada teoreetiliselt teatava aine niisuguseid arengustaadiume, mis materiaalses protsessis tekivad alles tulevikus. Kuid ei tohi unustada, et teooria iseseisvus jääb alati suhteliseks, kuivõrd teooria lähteandmed võetake igal juhul praktikast, ja tema järeldusi kontrollitakse samuti praktikas. Samasugune lugu oli ka Lobatševski geomeetriaga. Ka sellel tuli alluda omapärasele kontrollile. Lobatševski rajatud geomeetriast tulenes muuhulgas järeldus, et ruum on teataval määral kõver. Lobatševski eluajal ei saanud seda praktiliselt ega teoreetiliselt tõestada millegagi, peale tema poolt rajatud süsteemi enda loogika. Alles kaasajal tõestas A. Einsteini relatiivsusteooria, et gravitatsiooni-välja võib tõlgendada vastava ruumi kõverdumisena. Niisiis on nüüd Lobatševski geomeetriaalaste ideede tulemusrikkus ja praktiline otstarbekohasus tõestatud. Agnostitsismi esindajad, samuti mitmed teised filosoofid-idealistsid tõlgendavad teaduse suhtelise iseseisvuse ja sõltumatuse fakti kui teooria absoluutset sõltumatust. Sellest teevad nad järelduse, nagu võiks mõtlemine iseenesest tuletada uusi teadmisi.»

«Nüüd jäid küll omadega vahele, Valeri,» naeris Juri. «Mis puutub praktika osasse, siis on kõik üpris arusaadav.»

«Aga miks siis skeptikud ei mõistnud praktika osa tunnetusprotsessis? Kuidas seda seletada?» küsis minult Viktor.

«See küsimus on huvitav. Sellele vastates valmistame teataval määral ette pinda skeptitsismi visa elujõulisuse põhjuste väljaselgitamiseks. Osaliselt oleme sellele juba vastanud, kui meil oli kõne all teadvuse suhteline sõltumatus. Peale selle on tunnetusprotsessi allika küsimuse lahendamine tihedas seoses filosoofia põhiküsimuse — materia ja teadvuse vahekorra probleemi — lahendamisega. Skeptikud lahendavad filosoofia põhiküsimuse idealistlikult. Nad tunnistavad teadvuse materia suhtes primaarseks. Seepärast loevad nad tunnetust praktilisest tegevusest sõltumatuks.

On terve rida põhjusi, miks marksismieelne filosoofia üldse, sealhulgas ka filosoofid-materialistid (kes samuti ei mõistnud inimeste materiaalse ja tootliku tegevuse primaarsust nende teoreetilise tegevuse suhtes) ei osanud leida tunnetuse tegelikku alust. Peamiseks põhjuseks on ühiskonna antagonistlike klassisuhete tingimustes töö ühiskondlik jaotus füüsiliseks ja vaimseks tööks. Neis tingimustes olid vaimne ja füüsiline töö teineteisele vastandatud. Koondanud enda kätte tootmise juhtimise, eraldasid valitsevad klassid oma ridadest järk-järgult niisuguste isikute grupid, kelle ülesandeks kujunesid teoreetiline tegevus ja tootmise tehnilise ning majandusliku juhtimise teatavad funktsioonid. Selleks isikute grupiks on haritlaskond. Viimane otsekui väljendaks ühiskondlikku mõtlemistegevust. Samal ajal on materiaalne, praktiline tegevus töötavate rahvahulkade pärisosaks. Just niisugune ühiskondliku tegevuse funktsioonide jaotamine erisuguste sotsiaalsete gruppide vahel loobki illusiooni, nagu oleks teadvus inimese praktilisest tegevusest sõltumatu. Kaasaegses kodanlikus ühiskonnas kaldub haritlaskond arvama,

et just nimelt tema on maa sool ja tema teaduslik tegevus on kogu inimkonna eksistentsi alus.

K. Marx ja F. Engels, rakendades ühiskonna tunnetamisel nende poolt materialistlikul baasil väljatöötatud dialektilist meetodit, näitasid, et kogu ühiskondliku elu määravaks aluseks on materiaalne ja tootlik tegevus. Just see on nii tunnetuse aluseks kui ka selle eesmärgiks, teooria ja praktika ühtsus on aga teadusliku tunnetusteooria põhiprintsiip.

Valeri jäi aga põhiliselt oma arvamuse juurde: «Mina mõtlen ikkagi, et Kanti kritiseerimine mind ei puuduta. Praktika osatähtsust ma ei eita ja nõustun kõigega, millest te siin olete rääkinud. Oma järeldustes aga lähtun ma hoopis vastupidi just isiklikest kogemustest ja ei usu pimesi seda, mida mulle räägitakse.»

Ei jõudnud ma veel Valerile hakata vastu vaidlema, kui Juri esitas mulle veel ühe küsimuse:

«Kas on tõsi, et mõned skeptikud, näiteks Hume, on kuulutanud inimkonna teadmiste allikaks kogemuse? Järelikult peavad ka nemad tunnetuse aluseks praktikat?»

«Ei, kallis Juri, nüüd te küll eksite. Hume'i pooldajate viide kogemusele kui teadmiste allikale ei lahenda veel tunnetuse aluse probleemi õigesti.

Skeptik annab kogemuse mõistele teistsuguse sisu kui materialist. Inimeste materiaalne tegevus meeleanorganite abil on nende arusaamise järele teadvuse tegevus, aistingute vaheldumine. Nad räägivad kogemusest kui subjekti tajude voolust. Hume'i pooldajatel lahustub materiaalne maailm aistingutes. Pealegi keeldub hjumist teatavasti vastamast küsimusele, mis on aistingute allikaks, ta ei näe aistingute taga välismaailma. Järelikult, kui mõni filosoof ka kinnitab, et tema õpetus on kogemuste andmetega kooskõlas, siis tuleb kõigepealt teha selgeks, mida ta selle all mõistab.

Oma teoses «Materialism ja empiriokrititsism» kirjutas V. I. Lenin, et mõistel «kogemus» on nii materialistlik kui ka idealistlik sisu. Idealistid isoleerivad inimese mõttelise tegevuse tema tegevusest materiaalsete asjadega, kuulutades aistingute vaheldumise ainsaks reaalsuseks. Materialist aga mõistab inimeste praktilise tegevuse all tegevust, mis on suunatud meist sõltumatult eksisteerivale maailmale.

Niisiis ei toimu maailma tunnetamine mitte puhtakujulise mõttetgevuse alusel, nagu skeptitsismi esindajad arvavad, vaid praktilise tegevuse baasil, siis, kui inimene tegutseb ja muudab materiaalse maailma esemeid.» Seejärel pöördusin ma otseselt Valeri poole: «Ka teie kogemused ei ole praktikaga identsed. Praktikast tuleb mõista laiemas tähenduses.

Marksism mõistab «praktika» all looduse ja ühiskonna ümberkujundamisele suunatud inimeste kogu materiaalselt tegevust üldse. Sellesse kuulub esijoones inimeste töö, tootmisalane tegevus, samuti partei ja riigi poliitiline, organisatsiooniline ja kultuurhariduslik töö, mis on suunatud vananenud ühiskondlike suhete muutmisele ja uute kujundamisele. Klassiühiskonnas on praktika oluliseks küljeks klassivõitlus. Seoses teaduse arenguga tekivad praktika niisugused liigid nagu teaduslik katse, eksperiment.

Teie isiklikud kogemused on aga üldinimlikust praktikast vaid imepisike osake. Ning on vää seda absolutiseerida, tunnistada ainsaks ja absoluutseks reaalsuseks.»

2. Umbusaldus meeleorganite andmete vastu

AISTING — ESEME KOOPIA, MITTE TINGMÄRK

Skeptitsismi tõsiseks veaks on meeleorganite andmete väär tõlgitsemine. Nagu juba mainisime, püüdsid antiikaja skeptikud tõestada, et asja ja selle vahel, kuidas inimene seda asja tajub, on ületamatu kuristik: aisting ei anna edasi asja objektiivseid omadusi. Skeptikud on seisukohal, et inimese teadvuses ei teki mitte asja kujutis, vaid üksnes see, millisena asi inimesele näib. Hume'i seisukohalt on isegi mõttetu üles tõsta küsimust asja ja selle aistingu vastavusest, kuna ei olevat võimalik tõestada, et asi objektiivselt üldse eksisteerib. Seepärast ei saa inimene midagi kindlat öelda nii aistingu kui asja kujutise ega asja enda kohta.

Kant ja kaasaegsed agnostikud on seisukohal, et aisting, mis on esile kutsutud «asi iseeneses» poolt, on mingi leppe- või tingmärk, teatav sümbol, mis ei anna edasi asja objektiivseid omadusi. Kuid agnostiku vaade aistingule kui asja tingmärgile, «sümbolile», ei kannata mingit kriitikat. Inimese kogu praktika näitab, et aisting on asja kujutis, selle koopia, mis peegeldab tema objektiivseid omadusi. Suhkur on magus seepärast, et selle koostises on niisugused süsivesikute molekulid, mis maitsmisorganitele mõjudes tekitavad magusa aistingu. Lumi on valge seetõttu, et ta peegeldab niisuguse pikkusega valguslaineid, mis silma võrkkesta mõjutades tekitavad valge värvi aistingu, mitte aga musta, punase või rohelise värvi, milledele vastavad teistsugused valguslainete pikkused.

Esitades neid põhjendusi, märkasin, et Juri ei kuula mind kuigi tähelepanelikult. Kuid ma ei öelnud talle midagi, kuna olin kindel, et tuleb aeg, mil ta ise põrkab praktiliselt kokku

nende küsimustega ja on sunnitud neis selgusele jõudma. Ja tõepoolest, umbes poolteist aastat hiljem sain kirja, milles räägiti minu sõprade ebaõnnestumisest ateistliku propaganda alal. Juri kirjutas mulle oma vaidlusest ühe kohaliku baptistiga, kes ilmselt oli katsunud teda sekti liikmeks värvata. Baptist oli püüdnud Jurile tõestada jumala olemasolu. Juri kirjutas: «Baptist räägib mulle: «Jumal on olemas seepärast, et me temast mõtleme, teda armastame, usume temasse, tunneme teda endas. Teie aga ei hakka eitama, et mõtetele ja aistingutele eelnevad esemed, mida nad peegeldavad. Järelikult, kui on olemas mõte esemest, peab olemas olema ka selle mõtte objekt.» Siis tundsin,» kirjutab Juri edasi, «et tema mõttekäigus on mingi viga, kuna jumalat ju ei ole. Ma aga ei suutnud konkreetselt öelda, milles see viga seisneb.»

Mul tuli stiihilistele ateistidele anda kirjalikku konsultatsiooni. Ja mõne aja pärast sain ma juba teise kirja, kus kirjeldatakse, kuidas jutt selle baptistiga oli jätkunud. Juri kirjutas: «Kohates seda pühameest, ütlesin talle järgmist: «Sellest, et on olemas mõte jumalast ja esinevad usulised emotsioonid, ei saa veel järeldada, et jumal eksisteerib. Ja nimelt seepärast, et me võime mõelda fantastilistele olenditele, mida tegelikult olemas ei ole ega saagi kunagi olema. Minu kujutluses võivad näiteks esineda kodukäijad, näkid ja metshaldjad, aga tegelikult pole neid ju olemas. Meie mõttetegevusele on omane saadud tajude alusel kombineerida tunnuseid, mis kuuluvad erisugustele olenditele, mis tegelikkuses esinevad. Ja hiljem mõtleme sellisest väljamõeldud olendist kui objektiivselt eksisteerivast. Mis aga puutub jumalasse, siis talle on omistatud mõningaid inimesele omaseid tunnuseid ning juurde lisatud veel niisuguseid omadusi nagu kõikvõimsus, igavikulisus, surematus jms.

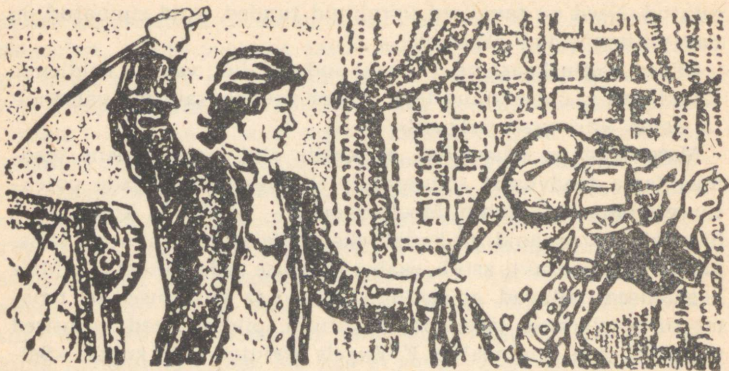
Niisugused tunded, nagu armastus jumala vastu, hirm tema ees ning teised religioosed emotsioonid ei ole mitte jumala sün-

nitatud. Need on tavalised inimlikud tunded, kuid suunatud on nad väljamõeldud olevusele.

Minu vestluskaaslane ei hakanud mulle vastu vaidlema. Ehkki mul ei õnnestunud teda ümber veenda, sain ma vähemalt ise selles küsimuses selgust!»

Materialist on seisukohal, et meelte abil saab inimene teadmisi tema teadvusest sõltumatult eksisteerivate asjade objekttiivsete omaduste kohta. Meeleorganid — nägemis-, kompamis-, haistmis- jt. organid on kanaliteks, mille kaudu inimene välismaailmaga kontakti astub, saab võimaluse seda tunnetada. Meie kogemused näitavad, et aistingud, tajud ja kujutlused on oomoodi tegelikkuse jäljendid, kujutised, pildid. Need kujutised vastavad oma originaalile. F. Engels kirjutas selle kohta: «Selsamal silmapilgul, kus me tarvitame oma vajadusteks üht või teist asja vastavalt neile omadustele, mida me temas tajume, selsamal silmapilgul me allutame oma meelelised tajud ilmeksimatule proovile, mis näitab, kas nad on õiged või valed. Kui need tajud olid valed, siis peab olema vale ka meie otsus antud asja kasutamiskõlvulisuse kohta, ja kõik meie katsed seda asja kasutusele võtta nurjuvad paratamatult; kui me aga oma eesmärgi saavutame, kui me leiame, et asi vastab kujutlusele, mis meil temast on, ja et ta kõlbab selleks, milleks me teda kasutada tahtsime, siis on see positiivseks tõestuseks selle kohta, et nendes piirides on meie tajud selle asja ja tema omaduste suhtes kooskõlas väljaspool meid oleva tegelikkusega.»

Skeptitsistlike vaadete ebaõigsust aistingute olemuse osas märkas juba XVIII sajandil kuulus prantsuse dramaturg Molière, kes naeris need terava farsi vormis välja. Tema näidendi «Abielu vastu tahtmist» üks tegelasi — Sganarelle — tuli kohalikult õpetlaselt Marfuriuselt, Pürroni filosoofia poolehoidjalt, nõu küsima. Nende vahel toimus järgmine kõnelus.

Marfurius: «Härra Sganarelle, olge nii lahke, väljendage end kuidagi teisiti. Meie filosoofia õpetab meid ükskõik mis küsimuses hoiduma kategoorilistest otsustustest, rääkima kõigest ebakindlalt, jätma kõik küsimärgi alla. Seepärast peame ütleva mitte «ma tuln», vaid «mulle näib, et ma tuln».»

Sganarelle küsis filosoofilt, kas on õige abielluda tütarlapselga, keda ta küll armastab, kuid kelle armastuses ta mitte kindel ei ole. Marfurius, kes on oma skeptitsismis järjekindel, ei saa sellele midagi konkreetselt vastata. Ta soovib, et Sganarelle toimiks nii, nagu talle paistab õige olevat. Seepeale virutab raevunud Sganarelle filosoofile kepiga vastu pead ja ütleb: «Säh sulle selle jampsliku lora eest!» Solvunud Marfurius karjub vastuseks: «Mis see veel tähendab? Niisugune häbematus! Tal on jultumust peksta minusugust filosoofi!»

Sganarelle aga vastab talle skeptitsismi vaimus: «Olge nii lahke, väljendage end kuidagi teisiti. Tuleb kõiges kahelda ja

seepärast ei saa te väita, et ma teid kolkisin, vaid võite üksnes öelda, et teile näis, nagu oleksin ma teid löönud.»

«Lubage küsida,» pöördus Viktor minu poole. «Olen nõus teie seletusega, et aistingud on tegelikkuse koopiad, et me aistingute abil tunnetame maailma. Kuid ei saa eitada, et mõnikord aistingud loovad illusioone, viivad eksitusse. Näiteks hiljuti ma käisin tsirkuses. Seal näidati mitmesuguseid trikke. Paistab, et sa näed kõike, mida artist teeb, aga lõppkokkuvõttes oled siiski petetud. Näitleja töötab nii osavalt ja suure vilumusega, et ei saa arugi, kui sinu enda silmad on sind juba petnud. Kuidas niisugusel juhul saab üles leida oma nägemisvea?»

«Selleks et kõiki neid trikke paljastada,» vastasin talle, «tuleks paratamatult nende tehnikat tundma õppida. Kuid kui te seda teeksite, siis kaotaksite loomulikult huvi etenduse vastu. Ma ei hakka teile kirjeldama kaasaegsete illusionistide professionaalseid saladusi, kuid räägin teile ühest trikist, mida enne meie ajaarvamist Egiptuse talupoeg Džedi demonstreeris vaarao Cheopsile. Ta löikas algul hanel pea otsast ja hiljem elustas linnu. See trikk, nagu

raiatuks linnul pea maha ja hiljem kasvatataks see maharaiutud pea jälle otsa, püsis illusionistide repertuaaris aastatuhandeid. Lavale lasti lahti hani, kelle pea oli peidetud tiiva alla ja nii kinni seotud. Kere külge aga sobitati teiselt hanelt lõigatud pea. Selle kaela oli topitud põieke vedela punase värviga. Tsirkusekunstnik «raius» otsast külgesobitatud pea ja näitas seda pealtvaatajaile. Seejärel kaeti hani rätikuga kinni, tiiva alla kinni seotud loomulik pea vabastati, maharaiutud pea aga peideti. Pärast seda demonstreeriti vaatajatele elavat lindu. Kõik need manipulatsioonid jäävad publikule eemalt märkamatuks ja nii tekibki illusioon, nagu oleks saavutatud võit surma üle.

3. Teoreetiliste teadmiste eitamine

TEADMISED VÄLISTEST SEOSTEST

Skeptitsism eitab objektiivsete teaduslike teadmiste saamise võimalikkust. Skeptitsismi teravik on suunatud just teoreetilise mõtlemise vastu. Ta eitab, et inimõtlemine suudaks tungida asjade olemuseni, tunnetada looduse, ühiskonna ja mõtlemise arengu objektiivseid seadusi. Skeptikud arvavad, et inimene juhindub oma elus üksnes muljetest, mis on saadud meeleorganite vahendusel, s. t. et inimesel on üksnes meelelised, kogemuslikud teadmised. Ka selles küsimuses on skeptikute vaade tunnetusele ekslik.

Mis siis on teoreetiline teadmine, kuidas ta tekib ja mille poolest erineb empiirilisest teadmistest?

Enne kui nendele küsimustele vastata, tuleb rääkida ühest jutujamisest. Kaks abiturienti, kes ei leidnud oma nime instituudi esimesele kursusele vastuvõetud üliõpilaste nimekirjast, püüdsid end selle läbikukkumise puhul kuidagi lohutada. Üks ütles teisele: «Eks elame ära ka kõrgema hariduseta. Miljonid inimesed ei ole ju instituutides õppinud ja ei valuta sugugi seepärast oma südant. Annavad veel mõnele õpetatud mehelegi silmad ette. On ju olemas näiteks rahvameditsiin. Vanad inimesed oskavad ilma ennustada. Mõned kuldsete kätega meistrid on osanud isegi kirbu ära rautada!» Teine aga vastas talle: «Miks sa aga siis sinna instituuti kippusid? Rahvatarkust oleksid võinud selletagi tundma õppida: uuri vanamuttidelt ja ättidelt kõik välja, mida nad teavad, või hakka mõne meistrimehed õpipoisiks. Muide, luba endale meelde tuletada, et pärast rautamist kirp enam ei tantsinud, sest meistrid ei tundnud mehhaanikaseadusi ja ei osanud raudade raskust õieti välja arvestada.»

See, mida nimetatakse vanarahva tarkuseks, koosneb empiirilistest, täpsemalt öeldes — stiihilis-empiriilistest teadmistest. Need on kogutud tervete põlvkondade praktiliste kogemuste baasil ja neid pärandatakse teatavate soovitusena põlvest põlve edasi: kui teed nii ja nii, siis saad seda või teist. Neid teadmisi rakendades õppisid inimesed tuld süütama, endale peavarju ehitama, metalli sulatama, küttima ja põldu harima. Empiirilised teadmised on kogutud peamiselt jälgimise teel ja need püsivad edasi tavadena. Pannes näiteks tähele, et enne vihmasadu lendavad pääsukesed madalal, päike loojub pilve taha, samuti et vahel on taevas päikesetõusu või loojangu ajal eriliselt punetav, õppisid inimesed nende tunnuste järgi ilma ennustama.

Empiiriline teadmine on niisuguste kogemuste kogum, milles on fikseeritud esemete ja nähtuste välised seosed. Need

teadmised ei hõlma sügavamaid põhjusi, millede tõttu vastav nähtus üldse olemas on. Empiirilised teadmised ei seleta nähtuste olemust, ei võimalda mõista nende mehhanismi. Ja tõepoolest, miks siis pääsukesed enne vihma madalal lendavad? Miks on taevas päikeseloojangu ajal enne vihma punane? Nende nähtuste põhjusi õpiti seletama alles pärast teoreetiliste teadmiste tekkimist. Ilmnes, et vihmase ilma puhul muutub atmosfääri rõhk seoses pisikeste veetilkade kontsentreerumisega õhus. Atmosfääri rõhu muutumine aga põhjustab omakorda seda, et putukad, kes on pääsukeste toiduseks, hakkavad lendama madalal maa kohal, hea ilma korral lendavad nad aga kõrgel. Päikesekiirte murdumine veeauru poolest rikkas õhus muudab taeva loojangu ajal punaseks.

Tuleb tõele au anda, et puhtkogemuslikul teel on inimesed õppinud valmistama väga kõrge kvaliteediga värvaineid, palsameid, ehitama ehitustehnika poolest suurepäraseid hooneid. Niisuguseid teadmisi ja oskusi hoiti kõige suuremas saladuses, mõned neist on jäänud siiani lahendamata. Nii näiteks XVI sajandil ehitas šeik Bahajj Iraani linnas Isfahanis kõikuvate minarettidega mošee. Iga inimene, kes ronib ühe minareti otsa, võib selle võnkuma kõigutada. Taktis selle minaretiga hakkab siis ka teine võnkuma. Sellele vaatamata, et niiviisi on proovitud seda konstruktsiooni juba neljasaja aasta jooksul, on need minaretid ikka veel tugevad ja vastupidavad.

Paljude põlvkondade inseneridel ei ole õnnestunud avastada, milles seisneb selle ehitise saladus. Iraani võimud aga ei luba hoonet lammutada, et saladuse jälile saada. Ja keeldumiseks on põhjust. Seitsete aastat töötas Isfahanis saun, mille katel kuumenes üheainsa küünla leegist. Ning kui see katel lammutati, lootes leida sealt aatomienergia allikat, ei avastatud seal mitte kui midagi. Imepärast konstruktsiooni aga ei suudetud enam taastada.

«Aga siiski, kunagi teadlased lahendavad need isfahani saladused ikkagi,» arvas Viktor.

«Loomulikult, nad teevad seda teoreetiliste teadmiste abil,» nõustusin temaga.

OLEMUSE JA SEADUSE TUNDMINE

Teoreetilised teadmised võimaldavad meil tundma õppida uuritava eseme olemust ja nähtuste põhjuslikku tingitust. Need teadmised on oma vormi poolest üldkehtivad ja nad on kohaldatavad tohutu arvu üksikjuhtude suhtes. Teoreetilised teadmised arenevad vastavalt sellele, kuidas tootmise iseloom muutub üha komplitseeritumaks ja üha ulatuslikumalt võetakse kasutusse loodusjõude, vee-, auru-, elektri- ja aatomienergiat. Empiirilised teadmised ei suutnud enam rahuldada praktilisi vajadusi. Teoreetilised teadmised tekkisid varemalt kogutud empiiriliste teadmiste, loodusseaduste avastamise ning nähtuste vahel kehtivate kausaalsete (põhjus-tagajärg) seoste tunnetamise üldistuseks. Nad põhinevad empiiriliste kogemuste andmetel, hõlmasid neid. Kuid empiiriliste teadmistega võrreldes on teoreetilised teadmised kvalitatiivselt kõrgem aste. Teoreetilised teadmised on ühtlasi teaduslikud teadmised. Tundes olemust võib teooria tuletada rida nähtusi ja võrrelda saadud tulemusi tegelikult eksisteerivate nähtustega. Teoreetilisteks teadmisteks on näiteks matemaatika, füüsika, keemia, poliitiline ökonomia jt. teadused.

Tuleb rõhutada, et igas teaduses on oma spetsiifilised mõisted — kategooriad, milledega vastav teadus ei suuda anda tema poolt uuritavast tegelikkuse valdkonnast teaduslikku pilti. Viktor küll palus meie vestluses mitte kasutada tundmatuid sõnu, mille tähendus talle selge pole. Kuid me ei saanud seda soovi

täita, kuna teiste mõistetega ei olnud võimalik meil arutisei olnud küsimuste sisu väljendada. Filosoofiliste probleemide lahendamisel ei ole tavalises elus kasutatavate mõistetega võimalik toime tulla.

Nagu teisedki marksismieelsed filosoofid, nii ka skeptitsismi esindajad ei suutnud mõista, missugused on ühelt poolt teoreetiliste teadmiste ja teiselt poolt praktiliste kogemuste ja empiiriliste teadmiste vahelised seosed. Ja nimelt seepärast, et nad ei mõistnud tegelikku seost teoreetiliste teadmiste ja inimese praktilise tegevuse vahel. Nende jaoks on teooria omaette ala, praktika aga hoopis midagi muud. Seepärast välistavad skeptitsismi esindajad tunnetusteooriast praktika, praktilises elus aga alahindavad nad teoreetiliste teadmiste tähtsust.

TEORIA OSA ÜHISKONNA ELUS

Samal ajal on aga teorial inimkonna praktikas tohtu tähtsus. Ta määrab kindlaks praktika arengutee ja juhü kogu praktilist tegevust. Teooria võimaldab probleeme teaduslikult ette näha. Ta on otsekui prožektor, mis võimaldab vaadata tavalise pilguga nähtamatut. Nii näiteks peegeldab marksistlik-leninlik sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise teooria ajalookäiku objektiivselt õigesti ja selgitab ühiskonna arenguseadusi. Ning nende seaduste tundmine võimaldab kogu maailma kommunistlikel parteidel orienteeruda mitmesuguste sündmuste keerulistes põimingutes ja kavandada igal etapil konkreetse võitlusprogrammi. Kommunistide veendumused on ammutatud revolutsiooniteooriast. Viimane innustab neid võitlusele õige ürituse eest.

Juba XX sajandi algul kirjutas V. I. Lenin oma teoses «Mis teha?»: «Ilma revolutsioonilise teooriata ei saa olla ka revolüt-

soonilist liikumist.» Ja edasi: «...eesrindliku võitleja osa võib täita ainult partei, keda juhib eesrindlik teooria.»

Marksistlik-leninliku teooria alusel on võimalik õigesti arvestada ühiskondliku elu erisuguste faktorite vastastikust mõju, klassijõudude paigutust, leida poliitilise ja tootmisalase tegevuse peamise suuna. Marksismi-leninismi tundev inimene muutub optimistlikuks. Sellega on tagatud tema aktiivne, loominguline suhtumine ellu.

PASSIIVSUS JA ÜKSKÕIKSUS

Vastupidiselt optimismile muudab skeptitsism inimese tegelikkuse vastu passiivseks, halvab tema tegutsemistahet. «Milleks võidelda? Kas tasub võitluses jõudu kulutada, kui selle tulemused on kahtlased ja me ei saa neid tulemusi ise näha? Ela niisama, midagi plaanitse mata ja millegi poole pürgimata.» Nii arutleb skeptiliselt meelestatud isik. Niisugust ükskõikset, ainuüksi oma isiklikule heaolule mõtlevat inimest on kirjanik Sergei Voronin kujutanud oma romaanis «Kaks elu». Selline on Nikolai Nikolajevitš Gerassimov ehk Kolja Nikolajevitš, nagu teda kutsuvad romaani kangelased.

Romaanis tutvustatakse lugejale suurepäraseid, kartmatuid ja oma töösse kiindunud inimesi — raudteemagistraali trassi uuri- jaid. Neil tuleb töötada Kaug-Ida taiga karmides tingimustes. Seal on uurimisgrupi juhid insenerid Kostomarov ja Mozgalevski, kollektor Irina Pokrovskaja, laborant Tasja Kalinina, jutustuse mina-tegelane tehnik Aljoša Korenkov, ekspeditsiooni tööline Pervakov, kokk Šurenka ja teised. Nende hulgas on ka Kolja Nikolajevitš.

Kakskümmend viis aastat hiljem kohtab Aljoša Korenkov oma kunagist ekspeditsioonikaaslast. Kolja Nikolajevitš on

«tüsedaks läinud, kiilaspäiseks muutunud, töötab juba ammu grupiülemana». Sõbrad hakkasid koos oma noorust meenutama. Aljoša saab teada, et hiljaaegu on võetud vastu otsus hakata raudteed ehitama just selle projekti järgi, mille kinnitamise eest omal ajal võitlesid sõjas hukkunud Kostomarov ja Mozgalevski. Tolle projekti vastu astus tookord välja keegi Gradov, kes töötas siis kõrgemal ametikohal. Ja siis Aljoša järsku mõistab, et ta noorpõlvesõber on muutunud absoluutselt ükskõikseks oma seltsimeeste mälestuse, nende töö ja võitluse vastu, et ta koguni irvitab selle kõige üle, seletades oma küünilisust ise sellega, et «nüüd oleme me paljustki aru saanud ja nüüd pole me enam need kergeusklikud poisid nagu tol ajal».

«Ja kas see siis annab sulle õiguse nii ükskõikselt kõnelda sellest, mis oli tol ajal meie püüdlus, mille pärast me kannatasime ja mille eest me olime valmis oma elu andma? Kas pole ükspuha, missugust teed minna,» kordasin ma mõrult tema mõtet, «ohvritega või ilma, vigadega või ilma vigadeta? Vead — nende eest tuleb liiga kõrget hinda maksta. Nende pärast väsiivad inimesed enneaegu, pettuvad, kaotavad usu.»

«Jah, nagu näha, oled sa filosoof,» sõnas Kolja Nikolajevitš pilkavalt, rüübates lonksu konjakit. «Vaat see juba on täiesti asjatu. See maksab tänapäeval vähe.»

«Ja nüüd nägin ma seda, mida ma kohe ei märganud. Minu ees istus enesega rahulolev inimene, kes ilmselt oli harjunud konjaki ja hea suupistega, kes oli õppinud ilma võitluseta elama ja rahumeeli valima niisuguse tee, mis ei muutu keerukaks. Me istusime veel kõrvuti, ma ei lahkunud veel temast, ent ma teadsin juba — täna olen kaotanud oma kauge ja raske noorusaja kaaslase, olen kaotanud inimese, kes ei suutnud kanda unistust suurest õnnest, milleta aga on võimatu elada.»

Hukutavat mõju avaldab skeptitsism ka ühiskondlikele liikumistele. Ta kallutab inimesi kõrvale ühiskondlike suhete ümberkorraldamise teelt ja halvab neis aktiivse kodanikutunde. Ideeliselt kõikuvate elementide hulgas, kes on kaotanud usu võitlusemärkide õigluse ja selle võitluse edukusse, ilmuvadki välja niisugused virisejad ja pessimistid, kes liikumist seestpoolt nõrgendavad.

Jutustuses «Klim Samgini elu» on Maksim Gorki veenvalt paljastanud skeptilise kahtlemise kahjulikkust.

«Aga kas ikka oli poiss, võib-olla poissi polnudki?» Selle skeptilise küsimuse esitas algul sõdur, kes otsis ja ei suutnud leida jökke uppunud Boriss Varavkat. Ja selle küsimuse esitab endale Klim Samgin iga kord, kui ta on sunnitud otsustavalt üle minema revolutsiooni poolele, üle minema sõnadelt tegudele. Kuid sellistel kordadel vallutavad Samgini skeptilised kahtlemised: kas ikka on vaja hakata tegutsema? Mille või kelle huvides? Kas see on mulle kasulik? Nii varjas Samgini skeptitsism tegelikult tema egoismi ja mugandumist.

Lõppude lõpuks jõuab Samgin skeptitsismi kaudu revolutsiooni eitamiseni ja satub vaenlaste leeri.

Kodanlikule intelligendile Samginile on Maksim Gorki vastandanud tõelise revolutsionääri Stepan Kutuzovi. Kutuzovi ja tema mõttekaaslaste, kes juhivad rahva võitlust rõhumise ja vägivalla režiimi vastu, eesmärk on selge: kukutada vana kord ja kehtestada uus, mis rajaneks võrdõiguslikkusel ja looval, vabal tööel. Erinevalt skeptiliselt häälestatud intelligentidest, kes olid jõudnud «nihilistliku meelegeiteni», on Kutuzovile selge, mida teha või kuidas teha. Ta on veendunud selle eesmärgi õigsuses, mille nimel võitleb, ning ta pühendub sellele jäägitult ja tagasipöördumatult.

VEENDUMUSE JÕUD

Niisiis skeptitsism võtab inimeselt kindlusetunde püstitatud eesmärgi saavutamisel. Seda eriti ülesannete lahendamisel, mis on seoses ühiskondlike suhete ümberkorraldamisega. Ent inimene ei saa tegutseda, kui tal puudub veendumus, et tema töö eesmärk on reaalne, et püstitatud eesmärgi saavutamiseks valitud vahendid on parimad ja et tema töö on inimestele vajalik. Niisugune veendumus innustab inimest ületama raskusi, mis

takistavad eesmärgi saavutamist, ja aitab arendada tööliste, talupoegade ja haritlaste loovat tegevust nõukogude ühiskonna hüvanguks, samuti aitab see Nõukogude armee sõduritel ja ohvitseridel toime panna kangelastegusid meie vabaduse ja sõltumatuse kaitsmisel. Inimesi on tiivustanud kommunistlike veendumuste ja patriotismi võimas jõud. Igavese kuulsuse on võitnud Magnitka ja Amuuri-äärse Komsomolski ehitajad esimeste viisaastakute päevilt. Kustumatu aupaiste ümbritseb Bresti kindluse ja Volga kantsi kaitsjaid Suure Isamaasõja karmidel aastatel. Silmapaistvalt ereda lehekülje on kirjutanud nõukogude rahva töökroonikasse kommunismi materiaaltehnilise baasi rajamisel Bratski Hüdroelektrijaama ja Abakan—Taišeti raudteemagistraali noored ehitajad. Ei unune ka selle kuulsa trassi esimeste uurijate, raudteeliini märgistajate, kangelaslike ekspeditsiooniliikmete mehisus.

... See aeg oli kogu meie maale ränkaskes. Fašistlikud hordid püüdsid Volga suunas läbi murda. Nõukogude rahvas pingutas kogu oma jõudu võitluseks salakavala vaenlase vastu. Oli 1942. aasta oktoobrikuu. Kuid Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus ei kahelnud fašistlike anastajate täielikus lüüasaamises ja seepärast hakati juba kavandama sõjajärgse ehitustegevuse plaane, milles oluline osa kuulus uute tööstusrajoonide väljaehitamisele meie maa idaosas, Siberis.

Sajaani mägede ürgses metsikus taigas, kus sadade kilomeetrite viisi ei kohta ühtki inimhinge, töötasid planeeritava Abakan—Taišeti raudteemagistraali uurijad. Neid oli kolm: ekspeditsiooni ülem, suurte kogemustega insener-uurija Aleksandr Košurnikov ja kaks noort inseneri — Aleksei Žuravljov ja Konstantin Stofato. Sel aastal algas talv vara. Külmus kinni Kazõri jõgi, mille orgu uuriti kui uue trassi kulgemise üht võimalikku varianti. Edasi liikuda oli võimalik ainult parvel seda jõge pidi. Toiduvarud olid lõpukorral, jalatsid läbi kulunud,

jalad hakanud paistetama... Kuid kõikide ekspeditsiooniliikmete ainus mõte oli, kuidas ülesannet tähtajaks täita. Komistades sammaldunud ja jäätunud kivirahnudele liiguvad inimesed edasi. Kui nad leiavad eest kohati veel kinnikülmumata jõe, sõidavad jällegi parvega, riskides koos sellega jää alla sattuda. Kaks neist on parvel, kolmas liigub kallast pidi. Ja töö ei katke hetkekski. Nad pingutavad oma jõudu ja tahet lausa ebainimlikult, kuid nad ei satu paanikasse ega pea end kangelasteks. Nad teavad: on sõda, paljudel on veelgi raskem. Nad säilitavad meelekindluse, on veendunud selles, et nende töö on kodumaale vajalik. Ja oma kohust täitsid nad kuni viimse hingetõmbeni. Mehisuse trassi esimeste rajajate kangelaslikkus oleks võinudki jääda saladuseks, nagu on jäänud tundmatuks paljudki sõja-aastate kangelased ja nende teod. Kuid aasta pärast ekspeditsiooniliikmete traagilist hukkumist leiti üles ülema surnukeha. Nii saadi kätte tema päevik. Selle lehekülgi ei saa lugeda erutuse ja sügava lugupidamiseta kangelaste vastu. Eriti vapustav on viimane sissekanne, mis on dateeritud 3. novembril 1942¹:

«Tõenäoliselt kirjutan viimast korda. Külmun surnuks. Eile, 2. XI, juhtus katastroof. Kostja ja Aljoša hukkusid. Parv sattus jää alla ja Kostja kadus silmapilk koos parvega. Aljoša jõudis küll hüpata jääle ja roomata 25 meetrit märga jääd mööda edasi. Kaldani jõuda suutsin teda aidata, kuid kaldale tirida mitte, kuna ta oli pooleldi kangestunud juba jäises vees. Liigun edasi jalgsi. On väga raske. Olen märg ja näljane, ilma tule ja toiduta. Arvatavasti külmun juba täna.»

Mida saaks selle ekspeditsiooni liikmete veendumuse tugevuse

¹ Insener Košurnikovi ja tema ekspeditsioonist on huvitavalt ja kaasakiskuvalt kirjutanud meisterlikus dokumentaaljutustuses Vladimir Tšivilihhin. Vt. «Серебряные рельсы», «Молодая Гвардия», 1960.

kohta öelda skeptik, kui ta loeks insener Košurnikovi päevikut?
Arvatavasti ütleks ta: fanaatikud. Teistsugust vastust võib
skeptikult vaevalt oodata.

Aga ometi on see just niisugune juhtum, millest kirjutas
Vladimir Majakovski oma luuletuses «Seltsimees Nettele —
aurikule ja inimesele»:

Raamatute kommunism

suurt kaasa meid ei kisu.

«Palju mis

on raamatutes räägitud!»

Alles tegu nagu see

annab sõnadele sisu,

kommunismi olemuse

avab jäägitult.

III PEATÜKK

DIALEKTIKA SISALDAB SKEPTITSISMI ELEMENTE, KAHTLUSI JA EITUSI, KUID EI OLE SKEPTITSISMILE REDUTSEERITAV

1. Objektiivne tõde on olemas!

FILOSOOFIARINGI ÕPPUSEL

Tõe küsimuse väljaselgitamisele asudes otsustasin jutustada oma sõpradele sellest, kuidas ükskord filosoofia õpperingsis üks kuulajaid hakkas kaitsma skeptitsismi positsioone. Ta püüdis

tõestada, et objektiivset tõde pole olemas ega saagi olla ja et kõik teadmised on üksnes suhtelised. Seda oma väidet illustreeris ta järgmise faktiga teaduse ajaloost. Peaaegu kuni XIX sajandi lõpuni olid füüsikud arvamisel, et materia koosneb aatomitest. Neid aatomeid kujutati ette kui kõige lihtsamaid, läbitungimatuid, jagamatuid aineosakesi, niisuguseid ülipisikesi terakesi, mis enam edasi väiksemateks osakesteks ei jagune. Läh-tudes materia ehituse niisugusest kujutlusest, löid teadlased mitmesuguseid teooriaid maailmast, tema kehast ja nende omadustest. Ükski teadlane ei kahelnud nende seisukohtade õigsuses. Ja äkki toimus füüsikas revolutsioon: aatomil avastati niisugused omadused, millega kummutati täielikult varasemad kujutlused temast. Osutus, et aatom on lagundatav terveks reaks veelgi väiksemateks aineosakesteks — elektronideks, prootoniteks jne. Elektroni mass osutus muutlikuks, sõltuvaks tema liikumise kiirusest. Ja vanadest ettekujutustest materia kohta ei jäänud midagi järele: need olid ümber lükatud.

Newtoni mehhaanika seadused on kohaldatavad üksnes suurte massidega kehade puhul väikese kiiruse korral. Elementaarosa-keste liikumist nende seaduste abil seletada ei ole võimalik. Selleks tuli välja arendada uus teadus — kvantmehhaanika. Ometi olid aga teadlased arvanud, et Newtoni klassikaline mehhaanika on meie jaoks absoluutne tõde. Ja meie seltsimees lõpetas oma arutluse järeldusega: «Niisiis, me teadsime ühe ja sama eseme kohta eile üht, täna teame teist ja homme saame teada kolmandat. Kas meil on alust arvata, et need teadmised on objektiivsed? Ei, ei ole. Need on suhtelised. Neid loovad inimesed, füüsikud.» Puhkes huvitav vaidlus selle üle, mida õigu-poollest kujutab endast tõde ja kas ta on objektiivne. Pärast seda, kui olin jutustanud selle loo, tegin kuulajatele ettepaneku, et nad katsuksid ise tõe mõistet määratleda. Räägib ju igaüks meie hulgast nii tihti ühe või teise teadmise tõesusest.

«Tõde tähendab seda, et on õige. Tõde — see on õigsus,» ütles Juri.

«Aga mis on siis «õige» ja «õigsus?» küsis Jurilt Valeri.

«Ilmselt ei ole Juri antud määratlus tõene,» resümeeris Viktor.

«Tuleb mul vist endal esitatud küsimustele vastata,» jõudsin ma järeldusele.

MIS ON TÕDE

Tõde on meil teatava eseme kohta olevate teadmiste vastavus sellele esemele endale. See on tegelikkuse niisugune peegeldus inimese teadvuses, mis on õige ja praktikas järele proovitud. Tõesed on väited, nagu näiteks kaks korda kaks on nelj, teadvus on primaarne, materia aga sekundaarne jt. Juba ammustel aegadel on inimkond tõe mõiste sidunud õigsuse ja õigluse kõlbeliste kategooriatega. Tõe väljaselgitamine on teadusliku tunnetuse ülesandeks ja ühtlasi ka kõlbeliste ajendite ideaaliks.

Ei tohi unustada, et erisuguste filosoofiliste koolkondade esindajad on tõe mõistele omistanud erineva sisu. Mõnedele filosoofidele-idealistidele on tõde see, mis on üldtuntud, kasulik, mis võimaldab saavutada edu, see, mis on ilmne. Pragmatistliku filosoofia seisukohalt ei ole mõtlemine mitte maailma tunnetamine, vaid üksnes «psühholoogilise rahulduse saavutamise ja kõige soodsama kohanemisreaktsiooni väljatöötamise moodus». Pragmatisti jaoks ei vii mõtlemine mitteteadmisele teadmisele, vaid ainult kahtlemise seisundist uskumise seisundisse. Tõe niisuguse tõlgendamisega on nõus ka skeptitsismi esindajad. Kuid tõe selline käsitus pole õige. Üldtuntud võib olla ka ekslik seisukoht. Teatavasti oli usk jumalasse keskajal peaaegu üldkehtiv, ometi kummutas teadus jumala eksisteeri-

mise. Ka see, mis on ilmne, ei pruugi tegelikkusega kooskõlas olla. Nii näiteks tiirleb Päike näiliselt ümber Maa, tegelikult on aga hoopis vastupidi: Maa tiirleb ümber Päikese.

TÕE OBJEKTIIVSUS

Tunnistades tõe tegelikkuse peegelduseks, loevad materialismi pooldajad tõe objektiivseks. Nad väidavad, et inimeste kujutluste ja mõistete sisu ei sõltu ei inimesest ega ka inimekonnast. Jutt on sellest, et teadmised maailmast saab inimene oma praktika alusel objektiivselt eksisteerivat maailma peegeldades. Nende teadmiste sisu on objektiivne: selles on peegeldunud see, mis tegelikkuses olemas on, sõltumata sellest, kas see meile meeldib või mitte, kas me seda soovime või ei. Nii näiteks on teadus tuvastanud, et Maa eksisteeris enne kui tekkis inimene, et Päikesel ja tähtedel ei ole elu. Nendel väidetest on objektiivse tõe iseloom. Iga teaduse seadus on samuti objektiivne tõe, näiteks energia jäävuse ja muundumise seadus. Objektiivselt tõesed on ka teaduslikud teooriad, näiteks ühiskonna arenemise, sotsialistliku revolutsiooni ning sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise marksistlik-leninlik teooria.

Skeptikud, samuti kui subjektiivse idealismi esindajadki, eitavad objektiivset tõe. Nad on arvamisel, et inimeste teadmistes ei kajastu maailm sellisena, nagu see tegelikkuses on. Nad väidavad, et inimesed ise, oma äranägemise või soovi kohaselt konstrueerivad endale pildi maailmast ja et nendele teadmistele ei või kindel olla, nad ei vasta tegelikkusele. Ainsaks tõeseks teadmiseks loevad nad kahtlemist objektiivse tõe teada-saamise võimalikkuses.

Skeptikute vaated tunnetuse ja selle tulemuste kohta on tingitud ühelt poolt tunnetuse mehhanismi kui niisuguse mitte-

mõistmisest, teiselt poolt aga kartusest ja hirmust inimõtte ees, mis jõuab selle tunnetamiseni, mis inimühiskonna teatavatele rühmitustele ja klassidele kasulik ei ole. Skeptikul on lihtsam mõtlemise nende järelduste peale käega lüüa, neid vääradeks tunnustada, kui tegutseda, võidelda ja võita. Teadus ja praktika tõendavad alata, et inimteadmised on tõesed. Objektiivne tõde on olemas!

Nüüd külvastid kuulajad mind küsimusterahaga üle: miks siis skeptikud ikkagi objektiivset tõde eitavad? Miks nad peavad igasugust tõde üksnes suhteliseks? Miks on skeptikute jaoks kaasaegse füüsika õpetus mateeria struktuuri kohta midagi füüsikute endi poolt välja mõeldut, midagi sellist, mis võimaldab nähtusi kergemini seletada?

Neile küsimustele võib vastata järgmiselt: seepärast, et skeptikud ei oska õigesti asetada küsimust absoluutse ja suhtelise vahekorrast tõese ja sellele küsimusele vastata. See nõuab dialektika tundmist ja oskust rakendada selle seadusi tunnetusprotsessis. Skeptikud aga arutlevad nagu metafüüsikud. Nad vaatlevad tunnetust kui midagi lõplikku, valmiskujul antut ja väljaspool arengut seisvat.

«Sellest ma ei saa just hästi aru,» ütles Viktor, «dialektika, metafüüsika...» Ja ta palus mind neid mõisteid pisut selgitada.

«Dialektika on teadus looduse, ühiskonna ja mõtlemise arengu kõige üldisematest seadustest,» selgitasin mina. «See on tegelikkuse nähtuste tunnetamise teooria ja meetod, kusjuures neid nähtusi vaadeldakse nende arengus ja pidevas liikumises, mis on esile kutsutud sisemiste vastuolude poolt. Termin «dialektika» on kujunenud kreekakeelsest sõnast «dialektikē», mis tähendab polemiseerimist, väitlemist vastupidiste arvamuste kokkupõrke teel. Dialektika ja selle seaduste tõeliselt teadusliku käsitluse andsid esimestena K. Marx ja F. Engels. Materialistliku dialektika väljatöötamisel kasutasid nad kriitiliselt

kõike seda väärtuslikku, mida oli saavutanud varasem dialektika, eriti Hegeli dialektika.¹

Dialektikale vastandlik mõtlemise meetod on metafüüsika. Kui dialektika tunnustab, et maailmas on kõik vastastikustes seostes ja igaveses arenemise, muutumise ja uuenemise protsessis, siis metafüüsika käsitleb asju ja nähtusi lõplike ja muutumatutena, mis eksisteerivad üksteisest sõltumatult. Märkamata mateeria liikumise vormide mitmekesisust, taandab metafüüsika looduse liikumise mehhaanilisele ümberpaiknemisele, kvantitatiivsele suurenemisele ja vähenemisele. Metafüüsika eitab kvantiteedi üleminekut kvaliteediks ja vastandite võitlust, mida dialektika on põhistanud. Muutumise ja arenemise allika on metafüüsika viinud asjadest ja nähtustest väljapoole. Ta ei näe seda allikat mitte nende seesmistes vastuoludes, vaid mõnes välispidises jõus — kas esmatõukes, jumalas vms.

F. Engels iseloomustab oma teoses «Looduse dialektika» metafüüsilist maailmakäsitlust järgmiselt: «...töötati välja omapärane üldine seisukoht, mille keskpunktiks oli vaade, et loodus on absoluutselt muutumatu. Kuidas loodus ise olekski tekkinud — kui ta kord juba olemas on, siis jääb ta niisuguseks, nagu ta oli, kuni ta üldse eksisteerib. Planeedid ja nende kaaslased, olles kord liikuma pandud saladusliku «esimese tõuke» poolt, ringlevad lakkamatult oma ettemääratud ellipseid mööda igavesti või vähemalt maailma lõpuni. Tähed asuvad igavesti kindlalt ning liikumatult oma kohal, hoides üksteist neil kohtadel «üleüldise gravitatsiooni» kaudu. Maa on igavesti või oma loomisest saadik (olenevalt vaatekohast) muutumatult samasuguseks jäänud. Praegused «viis maailmajagu» on alati eksis-

¹ Lihtsas ja arusaadavas vormis on marksistlikku dialektikat käsitlenud V. Stoljarov oma brošüüris «Arenemisõpetus», «Eesti Raamat», Tallinn 1967.

teerinud, neis on alati olnud needsamad mäed, orud ja jõed, seesama kliima, seesama floora ja fauna, kui mitte rääkida sellest, mis inimene oma käega on muutnud või ümber paigutanud. Taime- ja loomaliigid olid oma tekkimisel alatiseks kindlaks määratud, ühesugused olendid sünnitasid alati oma-taolisi, ja isegi see oli juba palju, kui Linné võimalikuks pidas, et paiguti võivad ristumise tagajärjel uued liigid tekkida.» Niiugune vaade loodusele on olnud tihti seotud religiooniga.

Terminil «metafüüsika» on veel teinegi tähendus, mida kasutati marksieelses filosoofias ja kasutatakse ka kaasaegses kodanlikus filosoofias. See on filosoofia osa, mis uurib kõige olemasoleva aluseid, mis on meeleanimatele kättesaamatud ja tunnetatavad ainult mõistuslikult, spekulatiivselt.

Keskajal oli filosoofiline metafüüsika allutatud teoloogiale, olles peamiseks usu toeks. On teil veel meeles meie jutuaajamine Montaigne'i ja Bayle'i skeptitsismist? Need filosoofid, eriti Bayle, kritiseerisid metafüüsikat kui spekulatiivset filosoofiat, mis ei tugine kogemustele. Seepärast kirjutas K. Marx, et Bayle'i religioosne skeptitsism pani teda kahtlema metafüüsikas (s. o. niisuguses filosoofias, mis kogemustele viitamata püüab lahendada maailma olemuse probleeme). Kuid Bayle ei suutnud spekulatiivset filosoofiat kritiseerida teaduslikult, kuna tema enda arutlused lähtusid sellesama filosoofia printsiipidest. Spekulatiivse filosoofia ammendav kriitika on antud materiaalistlikes õpetustes.

TÕE TUNNETAMISE DIALEKTIKA

Skeptikud ei mõista tõe dialektilist olemust. Nad pööravad tähelepanu üksnes teadmiste muutlikkusele, märkamata seejuures, et need teadmised lähenevad objektiivselt eksisteeriva

mudeli — tegelikkuses olemasoleva vastava eseme — üha täielikumale ja mitmekülgsemale peegeldamisele. Teadmiste muutumist tõlgendavad nad nii, et objektiivset tõe ei ole võimalik teada saada, et teadmised on absoluutselt subjektiivsed.

V. I. Lenin märkis, et tõe probleemil on kaks aspekti, mida ei tohi omavahel segi ajada. Esiteks on see küsimus tõe objektiivsuse tunnustamisest, teiseks — objektiivse tõe tunnetatavusest.

Eespool tõestasime, et maailma tunnetatavuse küsimuse marksistlik lahendamine viib objektiivse tõe tunnustamiseni. Teise probleemi sisu on V. I. Lenini väljenduse järgi niisugune:

«...kas võivad inimese kujutlused, mis väljendavad objektiivset tõe, väljendada seda korruga, tervikuna, tingimatult, absoluutselt või siis ainult ligikaudselt, suhteliselt? See teine küsimus on absoluutse ja suhtelise tõe vastastikuse vahekorra küsimus.»

Dialektilise materialismi seisukoht objektiivse tõe tunnetamise küsimuses on niisugune, et ükski ese kõikides tema seostes ja kõikide omaduste poolest tervikuna ei saa teadvuses peegelduda. Ei tohi nii aru saada, et teadvus otsekui peegel kajastab tardunud vormis tegelikkuse nähtuse kõikide omaduste ja seoste täielikku kogumit. Loodus on oma omaduste ja avaldumisvormide poolest lõpmatu. Ning ka inimmõtlemine, mis peegeldab pidevalt arenevat lõpmatut loodust, ei saa paigal seista. Tõe on protsess. Ning tunnetuse ühtki taset ei saa tunnistada lõpetatuks ja lõplikuks. Inimtunnetus, peegeldades objektiivset tõe, läheneb pidevalt selle igakülgele ja täielikule tunnetamisele, kuid ei saavuta seda kunagi. «Filosoofilistes vihikutes» kirjutab V. I. Lenin selle kohta järgmist: «Inimene ei suuda hõlmata = peegeldada = kajastada loodust *tervenisti*, täielikult, tema «vahetat terviklust», ta võib üksnes sellele *igavesti* läheneda...» Seepärast ei tohi ühtki teadusalast teadmist, ühtki

objektiivset tõde tunnistada lõplikuks. Pidevalt areneva praktika alusel võidakse neid täiendada ja täpsustada. Need teadmised on suhtelised. Suhtelised on nad selles mõttes, et nad ei ole lõplikud ning ei peegelda täielikult väljaspool meid asuvate looduse ja ühiskonna esemete ja nähtuste omadusi ja tunnuseid. Nii näiteks on kaasaegses keemias avastatud palju keemiliste elementide omadusi ja tunnuseid. On teada nende aatommass, laeng, valents, omadused astuda reaktsiooni teiste elementidega, vastastikuste muundumiste võimalused jms. Kumatigi ei või me väita, nagu teaksime keemilistest elementidest juba kõike.

Kui olime küsimuse tuuma välja selgitanud, hakkasid kuulajad meenutama, missugustel asjaoludel olid nad esimest korda kokku põrganud teadmiste suhtelisusega ja kuidas nad sellele reageerisid. Meil kõigil oli huvitav kuulda Juri jutustust.

«Õppisin kaheksandas klassis. Olin tookord absoluutne «viie-mees»: suutsin vastata õpetaja igale küsimusele. Püüdsin kõike meelde jätta, kõigest aru saada. Kuid ühes füüsikatunnis rääkis õpetaja meile mehhaanilise liikumise seadusi selgitades, et klassikalise mehhaanika seadused ei peegelda mikromaailma liikumise olemust. Nad ei ole absoluutsed. Seejärel hakkas õpetaja midagi rääkima A. Einsteini relatiivsusteooriast. Selles tunnis turgataski mulle pähe mõte, et meie teadmistes ei ole midagi püsivat ja kindlat, et need kujutavad endast nagu midagi inimestevahelise kokkuleppe taolist. Alles nüüd ma taipan: oleks olnud õige meile selgitada, et ka suhtelistes teadmistes on midagi kindlat, ka nendes sisaldub objektiivne tõde. Ja et need teadmised on teaduse vundamendiks. Ning et teadust edendada on võimalik üksnes nende teadmiste omandamise teel. Õpetaja nähtavasti arvas, et me poleks temast aru saanud.»

«Jaa,» ütlesin seepeale, «erinevalt metafüüsikust näeb dialektik suhtelises absoluutset. Teaduse arengu protsessis saame teada üha rohkem ja rohkem uuritavate esemete omadusi ja tunnuseid. See tähendab, et me maailma peegeldame oma teadvuses üha täielikumalt ja mitmekülgsemalt ning püüdleme ammendava, absoluutse tunnetamise poole. Absoluutne tõde on, täielik, igakülgne teadmine, mida tulevikus ei ole enam võimalik väärata. Igas suhtelises tões leidub teatav absoluutse teadmise element, selle osake. Võtame näiteks teesi, et materia on objektiivne reaalsus, s. t. et ta eksisteerib inimese teadvusest sõltumata. Seda ei ole kunagi võimalik ümber lükata ega muuta. See on absoluutne teadmine.

Väärata ei saa ka fakti, et aatomid kui materia struktuuri- lised koostisosad on olemas. Kuid teaduse arenemisprotsessis suurenevad meie teadmised nii aatomi omadustest kui ka elementaarosakestest edaspidigi.

Teatavate teaduslike süsteemide seisukohad, mis on väljendatud teaduse seaduse vormis, on samuti absoluutsed. Mõnedes teistes teaduslikes süsteemides on need suhtelised. Nii näiteks on klassikalise mehhaanika seadused suurte masside ja aeglaste kiiruste iseloomustamisel alati absoluutsed. Kuid nad ei «toimi» siis, kui meil on tegemist mikromaailma nähtustega.

Objektiivses tões sisalduvad absoluutne ja suhteline on ühtsed. Absoluutne tõde koosneb suhteliste tõdede summast. V. I. Lenin ütleb: «Iga aste teaduse arenemises lisab uusi ivakesi sellesse absoluutse tõe summasse, ent iga teadusliku põhilause tõe piirid on suhtelised, mida teadmiste edasine kasv kord laiendab, kord kitsendab.»

Järelikult ei ole absoluutse ja suhtelise tõe vahel ületamatut

piiri. Suhtelises tões on osake absoluutset teadmist ja absoluutne teadmine koosneb suhteliste tõdede summast.

Just seda dialektikat skeptitsism ei mõistagi. Skeptitsism võtab tunnetuse lähtealuseks *relativismi*, s. o. meie teadmiste suhtelisuse tunnustamise ja eitab inimteadvusest sõltumatut mudelit, mõõtu vms., mille tunnetamise poole meie suhteline teadmine pürib. Skeptik ei tunnista seda, et igas suhtelises tões on ka osake absoluutset tõe. Skeptikule jääb suhteline üksnes suhteliseks.

V. I. Lenin märkis, et agnostitsismi ja skeptitsismi üheks põhjuseks on oskamatus tunnetusprotsessi suhtes dialektikat rakendada. Ta kirjutab: «Tunnetusteoorias, nagu kõigil teistelgi teadusaladel, tuleb arutleda dialektiliselt, s. o. meie tunnetust ei tule pidada mitte valmiks ja muutumatuks, vaid tuleb eritleda, mil viisil *mitteteadmisesest* kujuneb *teadmine*, mil viisil ebatäielik ja ebatäpne teadmine muutub täielikumaks ja täpsemaks.»

Skeptitsismini jõutakse tunnetusprotsessi dialektika mittetundmise tõttu. Skeptitsism hindab üle suhtelisuse momenti tunnetuses, tunnistab selle absoluudiks ja relativismi abil eitab tõe objektiivsust.

V. I. Lenin kirjutab: «Dialektika — nagu selgitas juba Hegel — *sisaldab eneses relativismi*, eitamise, skeptitsismi momenti, aga *ei taandu relativismiks*. Marxi ja Engelsi materialistlik dialektika sisaldab kahtlemata eneses relativismi, aga ta ei taandu selleks, s. o. ta tunnistab kõigi meie teadmiste suhtelisust mitte objektiivse tõe eitamise, vaid meie teadmiste sellele tõe lähendamise piiride ajaloolise tingimuslikkuse mõttes.»

Nüüd külvastid poisid mind küsimusterahga üle.

«Kas tõesti tunnistab ka dialektiline materialism kahtlemist?» küsis Viktor üllatunult. «Mina olin alati arvamusel, et kui juba

milleski kaheldakse, siis on järelikult marksistlikult seisukohalt kõrvale kaldunud.»

«Nii ei ole arvanud mitte ainult teie,» ajasin teda oma vastusega lõplikult segadusse. «Tuntud ajakirjanik S. Narinjani on jutustuses «Kuulekus» kirjeldanud järgmist episoodi oma nooruspäevilt. Noorele, kaheksateistkümneaastasele noorsooajalehe korrespondendile oli toimetaja asetäitja teinud ülesandeks valmistada avaldamiseks ette materjal teemal: kogu komsomol ehitab Magnitkat. Selles pidi kesksel kohal olema Ordžonikidze artikkel. Kuna Ordžonikidze artiklit kirjutamast keeldus, tegi korrespondent seda ise ning läks siis taotlema, et Ordžonikidze artiklile alla kirjutaks. Nende vahel toimus järgmine jutuaamine.

««Te unustasite alla kirjutamast,» ütlesin mina.

«Millele?»

«Artiklile.»

«Mina kirjutan alla üksnes oma artiklitele.»

«Ka see on Teie oma.»

«Ei.»

«Oi, mis nüüd küll saab. Mul jääb toimetaja asetäitja korraldus täitmata.»

«Te kirjutasite hea artikli.»

«Toimetaja asetäitjale on vaja mitte minu, vaid Teie artiklit.»

«Ma juba eile ütlesin Teile kategooriliselt «ei»... Toimetaja asetäitjale Te ei vaidle kunagi vastu?»

«Kui ta oleks selle küsimuse üles tõstnud komsomolikoosolekul, siis ehk oleksin vaielnudki, kuid toimetaja asetäitjana ta minu arvamust ei küsi, lihtsalt teeb ülesandeks.»

«Kuuletumine olgu teadlik, mitte orjalik. Kasvatage eneses printsipiaalsust. Vaielge. Võidelge.»

«Aga kuidas ma saan teada, millal toimetaja asetäitjal õigus on, millal mitte?»

«Kahelge kõiges.»

«Miks?»

«Selleks et mitte igasugust lora õigeks pidada, mitte asjatult pettuda.»

«Petavad klassivaenlased, kuid toimetaja asetäitja on minu komsomoliseltsimees.»

«Aga kas komsomoliseltsimees ei või eksida?»

«Jaa...»

«Ta ütleb, et kaks korda kaks on viis, Teie aga ei kontrolli seda ja veate alt nii ennast kui teda.»

«Selle pean üles kirjutama. Kuidas Te seda ütlesite?»

«Kahelge kõiges. Seda ei öelnud mitte mina, vaid Marx.»

«Säh sulle! Aga kuidas neil Engelsiga oli — kas nad samuti teineteises kahtlesid?»

«Tingimata. Vaidlesid — ja mis osutus ebaõigeks, selle heitsid kõrvale.»

«Lihtsalt skandaal!» oskasin vaid öelda.»

Nüüd oli Juri kord küsida:

«Lugesin hiljaaegu Maksim Gorki raamatut «Klim Samgini elu». Seal on üks tegelasi — õpetaja Tomilin — Kanti õpetuse pooldaja. See üldiselt negatiivne tüüp väljendas niisugust mõtet, et vene rahvale on skeptitsism üldiselt võõras ja et vene rahvas on harjunud alati millessegi uskuma. Kas see mõte on õige ja kas ei väljenda see meie rahva iseloomu üht omadust?»

Et lugejal oleks selge, missugusest Tomilini mõtteavaldusest Juri rääkis, tsiteerime seda täielikult: «Vene mõistusele on skeptitsism niisama võõras nagu hindu ja hiinlase mõistusele. Meil püüavad kõik uskuda. Ükskõik millesse, kas või uskmatusest toodud lunastusse. Kristusse. Keemiasse. Rahvasse. Ent usutaotlus on rahutaotlus.»

«Ei, Tomililil polnud õigus,» vastasin talle. «Oleks vale arvata, et XIX sajandi lõpul oli vene rahva mõtlemislaad

dogmaatiline. Dogmatism — see on mõttelaiskus, soov mitte mõelda, mingisuguse metafüüsilise ideaali kummardamine. Ajalugu räägib meile hoopis midagi muud. Just sel perioodil oli ju kujunemisjärgus vene töölisklassi revolutsiooniline teadlikkus, kes kogus oma jõude võitluseks isevalitsuse vastu. 1898. aastal toimus Minskis VSDTP I kongress, mis oli marksistliku partei loomise esimene katse. Veelgi varem märkis V. Belinski, et vene talupoeg ei ole olnud fanaatiliselt usklik. Ta hoopis suhtus pappidesse ja usulistesse kombetalitustesse skeptiliselt. Suur osa vene haritlastest paistis XIX sajandi lõpul silma oma kriitilise mõtteviisiga. Nende veendumused olid kujunenud Herzeni, Belinski, Tšernõševski ja Dobroljubovi revolutsioonilise demokratismi mõjul. Kui Tomilini antud hinnang vene mõttelaadi kohta oleks õige, siis vaevalt oleks just vene rahvas jõudnud esimesena sotsialistliku revolutsioonini, saanud rahvaks-revolutsionääriks.»

«Tõenäoliselt on niisugune iseloom omane sakslastele,» lausus Viktor jutu sekka oma mõtte, «nemad ju uskusid Hitlerit pimesi.»

«Ei,» vaidlesin talle kategoorilises toonis vastu, «seal olid põhjused hoopis teistsugused. Mis puutub aga ükskõik misuguse rahva iseloomusse, siis teadlikkuse tase pole mitte rahvuslik iseloomu omadus.

Võimuletuleku momendist peale sisendasid fašistid väikekodanlastele visalt ja mitte just päris edutult mõtet, et aaria rassi esindajad on teistest rahvastest paremad ja eelistatumad, et nn. mittetäisväärtuslikke rahvaid on vaja massiliselt hävitada jms. Need olid kuritegelikud mõtted, mis olid vastuolus eluliste tõsiasjade ja terve mõistusega. Kuid ometi õnnestus nende abil osa saksa rahva, peamiselt küll noorsoo, teadvust hägustada. Kirjanik L. Ginzburg kirjutab oma jutustuses «Kuristik» selle perioodi kohta saksa ajaloo nii:

«Aastad, mis on saksa ajalukku läinud kui barbaarsuse, piinamiste ja hukkamiste häbiväärne ja sünge aeg, hindasid paljud sakslased puhtsüdamlikult oma «rahvusliku tõusu eppohhiks». Kunstlikult üleskrutitud tunded osutusid mõistusest tugevamateks, «pime usk» — silmanähtavat varjutavaks. Veelgi enam: võimet tegutseda vastupidiselt silmanähtavale, vastupidiselt loogikale ja tervele mõistusele peeti «saksa inimese» eriliseks omaduseks, tema üleoleku tõendiks, tema sihikindluse ja poliitilise teadlikkuse tunnuseks.»

Ning saksa rahval tuli maksta kallist hinda fašismi kuritegude eest «... mitte ainult vere ja materiaalsete väärtuste kaotuse näol, vaid ka pikki aastaid kestnud langusega, usu kaotamisega absoluutselt kõigesse, üleüldise tuimuse ja nürinemisega, mis avaldusid hirmus igasuguse ideoloogia ees, ükskõiksuses poliitika suhtes, pürgimises väikekodanliku heaolu poole ja nihilismis.»

«Jaa,» lausus Viktor mõtlikult. «Saksa rahvale oleks tõepoolest pisut kahtlemist ära kulunud.»

2. Kahtlemise kaudu tõe juurde

KAHTLEMINE JA SKEPTITSISM

Kahtlemist ja skeptitsismi ei tohi hinnata identseks ja iga inimest, kes kahtleb mõne teoreetilise kontseptsiooni tõesuses, ei või kohe pidada skeptitsismi kui filosoofilise doktriini pool-dajaks.

V. I. Lenin on oma «Filosoofilistes vihikutes» rõhutanud: «Skeptitsism ei ole kahtlemine.» Kahtlemise puhul on eelduseks objektiivse tõe otsimine, mille olemasolu põhimõtteliselt ei

eitata. Kahtlemine ei luba rahulduda saavutatud teadmistega, ta on suunatud dogmatismi vastu, mis igasuguse teadmise tunnistab absoluutseks. Prantsuse filosoof-materialist Helvétius kirjutas oma teoses «Mõistusest»: «Inimene, kes milleski ei kahtle, teeb palju vigu, ta ise seab oma mõistusele piirid.»

Skeptitsism aga on, nagu juba varem rääkisime, tõe otsimise vastu ükskõikne, kuna ta eitab tõe. Ta kaitseb teesi, et tõe leidmine on põhimõtteliselt võimatu. Teaduseinimene räägib nii: «Mõned uurijad on seisukohal, et antud küsimuse lahendus on nii- ja niisugune. Võimalik, et see lahendus on õige, kuid see vajab tingimata kontrollimist.»

Kaks vana-kreeka filosoofi — Sokrates ja Pürron — esindavad kahtlemise tähenduse mõistmisel kaht vastaspoolust. Sokratese väide «Ma tean, et ma midagi ei tea» on aktiivne, kirglik, juurdlev kahtlemine, mis stimuleerib uurimist. See väide osutab vajadusele saada teada rohkem kui teatakse. Gümnaasiumipäevil kasutas V. I. Lenin seda Sokratese aforismi enda suhtes järgmiselt: «Kui ma tean seda, et ma tean vähe, siis ma saavutan, et saan teada rohkem.»

Pürroni kahtlemine tähendas aga katset lõpetada igasugused tõeotsimised.

Dialektiline materialism, mis otsustavalt eitab kahtlemise absolutiseerimist, ei eita seejuures kahtlemise osa tunnetuses. Tõe tunnetamine toimub kahtlemise kaudu. Teaduslik tunnetamine annab end ise kahtlemise kütkeisse, et oma jõus veenduda. Teadmiste kindlus allutatakse proovile, proovitakse nii nende teadmiste tugevust, milledele uurija tööprotsessis tuginen, kui ka nende teadmiste tugevust, mida uurimise tulemusena on kogutud. See on ivade sõklatest, olemuse nähtumusest ja tõe eksimusest eraldamiseks.

«Seda, mille suhtes kunagi ei ole olnud kahtlusi, ei saa lugeda tõendatuks,» on deklareerinud prantsuse entsüklopedistide pea-

mine esindaja, suurim XVIII sajandi materialist Denis Diderot.

Juba prantsuse filosoof, matemaatik ja füüsik René Descartes (1596—1650) nõudis loodusteaduste ja filosoofia lähtealuste objektiivset põhendamist. Tõeste teadmiste omandamise aluseks pidas ta kahtlemist ja astus otsustavalt välja ühtede või teiste lähtepunktide pimesi uskumise vastu. Ta kutsus üles kõike kahtluse alla seadma, seejärel tõesed teadmised välja valima ja siis nendele kui tõsikindlale algmele teaduses tuginema. Tõeseks teadmiseks tunnistas ta üksnes sellise, milles ei ole alust kahelda ja mis on silmanähtav.

Descartes'i kahtlemine on skeptitsismile vastandlik. See on teadmiste vankumatu ja objektiivse aluse otsimine. See on suunatud skolastika spekulatiivsete, väärade seisukohtade vastu. Kuid Descartes ei mõistnud seda, et teadmiste tõesuse kriteeriumiks ei ole mitte selgus ja silmanähtavus, nagu tema arvas, vaid praktika. Descartes'i tees tunnetuse tõsikindla algme kohta oli järgmine: «Ma mõtlen, järelikult ma olen olemas» («*Cogito, ergo sum*»). See tees oli idealistlik, kuna teadmiste algmeks kuulutati mõtlemine kui niisugune, mitte aga objektiivse maailma eksistents. Ometi oli õige ja teaduse arengu seisukohalt väga oluline tema arvamus selle kohta, et lähtealuseks võetud teadmine, millele me tuginema, vajab tingimata kontrollimist tõele vastavuse aspektist.

Seepärast ei tohi teha etteheiteid uurijale, kes püüab kontrollida ja kahtleb ühe või teise teooria niisugustes teesides, mida teatava aja jooksul on peetud õigeteks. Kui teadmine on tõene, siis ei kõiguta ega väära seda mingi kahtlemine. Seepärast pidas ka üks suurimaid õpetlasi-uurijaid K. Marx oma lemmikdeviisiks: «Kahtle kõiges!» Ning K. Marx ise hindas kriitiliselt ümber kogu eelneva filosoofia. Kuid ta ei heitnud seda mitte skeptiliselt üle parda, vaid võttis sellest üle kõik väärtusliku ja positiivse, mida see sisaldas. Kahtlemine on are-

neva teadusliku tunnetuse obligatoorne element. Selle probleemi arutamine tekitas kuulajates rida küsimusi. Alustas Valeri.

«Te selgitasite üpris veenvalt, et kahtlemine on teadusliku tunnetuse kohustuslik element. Selle vastu ei saa vaielda. Kuid mulle tundub, et kahtlemine on igasuguse mõtlemistegevuse moment. Ei kirjutanud ju Vladimir Majakovski asjatult, et kellele alati kõik selge on, see on lihtsalt loll. Kas ma räägin õigest?» küsis ta.

«Jaa, õigest,» nõustusin temaga.

«Sel juhul veel üks küsimus. Kas tegi meie klassijuhataja õigesti, kui ta mind läbi noomis selle eest, et seaduse «Kooli ja elu sidemete tugevdamisest ja haridussüsteemi edasiarendamisest NSV Liidus» üldrahvaliku arutamise perioodil ma avaldasin kahtlust mõnede selle seaduse sätete otstarbekohasuse suhtes?»

«Ei, ta ei teinud õigesti. Ka sel juhul poleks see olnud õige, kui te oleksite kahelnud täiesti otstarbekohase sätte õigsuses. Seda, kes eksib, tuleb tingimata ümber veenda ja näidata talle, milles ta eksib. Veenmisoskus on kasvatuses ja juhtimises tingimata vajalik. Tõsi küll, selleks et teisi veenda, peab ise veendunud olema. Peale selle tuleb veel tunda veenmiskunsti. See tähendab aga, et tuleb põhjalikult tunda elu, mõista ühiskonna arengu seadusi ja omada soovi teisi veenda.»

MÕTLEMISE ISESEISVUSE TUNNUS

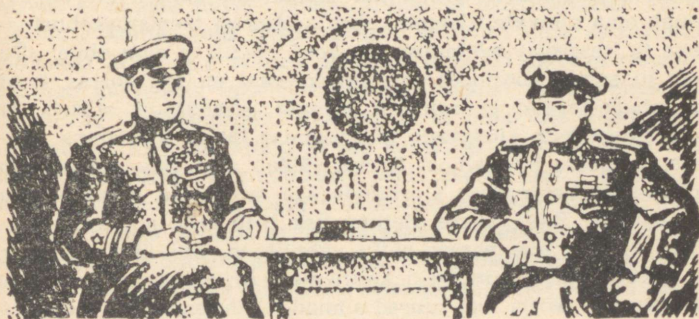
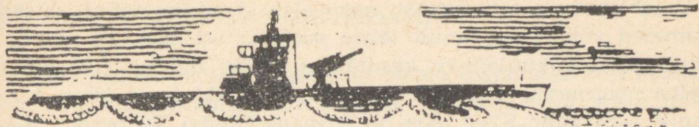
Kahtlemine on muuseas ka iseseisva mõtlemise üks tunnuseid, üks veendumuste kujunemise etappe. Mõtlev inimene püüab, nagu öeldakse, oma peaga kõiges selgusele jõuda. Seepärast ta ei tuubi pakutavaid teadmisi endale lihtsalt pähe, vaid püüab

neid iseseisvalt hinnata, kaaluda, veenduda selles, et antud küsimust peab lahendama just nimelt nii ja mitte kuidagi teisiti. Õppejõule on kõige suuremaks rõõmuks, kui ta veendub, et tema kuulajad on hakanud tõsiselt mõtlema tema poolt esitatatu üle. Ja seda eriti siis, kui nad juurdlevad filosoofiliste probleemide kallal. Las nad ka kahtlevad nende tõesuses, vaidlevad vastu. Mõtlev inimene leiab vea üles ja jõuab välja õigetele seisukohtadele. Inimene, kes kahtleb tõe seisukoha õigsuses, veendub selle tõesuses, kui tal just ei puudu mõtlemisvõime. Ja teda tuleb selles abistada. Sellisel teel omandatud teadmised on kindlad. Neid suudetakse alati kaitsta igasuguste rünnete vastu ja põhjendada. Kahtlemise eest ei tule inimest taunida. Loomulikult tingimusel, kui ta seejuures ei eita tõe objektiivsust. Kui ta ei eita seda, mida praktikas on miljon kordi tõestatud, mis on saanud aksioomiks. Kahtlemine päästab inimese dogmaatilise mõtlemise küüsisist. See sunnib inimest hülutama vananenud teooriad ja kujutlused. Kahtlemine edendab nii teadust kui ka praktikat.

Kahtlemisest on inimese tegevusele tihtipeale kasu. Kirjanik V. Tšivilihin kirjutab oma dokumentaaljutustuses «Hõbedased rööpad» raudteetrassi uurijaid piinavate kahtluste kohta nii:

«Enne kui asuda lõpliku raudteetrassi asukoha äramärkimisele, arvestab uurija tuhande asjaoluga, vaatab läbi palju erisuguseid variante, ta vedab vatmanpaberi kohale kummardunult palju lõputult raskeid, aga ka meeldivaid öid. Kuid sellega veel ei piirdu tema vabatahtlik ennastsalgav töö. Juba hiljem, kui on vaja esitada konkreetne tööprojekt, soovitab ta uusi ja uusi, üha paremaid variante, kutsudes endale kaela ehitajate needusi, ajades närviliseks tellija ning mürgitades nii enda kui ka oma lähedaste elu...»

Ning tõepoolest — enne kui üks kord lõigata, tuleb seitse

korda mõõta. Tähtsat asja tuleb toimetada kiirustamata, läbi-mõeldult, kaaludes läbi kõik «poolt» ja «vastu». Kõrgelt hindas kahtlemise tähtsust prantsuse filosoof Helvétius. Ta kirjutas: «Niisugune ettevaatlikus, mis põhineb päästval omaenda teadmiste mitteusaldamisel, aitab meil näha neid varjatud tõdesid, mida harva märkab ninatarga pealiskaudne pilk. Nähtavasti on tõe tunnetamine autasuks ja hüvituseks aruka umbusalduse eest enda vastu.»

Me elame erilisel ajal. Me ehitame kommunistlikku ühiskonda. Seda ei ole aga võimalik ehitada, kui ühiskonna iga liige ei suutu oma töösse loominguks. Kommunism on Kommunistliku Partei poolt juhitud miljoniliste rahvahulkade loomingu tulemus. Kommunismiehitajad on hulljulged inimesed, kes rajavad uut teed tulevikku.

Tuleb loobuda arusaamast, nagu oleksid niinimetatud lihtsad inimesed võimelised ainult teiste poolt antud käskusid täitma. Niisugust sõnakuulelikku käsutäitjat, ehkki üldiselt just mitte halba noormeest, kirjeldab oma romaanis «Maja ja laev» kirjanik Aleksandr Kron. See on leitnant Dmitri Turovtsev, allveelaeva komandöri abi. Tema komandör, kapten Gorbunov, nõuab oma alluvatelt loomingulist suhtumist teenistuskohustus-tesse ja iseseisvat mõtlemist. Ükskord räägib ta oma abile: «Te pole ju rumal noormees, mõtlemisaparaat on teil korras, kuid pingutada te end ei armasta, liigute ettenähtud sfääris ja kõige raskemate küsimuste lahendamise jätate juhtkonna hool-eks. Te usute kindlalt, et Kreml võidab sõja, Smolnõi suudab ära kaitsta Leningradi, Gorbunov aga remontida laeva ja viia see kevadel Balti merre. Selline usk teeb teile au, kuid, tõe-sõna, oleksin teie pärast palju rahulikum, kui teaksin, et te olete võimeline ka milleski kahtlema. «Ärge ehmuage,» muigas ta, nähes, et Mitja tegi suured silmad, «kahtlemine on iseseisva mõtlemise tunnus ja veendumuste kujunemisel vältimatu etapp. Vaated, mis on välja kujunenud mõtlemisenergia teatava kulu arvel, on vastupidavamad juhul, kui olukord peaks järsult muutuma.»

Kapten Gorbunovile on vastandatud sõjaväeinsener Seljanin, kes soovib leitnant Turovtsevil elada nende põhimõtete järgi, milledest ta ise juhindub: vähem esile tükkida oma isikliku arvamusega, mitte kunagi jääda vähemusse, püüda teada saada ülemuste arvamust. Seljanin on seisukohal, et «... tublid täideviijad on rohkem väärt ja neid on vähem leida, kui igasuguseid talente, novaatoreid ja entusiaste.

Kuid Turovtsev taipas peagi, missugune on Seljanini — karjeristi, intrigaani ja tegelinski tõeline pale. Ta mõistis, et õigus on Gorbunovil, mitte aga Seljaninil, ja et elu viivad edasi just niisugused inimesed nagu Gorbunov.

Niisiis peavad mõtleval inimesel olema teatavates küsimustes oma isiklikud arvamused. Niisugune arvamus võib teiste inimeste omaga ühtida, võib aga ka erineda. Kuid mõtlemise iseseisvus ei avaldu mitte inimese arvamuse originaalsuses mõne küsimuse kohta, vaid tema oskuses veenvalt oma seisukohta põhistada ja kaitsta. Mõned piiratud inimesed eksivad rängalt, kui nad mõtlemise iseseisvust näevad üksnes seisukohtade ja arvamuste originaalsuses. Kummatigi ei taha nad niisugusest arvamusel loobuda, ehkki ei ole suutelised seda kaitsma ega põhjendada. Kriitiliste märkuste peale löövad nad käega, tahtmata neist aru saada. Oma põikpäisust püüavad nad põhjendada näidetega teaduse arengu ajaloost. Kuid nad unustavad seejuures, et mõni uus avastus võib olla arusaamatu ainult olemasolevate teaduslike kujutluste seisukohalt. Uues teoorias peab see leidma selgituse.

Kord ühel filosoofiaõppusel üks üliõpilane, kes kaitses kirglikult om ekslikku seisukohta, vastas oma seltsimeeste kaalukatele vastuväidetele Dante sõnadega: «Käi oma teed, ja las inimesed räägivad mis tahes!» Ta ütles, et Firenze suure poeedi sõnu on tsiteerinud isegi Karl Marx oma esimeses eessõnas «Kapitali» esimesele kõitele. Tuli siis paratamatult «Kapitali» vastav kõide üles otsida ja lugeda sealt järgmist: «Iga hinnang, mis tuleb teadusliku kriitika poolt, on mulle teretulnud. Mis puutub niinimetatud avaliku arvamise eelarvamustesse, millele ma kunagi ei ole teinud järeleandmisi, siis selle suhtes on minu deviisiks nagu ennegi suure firentslase sõnad:

«Segui il tuo corso, e lascia dir le genti! (Käi oma teed, ja las inimesed räägivad mis tahes!)»

Nagu ilmnes, ei olnud meie sõber pööranud tähelepanu tõsisajale, et K. Marx ei eitanud teadusliku kriitika tähtsust oma

uurimuse jaoks. Ta isegi lubas seda rõõmuga vastu võtta. K. Marx oli juba ette veendunud selles, et kodanlik avalik arvamus püüab tema teost mustata ja et teda hakatakse ründama tõestamata argumentidega. Ja just niisuguse arvamuse kohta kasutab K. Marx renessansiajastu kuulsa itaalia poeedi väljendust. Meie sõber aga otsustas, et oma veendumust tuleb iga hinna eest kaitsta ükskõik mis juhul ja teiste inimeste arvamisega antud küsimuses ei ole vaja arvestada.

Selle rühma üliõpilased märkisid täiesti põhjendatult, et ka Dante väljendust «Käi oma teed...» on vaja mõista õigesti. Nähtavasti mõtles ta nii, et «oma tee» on objektiivse uurimise tee, ennastsalgav tõe teenimine, mitte aga ülevalt alla vaatamise ahtake rada. Ning kui pärast seda jutuaajamist keegi veel «vehkles» tõestamatute argumentidega, tuletati talle kohe meelde, et oma veendumusi tuleb teaduslikult argumenteerida.

3. Skeptiline eitamine

EKSIMUSE JUURED

Dialektilisele kahtlemisele, mis päästab inimesi mõtlemisvigade ja mõttelaiskuse eest, on vastandiks metafüüsiline kahtlemine: absoluutne üleüldine mitte millessegi uskumine. See mürgitab inimese teadvust nagu haigusttekitav mikroob. Ja niisugune inimene kaldub oma otsustustes äärmustesse — nihilistlikku, skeptilisse eitamisse.

Niisuguse hüpertrofeerunud kahtlemise mõju all kaotab inimene võime tegelikkust õigesti tajuda. Inimese teadvusse oleks nagu asunud mingi seesmine deemonlik jõud, mis tema elu mürgitab. Ja õigus on poedil, kes kirjutas:

«Ma kahtlustuste mürki toon,
et südameisse muret luua.
Ja neile mõttelõnga koon,
kes tahavad end üles puua.»

Kõrvaltvaatajale võib näida, et nihilistlikel seisukohtadel on ainult need inimesed, kes püüavad endale tähelepanu tõmmata. Ja selles on muide ka terake tõtt, ehkki üpris vähe. Peamiseks põhjuseks on siiski oskamatus mõelda. Tavaliselt ei tunne niisugused inimesed arengu ja dialektika seadusi. Skeptikutel on elus ka vähe kogemusi selleks, et teha meie elu nähtuste kohta õigeid järeldusi. Nii libisebki nende pilk mööda nähtuste pealispinda, suutmata tungida nende olemuseni. Nad ei mõista reaalsust seost väljasureva ja sündiva, vana ja uue vahel. Nende tähelepanu on keskendunud üksnes uue ja vana kvalitatiivsele erinevusele ja nad ei märka nendevahelisi seoseid. Niisugune maailmavaade on aga primitiivne.

Marksistlik filosoofia õpetab, et tegelikkuses kujutab looduse, ühiskonna ja mõtlemise areng endast pideva uuenemise protsessi. Vana kvaliteet asendub uuega. Toimub lõpmatu madalamalt kõrgemale, lihtsamalt keerulisemale tõusmise protsess.

Dialektika kujutab arengut kui pidevusetuse ja pidevuse ühtsust. Pidevusetus avaldub arengus ühe kvaliteedi eitamises teise kvaliteedi poolt. Pidevus ilmneb aga nendevahelises seoses, järjekestvuses. Dialektiline eitamine on vana kvaliteedi eitamine selliselt, et arengu kõrgemal astmel säilib eitatud madalama arenguastme positiivne sisu uuel kujul. Nii näiteks eitab proletariaat sotsialistliku revolutsiooni käigus kodanlikku korda. Ta hävitab kapitalistliku omandusvormi, kodanlikud tootmisuhted, likvideerib ekspluataatorlikud klassid, kodanliku riigi, eitab kodanlikku moraali jne. Kuid proletariaat säilitab, kujun-

dab ümber ja arendab edasi ühiskonna tootlikke jõude, teaduse ja tehnika saavutusi, mis on saanud pärandiks vanalt ühiskonnalt, ning samuti revolutsioonilist ja demokraatlikku kultuuri, kirjandust, kunsti jms.

EITAMISE KAKS TÜÜPI

Kuid nii looduses kui ka ühiskonnas esineb ka niisugust eitamist, mis ei ole tingitud nähtuste seesmistest vastuoludest, vaid tekkinud neile avaldatud välismõjude toimel. F. Engels märkis oma teoses «Anti-Dühring», et elava olendi või taime füüsiline hävitamine tähendab kahtlemata nende eitamist. See eitamine teeb antud taime individuaalsele arenemisele lõpu. Just eitamise sellele küljele kontsentreerisid skeptitsismi esindajad oma tähelepanu. Nende seisukohalt on eitamine seotud üksnes esemete ja nähtuste hävinguga, ilma et seejuures säiliks eitatava arenguastme positiivsed elemendid. Sellist ebateaduslikku eitamise tõlgendamist nimetasid F. Engels ja V. I. Lenin skeptiliseks eitamiseks, lagedaks, asjatuks ja mõttetuks eitamiseks.

Metafüüsiline, skeptiline eitamine on viljatu. See tõkestab mõtte edasist arengut ja välistab sellega võimaluse tõeste teadmiste saamiseks. Märkides teadusliku tunnetuse seda külge, kirjutas suur vene mõtleja A. Herzen (1812—1870): «Tõeline teadus oleks võinud skeptitsismi kõrvale heita, eitamisest loobuda; tema jaoks oli skeptitsism vaid moment, kuid antiikteadusel polnud selleks jõudu.»

Järelikult dialektiline eitamine mitte ei vastanda, vaid hoopis rõhutab kujuneva uue ja hääbuva vana järjekestvust, nendevahelisi seoseid. Skeptik aga asetab rõhu üksnes vastuolule, vastandab negatiivset positiivsele. Ta ei tee katsetki avastada uue

ja vana vahelisi seoseid. Enamikul juhtudel piirdub ta üksnes olemasoleva eitamisega, põhistamata uue, kõrgema arenguastme seaduspärast teket.

PARATAMATU JÄRJEKESTVUS

«Filosoofilistes vihikutes» on V. I. Lenin väga põhjalikult selgitanud dialektilise eitamise olemust ja selle erinevust skeptitsismist. Ta kirjutab: «Mitte tühipaljas eitamine, mitte tarbetu eitamine, *mitte skeptiline* eitamine, kõhklemine, kahtlemine ei ole iseloomulik ja oluline dialektikas, — mis kahtlemata sisaldab eitamise elementi ja sealjuures oma tähtsama elemendina, — mitte see, vaid eitus kui seose moment, kui arenemise moment, koos positiivse säilimisega, s. o. ilma igasuguste kõikumisteta, ilma igasuguse eklektikata.»

Siinkohal katkestas Juri oma küsimusega meie vestluse:

«Kas mitte niisuguses skeptilises ja tarbetus eitamises ei olnudki Turgenevi teose «Isad ja pojad» tegelase Bazarovi mõttekäigu ekslikkus? Ma võin isegi tsiteerida Pavel Petrovitš ja Nikolai Petrovitš Kirsanovite vestlust Bazaroviga — koolis õppisime selle katkendi pähe. See on järgmine:

«Me tegutseme selle ajal, mida tunnistame tarvilikuks,» sõnas Bazarov. «Praegusel ajal on eitamine kõige kasulikum, — ja meie eitame.»

«Kõike?»

«Kõike.»

«Kuidas? Mitte ainult kunsti, luulet... Vaid ka... hirmus ütelda...»

«Kõike,» kordas Bazarov võrratu rahuga.

Pavel Petrovitš vahtis teda ainiti. Seda ei olnud ta oodanud. Arkadi aga punastas koguni heast meelest.

«Siiski, lubage,» hakkas Nikolai Petrovitš rääkima. «Te eitate kõike või, täpsemalt väljendudes, purustate kõike... Aga tarvis on ju ka ehitada.»

«See pole enam meie asi... Enne on vaja ruumi teha.»

«Rahva praegune olukord nõuab seda,» lisas Arkadi tähtsalt. «Meie peame täitma neid nõudmisi, meil pole õigust anduda isikliku egoismi rahuldamisele.»

«Jah, Juri, teil on õigus. Bazarov arutleb nagu nihilist. Ja Bazarovil leidus järglasi. Nõukogude võimu esimestel aastatel arvasid mõned nõukogude kirjanduse ja kunsti teoreetikud, et poliitilise võimu kätte võitnud töölisklass peab asuma looma uut, proletaarset kultuuri, hüljates kõiki kultuuriväärtusi, mis olid loodud varem ekspluataatorlike ühiskondade tingimustes. «Proletkulti» teoreetikute teoreetiline lähtepunkt oli väär: nad arvasid, et proletaarne kultuur peab arenema ilma igasuguse seoseta sellele eelnenud kultuuriga, millesse nad suhtusid nihilistlikult, s. o. — mida nad jäägitult eitasid.

Poet-«proletkultlane» V. Kirillov kirjutas oma programmilises luuletuses «Meie»:

«On mässukired vallanud me kõigi meeli,
las öeldaks, et me ilu solki kallame;
me oma Homse nimel põletame Raffaeli,
kõik muuseumid kunstililledega tallame!»

V. I. Lenin kritiseeris niisugust nihilismi teravalt. Esinedes komsomoli III kongressil selgitas ta, et proletaarne kultuur peab arenema seaduspäraselt nende teadmiste baasil, mida inimkond on omandanud kapitalistliku, mõisnike ja bürokraatide ühiskonna surve tingimustes. V. I. Lenin ei toetanud kooli ümberkorraldamise, ajaloo kirjandusklassika õpetamise lõpetamise ja loodusteaduste õpetamise piiramise taotlusi, vaid vastupidi — ta

kutsus kommunismi võidu huvides noori üles teaduse saavutusi tundma õppima.

Marksismil-leninismil ei ole midagi ühist nihilistliku suhtumisega tegelikkusesse, sealhulgas ka kultuuriväärtustesse. Eitamise marksistliku mõiste igasugune moonutatud tõlgendamine arengu küsimustes kahjustab sotsialismi ja kommunismi ehitamist.

Tuleb tingimata meeles pidada, et mitte mingisugusel inimtegevuse alal — ei teaduses, tehnikas ega kunstis — pole edasiminekuks võimalik ilma inimkonna kogu ajaloo jooksul loodud varasemate saavutuste ümbertöötamise ja omaksvõtmiseta. «Skeptiline suhtumine eelmiste põlvkondade kogemustesse on lühipaljas mõttetus, mis aga samal ajal tekitab inimkonna edasisele arengule korvamatut kahju.»

MISSUGUNE PEAB KRIITIKA OLEMA?

«Kuid vananenut tuleb ju ikkagi kritiseerida?» küsis minult Viktor. «Tingimata,» vastasin talle.

«Kuid samal ajal, kas on õige kritiseerida meie töös esinevaid puudusi,» lülitis meie jutuajamisse ka Juri, «kui ühtlasi ei tehta ettepanekuid, kuidas neid kõrvaldada? Kas niisugust kriitikat ei hakata pidama nihilismiks?»

«Aga minu arvates tuleb ikkagi vait olla, isegi siis, kui märkadki puudusi töös,» sõnas Valeri. «Milleks endale vaenlasi soetada? Meil esineb juhtumeid, et kritiseerimise pärast hakatakse taga kiusama. Sellest on lehtedeski kirjutatud.»

«Sina, Valeri, viskled ühest äärmusest teise,» noomis teda Viktor. «Kord käib sul peal kritiseerimiskihk, siis aga hakkad lootusetult virisema. Kui kõik hakkaksid asjasse nii suhtuma, nagu sina soovivad, mis siis välja tuleks? Me ei saaks üldse

edasi liikuda. Meie tehases peeti hiljuti üks loeng. Esines direktor. Ta ütles, et kriitika ja enesekritika on meie arengu seaduseks.»

Rääkisin meie sõpradele, et puuduste kritiseerimine nõuab kodanikujulgust, oskust ja head tahtmist ühiskonna huvide eest võidelda. Ja sellel teel tuleb taluda nii viltuvaatamist kui ka upsakust, veenda teisi oma õigsuses. Tuleb ette ka seda, et kritiseeritavad püüavad kritiseerijat süüdistada ebaobjektiivsuses. Kuid meie partei toetab alati printsiipiaalset kriitikat, mis on suunatud töö parandamisele, ja kaitseb kritiseerijaid võimaliku kättemaksu eest.

Üheskoos tulime otsusele, et praktika huvides on igasugune kriitiline märkus positiivne ja väärrib toetust, isegi siis, kui selles ei sisaldu küsimuse positiivset lahendust. See kriitiline märkus sunnib ikkagi kollektiivi pingutama oma jõudu võimaluste otsimisel osutatud puuduste kõrvaldamiseks. Kuid seejuures on oluline, et kriitika ei kujuneks mitte kogu töö jõhk-raks mahategemiseks, vaid eraldaks positiivse negatiivsest ja oleks suunatud olukorra parandamisele. Tähtis on ka see, et kritiseerija ise võtaks aktiivselt osa töös esinevate puuduste ja vigade kõrvaldamisest ja ei asuks kõrvalseisja-kritikaani positsioonile. On inimesi, kes armastavad teisi õpetada, enda suhtes on nad aga ebakriitilised.

Kuid kõige kasulikum on niisugune kriitika, kui kritiseerija peale puuduste kättenäitamise teeb ka konstruktiivseid ettepanekuid olukorra parandamiseks.

Tänanud meid vestluste eest, lahkus Viktor rongilt. Ta lubas, et kunagi katsub ta tingimata filosoofiat põhjalikumalt tundma õppida, kuna see ei olevatki nii raske, nagu ta oli seni arvanud.

4. Moraalne nihilism

SKEPTITSISM JA MORAAL

Oleks ekslik arvata, et skeptilised vaated on kapseldunud teadvuse sfääris, et skeptikud üksnes «targutavad kavalalt», tavalises elus aga käituvad nii nagu teised inimesed, kes selle filosoofilise doktriini kontseptsioone ei poolda, ning et skeptitsismi kahjulikkus avaldub ainult selles, et see võib lihtsameelset inimest segadusse ajada. Kui see ainult nii oleks!

Tegelikult on olukord mõnevõrra teistsugune. Maailmavaade avaldab olulist mõju inimese käitumise kõikidele külgedele — tema suhtumisele töösse, kaasinimestesse, iseendasse, ühiskonda, riiki jne. Selle alusel kujundab inimene oma käitumisjoone. Skeptitsismi mõjul hakatakse tihti nihilistlikult suhtuma moraalinormidesse, samuti subjektiivselt ja suvaliselt tõlgendama niisuguseid moraalikategooriaid nagu südametunnistus, kohusetunne, au, headus, kurjus jms.

Valdav osa kodanlikke teoreetikuid püüavad moraalset nihilismi põhistada relativismi abil. Nad deklareerivad, et kuivõrd moraalinormid on alati tinglikud, siis objektiivseid kriteeriume inimese käitumise hindamiseks ei ole olemas. Niisuguste teooriatega püüavad nad õigustada kodanliku ühiskonna amoraalsust ja põhistada selle moraali põhiprintsiipi — individualismi.

Meie ühiskonnas on kinnistumas kommunistliku kõlbluse printsiibid. Kuid nende täielikku võidulepääsemist takistavad kodanliku moraali igandid. Kodanliku moraali elujõulisus ei ole seletatav üksnes harjumuste jõuga. Seda toetab meile vaenulik kodanlik ideoloogia, sealhulgas ka Läänes ulatuslikult levinud skeptitsism.

Loomulikult ei pane mitte kõik skeptiliselt meelestatud noored inimesed toime amoraalseid tegusid, mis pälviksid ühis-

konna hukkamõistu. Mõned neist ei riku moraalinorme kuigi tõsiselt, ehkki nende käitumine on üldiselt antipaadne. Niisugune on näiteks A. Gladilini jutustuse «Brigantiin tõstab purjed» tegelane Vladimir Andrianov. Ta on skeptiline. Meie elus märkab ta üksnes negatiivset. Vladimir on oma arvamused avaldustes järsk, jõhkra võitu, ta kasutab tänavazargooni. Seepärast peab Vladimiri mõrsja Ljusja ema teda huligaaniks ja püüab oma tütart igati takistada oma elu Vladimiriga sidumast.

Kuid tegelikult ei ole Vladimir Andrianov oma põhiolendusest just paha noormees, ehkki tal on suuri puudusi. Pika-peale hakkab ta nendest puudustest vabanema. Ta sõidab Moskvast ära Altai kraisse ehitustöödele. Uues kohas saab temast värskete seltsimeeste mõjul tootmisesrindlane, kohalike huligaanide hirm. Mõne aja pärast valitakse ta kui autoriteetne kommunistlik noor metsakombinaadi komsomoliorganisatsiooni sekretäriks.

BRELOKIST JA RISTIKESEST

Skeptikutele omane avaliku arvamuse ignoreerimine võib avalduda esimesel pilgul vaadatuna ka üpris süütus vormis — ütleme näiteks breloki asemel... ristikese kandmises. Niisuguse ristikese, mida usklikud tavaliselt kaelas kannavad. Ja mitte ainult ristikese.

...1966. aasta augustikuus sattusid lennukil «An-10», mis lendas Lvovist Moskvasse, salongis vestlusse kaks noormeest ja üks neiu. Noorukid püüdsid oma naabritarilt välja uurida, miks kannab see kaelas Rooma paavst Johannes XIII kujutisega medaljoni — kas religioossetel ajenditel või lihtsalt, et originaalne näida. Neiu vastas vähimagi kohmetuseta, et jumalat ta ei usu, medaljoni aga kannab itaalia turistidelt kingitu-

seks saadud suveniirina. Edasi jätkas tütarlaps juba kõrgendatud toonil: «Ja kellegi pole sellega pistmist, mida ma kaelas kannan. «Komsomolka» on teile need kärbsed pähe ajanud — hakata igale plikale selgeks tegema, missugune peaks olema tema maitse.»

Üks noormeestest, kuulunud viisakalt ära neiu arvamus, ütles, et kui talle tehtigi märkus, siis ainuüksi sellepärast, et ta ise andis selleks põhjust. «Sest elada ühiskonnas ja olla sellest sõltumatu pole ju võimalik?!» pöördus ta oma kaaslaste poole.

«Jaa,» vastas teine noormees ning lisas: «Me elame ju niisugusel ajal, mil toimub võitlus kodanliku ja sotsialistliku ideoloogia vahel. Mis aga sellesse puutub, et mõned inimesed kannavad risti kui ehet, selleks et originaalitseada, siis see tuleb mõtlematusest. Ehkki need esemed võivad olla valmistatud vägagi

kunstpäraselt ja esteetiliselt, ei ole õige neid ehtena kasutada nende teatava kindla otstarbe pärast. Teavad ju kõik inimesed, et need asjakesed on ristiuse atribuudid. Neid kannavad ainult usklikud kristlased.»

«Kallis tütarlaps, võib-olla te ise seda ei tahagi, kuid oma brelokiga demonstreerite te oma nihilistlikku suhtumist avalikku arvamusse ja väljakujunenud traditsioonidesse, mille kohaselt inimesed, kes jumalat ei usu, riste ei kanna. Aga asjatult! Niisuguse suhtumise tõttu te kaotate palju...»

LOOGILINE LÖPP

Alustanud virisemisega, oskamata leida endale kohta elus, oodates ühiskonnalt kõiki hüvesid, omalt poolt midagi vastu andmata, kalduvad mõned noored kõrvale avaralt ja perspektiivikalt tööinimese teelt ning neist saavad aegamööda pesuehtsad parasiidid. Oma hoolimatut suhtumist ausasse töösse püüavad nad vabandada töö järgi jaotamise printsiibi ebatäiuslikkusega. Mõned neist esinevad kaua poisiohtu noorukitena, elatuvad vanemate säästudest ja peavad sellist olukorda normaalseks.

Niimoodi pidevalt ja häbenemata kasulikust tööst, ühiskondlikest või ka puht-inimlikest kohustustest kõrvale hoidudes muutuvad nad küünilisteks. Küünikul on aga omadus kõike lihtsustada. Keerulisi tundeid ja suhteid hindab ta ühekülgsest ja pealiskaudselt. Armastuses näeb ta üksnes füsioloogilist külge. Sõpruses — omakasu. Korrektses kodanikutundes — püüet eralduda üldisest rahvamassist, karjerismi. Moraalinormidest range kinnipidamine näib talle väiklase askeetlusena, süütus ja truudus — igandlikkuse ja mahajäävuse avaldusena.

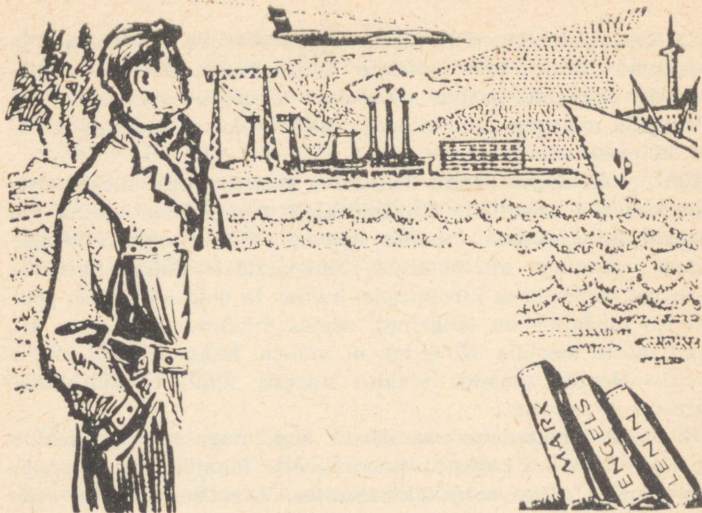
Pikapeale niisugused inimesed degenereeruvad moraalselt ja hakkavad tihti toime panema ühiskonnastaseid tegusid. Mõned huligaanid koguni söandavad õigustada oma käitumist niisuguste mõistete tinglikkusega, nagu seda on südametunnistus, kohusetunne, au.

1966. aasta augustis tuli kohtu ees vastust anda üheksateistkümneaastasel Svetlana Trofimoval. Kohut mõisteti tema üle parasiitliku eluviisi, kõlbelise laostumise ja huligaanitsemise pärast. Svetlana oli teotanud Nõukogude kodaniku austavat nimetust. Kohtuniku küsimusele, kuidas ta oma käitumise poolt nii madalale on langenud, vastas Trofimova: «Elasin nii, nagu mulle meeldis. Ning ma ei mõista, miks peaksin elama teisiti.» Nendes sõnades avaldus selgesti tema ellusuhtumise närusus ja piiratus.

Niisugused näited on erandlikud. Kuid nagu meri peegeldub ka tilgas vees, nii kajastub neis näidetes tagajärg, milleni viib skeptiline nihilism moraaliküsimustes. Tagajärg, mis on selle loogiliseks lõpuks.

Kupeeuksest vaatas sisse vagunisaatja ning teatas, et rong läheneb Taišetile. Minu reisikaaslased hakkasid kiiruga asju kokku panema. Kui meie rong oli juba Taišeti jaama jõudmas ning Valeri koos Juriga olid juba lahkumisvalmis, tuletasin noormeestele meelde oma aadressi ja palusin neid endale kirjutada. Tahtsin nii väga, et ma mõne aasta pärast võiksin kohata oma reisikaaslasi juba üliõpilastena.

Ning tõepoolest — mis puutub Valerisse ja Jurisse, siis lõpetasid nad hiljuti transpordiinseneride instituudi ja töötavad edukalt. Nad ehitavad silda üle ühe Siberi suure jõe. Endisest skeptitsismist pole neis enam jälgegi järel. Viktor töötab aga endist viisi autojuhina. Meie vestlused aga äratasid temas huvi teoreetiliste teadmiste vastu: ta on hakanud filosoofiat tõsiselt uurima.

IV PEATÜKK

SKEPTITSISMI VÕITMINE

1. Mille najal püsib skeptitsism

Pärast poistest lahkumist mõtlesin kaua ja palju sellest, et ei piisa skeptitsismi teadusliku põhjendamatuse tõestamisest, on veel vaja välja selgitada need juured, mille kaudu ta leiab toitepinnast, samuti juhtida tähelepanu neile tingimustele ja põhjustele, mis tänapäeval on põhjustanud skeptitsismi elavnemise. Selle mõtiskluse järeldest tahangi veel lühidalt jutustada.

Skeptitsismil on nagu igasugusel idealismil oma gnoseoloogilised (teoreetilis-tunnetuslikud) ja klassijuured. Skeptitsismi gnoseoloogilisteks juurteks on ühekülgsus, paindumatus ja tardumus tunnetuse mõistmisel. Skeptitsismi esindajad absoluutiseerivad, liialdavad ja puhuvad üles tunnetuse teatavaid külgi: selle suhtelisust ja subjektiivsuse momenti tegelikkuse peegeldamisel. Nad ei märka seost meelelise ja loogilise astme vahel tõe tunnetamise protsessis ja ignoreerivad praktika osa tunnetuses. Nad ei mõista seda, et tõe on alati konkreetne, et teatav otsustus võib olla nii tõene kui ka ekslik, sõltuvalt tingimustest, kohast ja ajast.

Kuid skeptitsismil on ka sotsiaalsed juured. Sest tõepoolest, umbusaldus teadmiste vastu suureneb teatavates ajaloolistes tingimustes. Ja nimelt tingimustes, kui teravnevad klassivastuolud mõnes antagonistlikus ühiskonnas — orjanduslikus, feodaalses või kodanlikus. Kõikidel niisugustel perioodidel muutuvad valitsevad tootmissuhted tootlike jõudude arengut tõkestavaks teguriks. Nad pidurdavad ühiskondlikku progressi ja kutsuvad esile väljasurevate klasside reaktsioonilise vastutegevuse. Neid asjaolusid ei suuda mitte alati kõik inimesed õigesti mõista. Ühiskonna teatava osa teadvuses tekib kujutlus, et inimene ei suuda väljakujunenud ühiskondlikke suhteid mõista ega muuta. Niisugustel murrangulistel epohhidel hakkab ulatuslikult juurduma kahtlemine selles, kas inimese mõistus on võimeline tegelikkust tunnetama. Valitsev klass, kes sõltub väljasurevatest tootmissuhetest, on huvitatud niisuguste vaadete juurdumisest ja levitamisest. Skeptitsismi abil püüab selline klass mõtlemaid inimesi kõrvale juhtida võitlusest uute ühiskondlike suhete kehtestamise eest, mis sisuliselt tähendab, et see klass püüab sel moel pikendada oma võimulolekut. Kaas-

aegne kodanlus levitab ja juurutab agnostitsismi ja skeptitsismi. Ta püüab kirklikult takistada uue, materialistliku maailmavaate kinnistumist ja juhtida ühiskondlikku teadvust illusioonide ja müstika valdkonda. Oma artiklis «Veel üks sotsialismi hävitamine» märkis V. I. Lenin, kritiseerides vene liberaali P. Struve antimarksistlikke seisukohti, et võitlust sotsialismi vastu alustavad kodanluse ideoloogid teaduse eitamisest, teaduse üle parda heitmisest, skeptitsismi jutlustamisest. Ta kirjutas: «Lootuse kaotamine, et on võimalik olevikku teaduslikult analüüsida, teadusest loobumine, püüd kõigi üldistuste peale vilistada, igasuguste ajaloolise arenemise «seaduste» eest peitu pugeda, metsa — puudega varjata, niisugune klassiline mõte on sellel moodsal kodanlikul skeptitsismil, sellel surnud ja surmaval skolastikal, mida me näeme hr. Struve juures.» Kodanlikud ideoloogid ei säästa jõudu selle tõendamisel, et teaduse seadused ei ole objektiivsed ja et ühiskonna areng ei allu mingitele seaduspärasustele. Ameerika sotsioloogid G. Becker ja A. Boskov deklareerivad oma raamatus «Kaasaegne sotsioloogiateooria»: «Meie ei tea, kuhu me läheme, kuid me oleme teel... Ilmselt ei ole meil vaja sellele, kuhu me läheme, tähelepanu pöörata.» Ajaloolane A. L. Fischer kirjutab: «Meil ei ole võimalik ajaloos eristada mingit plaani, rütmi või süsteemi, me saame üksnes täheldada üksteisele järgnevaid juhuseid, mis järgnevad nagu üks laine teisele. Seepärast peame välistama igasugused üldistamiskatsed ja õppima tundma ainult katkestamatut ja ettenägematut juhuste mängu.» Ameerika ja inglise ülikoolide kodanlikud professorid püüavad üliõpilaste teadvusse istutada skeptilist kahtlemist ühiskonnateaduste võimalustes. Noorsoo kasvatajad seisavad hea selle eest, et nende hoolealustel ei tuleks pähe hakata poliitilisest elust osa võtma ja ühiskondliku korra muutmist taotlema.

Kaasaegses kodanlikus ühiskonnas avaldab skeptitsism laostavat mõju küllalt suure osa noorte inimeste teadvusele. Üks osa noortest otsib väljapääsu võitluses imperialismi vastu ja uue inimväärse maailma eest. Teine osa, kes ei ole mõistnud kapitalismi vastuolude põhjusi, väljendab oma protesti inimese üle toimuva vägivalla vastu avaliku põlguse vormis kodanlike tavade ja elulaadi tinglikkusesse. Noorsoo seda osa kutsutakse Ameerika Ühendriikides biitnikuteks.¹

Boris Strelnikovi raamatus «Kuidas te seal, Ameerikas?» kirjeldatakse niisuguste noormeeste ja neidude elu ja vaateid järgmiselt:

«Pimeduse saabudes muutub New Yorgi boheemlikus rajoonis Greenwich Village'is rahvarohkeks ja elavaks. Baaride ja kohvikute uste ette on kogunenud habetunud noorukid, kes kannavad vööni lahti nõõbitud särke ja sandaale palja jala otsas. Sealsamas on ka rämpsevõitu ja lohakad tüdrukud, sagemata juuste ja siniste silmaalustega. Need on biitnikud. Ei usu nad kuradit ega jumalat, ei head ega halba. Nad propageerivad moraali hülgamist ja armastuse vabadust. Mingis poolpimedas hauakambrit kujutavas kohvikus, kus lauda asendab must kirst, loevad nad luuletusi ja kulistavad viskit soodaveega (kui neil juhtub olema raha) või timmivad targu kohvi (kui raha on vähe, mis üldiselt juhtub sagedamini).

Niisuguseid biitnikuid ei ole kaasaegses Ameerikas just eriti palju. Praegu ei ole nad pealegi enam moes. Asi on aga selles, et biitnikud väljendavad groteskses vormis ameerika kaasaegse noorsoo selle osa meeoleu ja käitumise tüüpilisi jooni, kellel

¹ Sõna «biitnik» on tuletatud ingliskeelsest sõnast «beat» tähenduses: löödud, muserdatud, resigneerunud.

pole hinge taga midagi peale laostava, muserdava ja kõdunemist levitava skepsise.

Milles on siis põhjus, miks mürgitatakse osa ameerika noorte mõistust skeptitsismi kihvtiga? Miks avaldab ameerika noorsugu oma protesti üldkehtiva korra vastu niisuguses moonutatud vormis? Selliste nähtuste põhjused peituvad eeskätt kaasaegse imperialistliku ühiskonna majanduslikes ja poliitilistes suhetes.

Tõepoolest, kodanlikud ideoloogid deklareerivad, et kapitalistlik ühiskond garanteerib isiksusele arenguvõimaluse, et igal inimesel on võimalik kõiki oma võimeid ja andeid rakendada. Kuid tegelikult on kapitalismi tingimustes isiksuse positsioon ette ära määratud tema varalise seisundiga. Seepärast on inimeste elu eesmärgiks saanud rikastumine. Ometi suudab suurem osa ühiskonnaliikmeid vaevu ots otsaga kokku viia. Ent tööpuuduse tingimustes iseseisvat elu alustavatel noortel tekitab tööleidmise probleem kindlusetusetunde oma majandusliku heaolu tagamise perspektiivis. Kapitalistlikud suhted sünnitavad vaenu ja usaldamatust nii klasside kui ka üksikisikute vahel, ofitsiaalne ühiskond aga jutlustab samal ajal silmakirjalikult hoolitsusest üleüldise heaolu eest. Kodanlik propaganda sisendab visa järjekindlusega ameeriklastele ideed, et Ameerika Ühendriikides on juba üles ehitatud «üleüldise heaolu riik» ja likvideeritud klassidevahelised piirid. Mida võib kogemusteta noorte inimeste teadvuses esile kutsuda niisugune ühiskondlik kord, kus kõikidele lubatakse võrdseid võimalusi, aga hüvesid kasutada saavad üksnes väljavalitud? Kui kõikjal pasundatakse demokraatiast kõigile, seda demokraatiat aga kasutatakse üksnes vähemuse huvides? Kui raha eest on võimalik kõike osta ja müüa ning midagi ei ole enam püha?

Vastus sellele küsimusele saab olla ainult üks: skeptiline ellusuhtumine. Kahtlemine kapitalismi vastuolude lahendamise võimalikkuses, kahtlemine õigluse ja õiguse võimalikkuses ning

üha üldisem veendumus selles, et kõikjal valitseb ainult pettus, pettus ja veel kord pettus. Niisuguse korra skeptiline eitamine võib põhjustada peale selle veel põlguse rikkuse vastu ja püüde endale «kätte võita individuaalne vabadus» biitnikute laadis.

Ometi ka niisuguses erisuguste meeleolude ja segadusse aetud peade kaoses rajab endale teed elav huvi sellise ühiskondliku korra vastu, millel on erakordselt sümpaatsed ideaalid: sotsialismimaade ja seal valitseva ideoloogia — marksistlik-leninliku õpetuse vastu. Kuid seda segab kõikvõimalikul viisil kodanlik propagandamasin: ajakirjandus, raadio ja televisioon. Nad annavad meie elust moonutatud ettekujutuse, puhuvad suureks meie arengus esinevad puudused ja vead. Ja kõigele vaatamata osa kapitalistlike maade noortest areneb poliitilise küpsuse suunas ja õpib tõde valest eraldama. Sotsialismimaade majanduslikud ja poliitilised edusammud, meie materiaalse ja kultuurilise taseme tõus ning suurepärased perspektiivid aitavad sellele progressile kaasa.

AGA KUIDAS MEIL ON?

Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole sotsiaalseid jõude, kes oleksid skeptitsismi elavnemisest huvitatud. Ja mitte juhuslikult ei ole valdav enamus meie inimestest veendunud optimistid, kes võitlevad kommunistlike ideaalide — rahu, töö, vabaduse, võrdsuse, vendluse ja kõigi rahvaste õnne eest. Kuid teatavates tingimustes võib ka sotsialistlikus ühiskonnas väike osa inimestest sattuda skeptiliste meeleolude mõju alla.

Skeptitsismi mõju alla satuvad inimesed mitmesugustel põhjustel ja mitmesuguste tingimuste tõttu. Kuid tavaliselt on skeptiline kahtlemine seotud oskamatusega analüüsida iseseisvalt tegelikkuses esinevaid fakte. Noor inimene avastab järsku,

et tema ettekujutus teatud elunähtustest on olnud ühekülgne: ta pörkas kokku faktiga, mis oli seniste kujutelmadega vastuolus. Ja hiljem tuli seda ette veel ja veel! Nii koolis kui ka kodus oli talle elust räägitud üksnes head. Pajatatud avaratest teedest, suurtest perspektiividest, aga unustatud rõhutamast, et ilma tööta ei ole midagi võimalik saavutada, et püstitatud eesmärgi saavutamiseks on vaja võidelda, et ühiskond võimaldab inimesele hüvesid teatud teenete eest, kuid ei või taluda muidusööjaid. Kõige selle tulemusel ongi mõnedel noortel inimestel tekkinud väärkujutus meie elust, nagu oleks vaja ainult omad soovid teatavaks teha ja nad täituvadki... Ja siis järsku — ebaõnn!

Või siis teistsugune situatsioon: meie ühiskonna noor inimene pörkas kokku mõne faktiga, mis on vastuolus sotsialismi olemuse ja meie moraaliprintsiipidega. Ta kohtas kas petist, demagoogi või bürokraati. Sattunud segadusse, pealegi olles veel isiklikult solvunud, võib ta tulla samasugusele järeldusele nagu Valerigi, kelle isiksuse vastu dekaan oli tähelepanematu ja ei vestelnud temaga. Ja küpsebki järeldus: «Õigust ei ole olemas!» Ja tuletanud meelde veel paar juhtumit, mille puhul koolis omandatud teadmised ei olnud vastavuses eluliste situatsioonidega, üldistab niisugune inimene, et tema teadmised ei ole usaldusväärsed. Ning ta hakkabki kõiges kahtlema.

Kirjanik Anatoli Gladilin oma jutustuses «Brigantiin heiskab purjed» seletab oma peakangelase Vovka Andrianovi skeptitsismi järgmiselt: «Sul on üks halb omadus: sa märkad ja jätad meelde eeskätt halva. Sul saab olema raske elada, Vovka. See läheb loomulikult üle. Kogemusi on veel vähe. Kuid miks sa niisuguseks kasvasid, Vovka? Ja tõenäoliselt ei ole ainult sina üksi niisugune?»

Ja tõenäoliselt ei ole selles mitte ainult sina ise süüdi...

Raamatutes kohtasid sa ainuüksi eeskujulikke pioneere. Tõsi

küll, tuli ette ka «pähhisid» koljasid ja vasjasid, laiskvorste ja kahemehi. Kuid need kasvatati kibekiiresti ümber. Raamatutest leidsid sa ainult heasüdamlikke ja suure hingega õpetajannasid. Pioneerid olid aga eranditult algatusvõimelised, teotahelised ja eeskujulikud, nad ei rippunud trammitreppidel, ei taganud rüüastest hoovides vutti. Hommikust õhtuni nad kas õppisid, viisid läbi koondusi, kogusid vanarauda või abistasid vanainimesi. Meie kolhoose tundsid sa filmi «Seakarjus ja lambur» põhjal.

Kõik oli meil imehea. Absoluutselt kõik.

Ja pikkamööda juurdus sinus arusaam, et kõik, mis meil on head, lihtsalt peab nii olema. Imestada ei ole siin millegi üle. Milleks sellele üldsegi tähelepanu pöörata? Kuid igale negatiivsele faktile hakkasid sa siis kohe tähelepanu pöörama. «Lubage, meil ei või nii olla. Mulle ei ole sellest keegi rääkinud. Tähendab, ma kas ei tohi uskuda oma silmi või siis seda, mida mulle varem on räägitud?»

Kas sulle meenub, kuidas meie rajoonis ehitati pioneeride paleed? Sa ei hämmastunud selle pärast, et pärast sõda leidis meie maa jõudu ehitada pioneeridele paleesid. Sa ei mõistnud, et selles ongi meie elu headus. Ei, sa olid vaid nõrkinud, et see palee on liiga väike, et spordisaal on alalõpmata kinni ja et laskeseksiooni liikmeks pole kerge pääseda.

Koolis hakkasid sa nägema üksnes halbu õpetajaid ja pioneerijuhte. Ja otsustasidki: kool on halb. Kuid sa ei pööranud tähelepanu sellele, et õppisid koolis tasuta, et selles koolis oli ka teisi, häid õpetajaid, kellelt sa paljugi head omandasid. See pidigi sinu arvates enesestmõistetavalt nii olema.

Kui sind võeti korrapealt tehasesse tööle, õpetati kärmesti kätte amet ja sinust sai just mitte halb treial, leidsid sa, et ka see peab nii olema. See oli sinu arvates enesestmõistetav. Kuid algul sattusid sa ühe meistri juurde, kes tahtis, et sa talle välja

teeksid, enne kui ta sulle kategooria annab. Kodus jutustasid sa emale ainuüksi sellest ja nii kujuneski mulje, et tehases on halb olla.

Sa muutusid umbusklikuks . . .»

See noormees muutus niisuguseks seepärast, et teda ei olnud õpetatud elu mõistma sügavuti, talle ei olnud antud selle kohta täielikku ja igakülgset informatsiooni. Ja mis peamine — teda ei olnud ette valmistatud raskustega kokkupõrkamiseks. Kasvatajad olid nähtavasti arvanud, et lapsel on veel vara kõike teada. Elus esinevatest vastuoludest ei kuulnud ta mitte midagi, otsekui neid polekski. Hiljem aga muutus suureks sirgunud laps igasuguste selgituste vastu umbusklikuks, kuna ta oli avastanud vastuolu tegelikkuse ja koolis antud kujutluste vahel.

Vastutus selle eest lasub mitte ainult koolil, vaid ka perekonnal. V. Tšekalini raamatut «Armastus ja perekond» läbib mõtte, et perekondades, kus valitseb lastekultus, kus teadlikult kõrvaldatakse laste teelt kõik raskused, kus ei õpetata neid töötama, kasvavad üles loodrid, kes raskuste eest kõrvale hii- livad.

V. Tšekalin kirjutab: «Seoses nõukogude inimeste materiaalse heaolu üldise tõusuga kasvab kõige erinevamatel erialadel hästitasustatavate töötajate arv. Vaatamata sellele omandab see positiivne nähtus mõnedes perekondades negatiivse varjundi: lapsed kasutavad igasuguse piiramiseta enda poolt väljateeni- mata materiaalseid hüvesid ja neil kujunevad vajadused, mida nad ei ole suutelised ise rahuldama, ka siis mitte, kui nad õpi- vad ära eriala ja alustavad iseseisvat elu. Niisugused «kasvan- dikud» esitavad ühiskonnale põhjendamatuid pretensioone ja muutuvad rahulolematuteks, virisejateks ja skeptikuteks.»

Kodus ja koolis laste kasvatamisel tehtavad vead on üks kõige olulisemaid põhjusi, miks mõnede noorte teadvuses ilmneb

skeptitsism. Meie koolides on häid saavutusi sirguva põlvkonna iseseisvaks eluks ettevalmistamisel. Kuid mitte iga õpetaja, mitte iga isa ja ema ei õpi tundma oma kasvandike hingeelu: vahel nad ei suudagi seda teha kas liialt suure töökoormuse tõttu või mõnel muul põhjusel.

Samal ajal ei «tuku» organiseerimata tänav. Seda, mis on kahe silma vahele jäänud perekonnas ja koolis, «täiendab» mõni hoovikamba «vaimne juht». Mõned neist aga mürgitavad alaealisi skeptitsismi ja nihilismi mürgiga.

Niisuguseid inimesi leidub ka maal. Üht taolist juhtumit kirjeldas kirjanik N. Viljanski oma raamatus «Mul on sõber». Vaat' mida õpetas kaheksanda klassi poisile Aljošale kolhoosikarjak Arhip, kelle käealusena Aljoša töötas.

«Kutsikas oled sa,» rääkis Arhip ükskõikselt, ise murul vedeldes. «Ära rabele, istu maha... Elust ei taipa sa mitte mõhkugi. Kohe mitte kõige vähematki! Oled raamatutarkust täis tuubitud. Arvad sa, et raamatutes kirjutatakse tõtt?»

«Milleks siis raamatuid trükitakse?» ei andnud Aljoša alla.»

Kui inimene on teadlik meie elu raskustest, kui teda on õpetatud neist jagu saama, siis orienteerub ta olukorras üldiselt õigesti. Ei kaota pead ega hakka virisema, kui põrkab elus kokku esimese tõsisema ebaõnnestumisega. Üks või mitu negatiivset fakti ei varjuta tema silmis positiivseid elunähtusi. Ta keskendab oma tähelepanu nende puuduste põhjuste leidmisele ja võitleb nende kõrvaldamise eest. Suurem osa meie noortest on just niisugused.

Sotsialistlike suhete olemuses kui niisuguses ei ole pinda skeptitsismile ja nihilismile. Meie ühiskonnas aga esineb teatavaid fakte, mis võivad üksikutel noortel tekitada skeptilisi meeleolusid. Ühest niisugusest faktist on jutustanud Ivan Habarov oma olukirjelduses «Ust-Ilimi romantika ja proosa», mis avaldati ajalehes «Pravda» (19. oktoober 1966).

Põhja pool Bratskit ehitatakse Angaraal uut võimsat Ust-Ilimi hüdroelektrijaama. Seda ehitama on sõitnud noormehed ja neid meie maa paljudest linnadest.

«Tööromantikad tulid siia otsima ka Valeri Kulitš ja Valeri Šapar Irkutskist. Kuid kui üks neist on veel säilitanud kindla-meelsuse, hingelise tasakaalu, siis teine, kes üldiselt pole halb noormees, on skeptilises meeleolus.

«Pole siin mingit noorust ega romantikat? Elame igavalt. Nokitseme niisama, ning ongi kõik ja puha. Ja üldse pole teada, kas romantika kui niisugune üldse olemas on.»

Ja edasi kirjutab I. Habarov niisuguste meeleolude põhjustest. Ilmneb, et ehituse juhtkond pöörab vähe tähelepanu noorte vaba aja veetmisele: ehitustööliste asulas ei ole klubi, raamatukogu töötab halvasti, selles ei ole uusi raamatuid. Paljud ei oska pärast tööd midagi ette võtta ja hakkavad igavusest lihtsalt napsitama.

«...Päevselge, et igasuguse, liiatigi veel nii suure ehituse algus on raske,» kirjutab I. Habarov. «Kulub hulk aega, enne kui kõik korda saab, enne kui elu laabub. Kuid siberi ehitajatel on juba suuri kogemusi ja antud juhul oleks võinud palju raskusi vältida. Jaa, vähe mõtlevad ehituse juhtijad inimestele, nad tegutsevad rohkem iganenud kombel: küllap kuidagimoodi läbi läheb. Oma arvestustes loodavad nad noorte entusiasmile.»

Vägagi õigel kohal on antud olukirjelduses sm. L. Brežnevi sõnad, mida ta rääkis ÜLKNÜ XV kongressil: «Meie noorsugu ei karda raskusi. Kuid raskusi on mitmesuguseid. On paratamatuid, uutele piirkondadele loomulikke raskusi, ent on ka kunstlikke, asjajamisega viivitajate, bürokraatide, ükskõiksete inimeste tekitatud raskusi. Noorsoo entusiasm on püha mõiste. Sellega ei tohi spekuleerida, seda ei tohi kuritarvitada selleks, et mätsida kinni puudusi, mis on tingitud mõnede administraatorite ebaperemehelikkusest, oskamatusesst organiseerida tööd.»

Noorte vajaduste ja nende elu-olu ignoreerimine Ust-Ilimi hüdroelektrijaama ehitusel või mõnes muus kohas (näiteks Puštšino külas Kamtšatkal)¹ — see on niisugune puudus meie elus, mis on tingitud mõne juhtiva töötaja hooletusest oma kohustuste täitmisel. Kuid sellised faktid on põhjuseks, miks mõned inimesed hakkavad kahtlema meie printsiibis — hoolitsuses inimese, tema igapäevaste vajaduste eest. Just nimelt inimese, kes elab täna ja talub tuleviku nimel teatavaid raskusi. On võimalik, et pärast küsimuse ülestõstmist «Pravda» veergudel on Ust-Ilimis juba avatud klubi, raamatukogu varustatud uudiskirjandusega, Kamtšatka Puštšino külla aga leitud juukur. Kuid ei tohi kahe silma vahele jätta, et niisugused puudused ja viltulaskmised on vahel ebatervete meeolude, tegelikkusesse skeptilise ja nihilistliku suhtumise põhjusteks. Kõike, mis on sotsialismi olemusega vastuolus — südametust, bürokratismi, hoolimatust inimese vajaduste suhtes, on võimalik tõlgitseda skeptitsismi kasuks, seades kahtluse alla sotsialismi põhiprintsiibi — hoolitsuse inimese ja tema hüvangu eest. Kõik võlts, ebasiiras ja silmakirjalik võib põhjustada umbusaldust moraalinormide ja nende teooriate vastu, mis neid norme põhistavad.

Ülimalt õige oli professor N. Amossovi mõte mõnede noorte inimeste skeptiliste meeolude põhjuste kohta, mida ta väljendas vestluses ajalehe «Komsomolskaja Pravda» kirjasaatja E. Gortinskiga. Nikolai Mihhailovitš Amossov ei ole mitte ainult silmapaistev arstiteadlane, kes võitleb inimese eluea pikendamise eest, vaid ka kirjanik, kes mõtiskleb tulevikuinimese kasvatusprobleemide üle. Ta märkis: «Mulle näib, et vägagi suur pahe on protežeerimine. Kui palju esineb meil näiteks nn.

¹ Vt. ajalehes «Pravda» nr. 322, 18. novembril 1966 ilmunud E. Manko artikkel «Romantikute rõõmud ja mured».

«tagaukse» kaudu kõrgematesse õppeasutustesse sissesaamist, igasuguseid muid sigadusi, instruksioonide rikkumisi. Mõnikord võib see tunduda tühipalja pisi-asjana. Kuid kasvatustöös pisi-asju ei ole. Niisugused faktid hävitavad meie noortes usu meie kõlbelistesse põhimõtetesse, see aga omakorda viib ebaaususeni, kõlvatuseni.

Mõistate, on olemas kõigesse skeptiliselt suhtuvaid noori inimesi. Ma pooldan skeptitsismi. Usaldamatus on teaduse alus. Kuid kui skeptitsism on muutunud liig valdavaks, hakkab see lõhnama juba täiesti ühiskonnavastase nihilismi järele.

Mulle näib, et selles oleme osalt ise süüdi. Vahel me esitame väga olulisi tõdesid üliprimitiivselt. Ometi on meie sajand — täppisteaduste sajand — avanud tõestamiseks uued võimalused.»

Teatava osa noorte skeptiline, nihilistlik suhtumine tege-likkusesse raskendab uue ühiskondliku korra arenemist. Sügavamalt mõistmata riigis toimuvaid protsesse, mis on seotud sotsialismi tugevdamise ja demokraatia arendamisega, võivad nad skeptiliselt ja nihilistlikult suhtuda kogu sellesse töösesse, mida rahvas on partei juhtimisel ära teinud. Koolis, perekonnas, väljaspool kooli tuleb noortele sagedamini rääkida mitte ainult õigustest, vaid ka kohustustest, õpetama neid lapsest peale austama meie seadusi ja tavasid, meie suuri ideaale, meie Kommunistlikku Parteid.

Skeptiliste ja nihilistlike meeleolude levimine soodustab kodanliku ideoloogia sissetungimist. Kodanlikud ideoloogid ülistavad kapitalismi, nimetavad kapitalistlikke maid «vabaks maailmaks». Samal ajal laimavad nad sotsialismi, eitavad tema edusamme teaduse ja tehnika alal, rahva materiaalse ja kultuurilise taseme tõusu. Kõik see on määratud ideeliselt karastamata noorte inimeste jaoks, kellel ei ole kogemusi, et hinnata ühiskondlikke nähtusi klassipositsioonidelt.

Komsomoli XV kongressil märgiti, et noormeeste ja neidude praegusel põlvkonnal ei ole tulnud läbi teha revolutsioonilise võitluse ja karastumise karmi kooli, mis oli vanema põlvkonna pärisosaks. Üksikud noored inimesed püüavad jääda elus kõrvalseisjateks, neil on ülalpeetava meeleolud, nad nõuavad riigilt palju, kuid unustavad oma kohustused riigi ja rahva ees. Kodanlikud ideoloogid, meie vaenlased, püüavad oma huvides ära kasutada just nimelt niisuguseid karastumata, mitmesugustele ideoloogilistele nakkustele vastuvõtlikke inimesi.

Seepärast on vaja tugevdada võitlust kodanliku ideoloogia vastu, kasvatada immuunsust kodanliku vale ja laimu pisikute suhtes.

2. Skeptikute ümberveenmine

KAS SKEPTIKUID ON TARVIS ÜMBER VEENDA?

Tingimata on tarvis. Ja järgmistel põhjustel. Meie ühiskonna areng — sotsialismi ehitamine ja üleminek sotsialismilt kommunismile — ei toimu mitte stiihiliselt, vaid teadlikult. On kindlasti tarvilik, et kõik nõukogude inimesed tunneksid ühiskonna arengu seadusi, et nad orienteeruksid õigesti nii riigis kui ka rahvusvahelisel areenil toimuvates sündmustes, ehitaksid teadlikult elu kommunistlike põhimõtete järgi. Noor inimene peab olema igakülgseks arenenud ja haritud, kõrge moraali ja sügavate kommunistlike veendumustega.

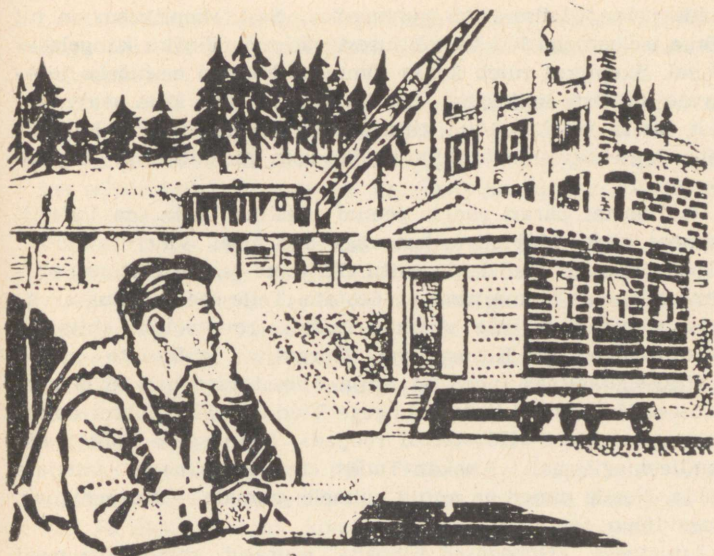
Kuid skeptitsism? Ta kallutab inimest aktiivsest kommunismiehitamisest kõrvale, sünnitab tegelikkusesse passiivset suhtumist. Ta võtab inimeselt baasi õigeks orienteerumiseks inimestevaheliste suhete ja inimeste tegude keerulises maailmas. Skeptik satub segadusse ega suuda mõista, kui kasutada

S. Jessenini sõnu, kuhu viib neid sündmuste saatuslik paratamatus. Kuna tal puudub võimalus mõista ühiskondlikke sündmusi, kaotab skeptik elus igasuguse orientiiri. Ta ise piinleb ja kannatab, mõjub laostavalt teistesse inimestesse, nakatades neid skeptiliste kahtlemiste mürgiga.

Kuid kas on võimalik skeptikut ümber veenda, sundida teda loobuma oma vaadetest ja tunnustama dialektilis-materialistlikku filosoofiat?

Filosoof Hegel on kirjutanud selle kohta, et inimest, kes tingimata tahab olla skeptik, ei ole võimalik ümber veenda ega sundida teda tunnustama positiivset filosoofiat, nagu ei ole võimalik sundida püsti seisma inimest, kes on halvatud. Need Hegeli sõnad on V. I. Lenin oma «Filosoofilistesse vihikutesse» välja kirjutanud. Kuid Hegeli seisukoht on õige ja paikapidav üksnes sellest aspektist, et ainuüksi loogiliste argumentidega ei ole skeptitsismi võimalik kummutada. Skeptitsismi paikapidamatuse teaduslik ja loogiline tõestus peab tuginema tema kummutamisele praktikas, tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise edukusele, teaduslikule eksperimendile, saavutustele uue ühiskonna ehitamisel. Seepärast saab ka meie skeptikute ümberveenmine olla edukas üksnes siis, kui ekslike skeptiliste seisukohtade kriitika tugineb ühiskondliku ja ajaloolise praktika andmetele ja kasvatatava isiklikele praktilistele kogemustele.

Inimene põrkab praktilises tootlikus ja ühiskondlik-poliitilises tegevuses kokku mitmesuguste suhetega inimeste ja looduse objektide vahel. Selle tulemusel on tal võimalik veenduda teatavate teaduslike seisukohtade õigsuses ja loobuda ekslikest kujutlustest. Veendumus kommunistliku ideoloogia õigsuses leiab kinnitust kapitalistlike vastuolude teravnemises, sotsialismimaade edasises majanduslikus, poliitilises, teaduslikus ja kultuurilises arengus, ühiskonna pidevas hoolitsuses tööinimeste

heaolu eest, seltsimehelikkuse süvenemises, inimestevahelises sõpruses ja vendluses.

Skeptitsismi vastumürgiks on aktiivne võitlus meie elus esinevate puuduste ja raskuste vastu, nende puuduste ja raskuste põhjuste avalik ja laiaulatuslik selgitamine.

Kuna skeptitsism on tegelikkusesse passiivse suhtumise — «taevamanna» ootamise tagajärg, siis on temast võimalik jagu saada üksnes siis, kui selle eest visalt ja järjekindlalt võideldakse. Seejuures ei tohi aga võitlus skeptitsismi vastu

jääda mõne üksiku isiku puhanguks. Sest skeptitsism on nii nõrga iseloomuga kui ka võitlusest väsinud «üksiku kangelase» finaal. Skeptikut tuleb kaasa tõmmata kõrgeid eesmärke taotlevate inimeste kollektiivi. Las ka skeptik saab kiita saavutatut eest, las ta võtab saadud kiituse enda arvele. Ainult «hulljulgete» kollektiivis saab kinnistuda usk mõistuse ja õigluse jõusse...

Pool aastat pärast rongis peetud vestlusi sain ma Valerilt esimese kirja. Mul oli sellest väga hea meel. Valeri kirjutas: «Tööd õnnestus meil leida ruttu. Töötame jaama ehitusel; ehitame hooneid. Jaama nimi on Stofato. Teile see nimetus arvatavasti midagi ei ütle. Abakan-Taišeti raudteeliini ehitajate jaoks kõlavad aga Košurnikovi, Žuravljovi ja Stofato nimed «võiflussignaalina» (need on Anna Ahmatova sõnad tema luuletusest Majakovski kohta). Lugege Vladimir Tšivilihhini dokumentaaljutustust «Hõbedased rööpad». Sealt saate kõik teada raudtemagistraali Abakan-Taišet trassi esimeste uurijate kohta. Nende nimed on antud kolmele jaamale — Košurnikovo, Žuravljovo, Stofato.

Jutustuses «Hõbedased rööpad» erutasid mind eriti need leheküljed, kus on juttu sõpruse jõust, Košurnikovi mõjust oma ekspeditsiooni liikmetele. Ma koguni tahan Teie jaoks välja kirjutada kaks katkendit sellest raamatust, mis mulle eriti meeldivad. Kuid enne pean Teid olukorraga kurssi viima: ekspeditsioon on poolel teel. Ees on veel tõsised raskused. Järsku aga haigestus Stofato pleuriiti. Õhtul istuvad lõkke ääres haige Konstantin Stofato ja Aleksei Žuravljov. Edasi tsiteerin juba raamatut: «Kostja vaikis rusutult, tema aukuvajunud silmade pilk oli nukker. Aga kui Košurnikov, keda kutsuti Aleksandr Mihhailovitšiks, läks jõe äärde vett tooma, sõnas ta ärritatult:

«Me oleme idioodid! Kas siis arukad inimesed elavad praegu niimoodi?»

«Ah et sooja ahju taga, lutikatega tükkis?» torakas Aljoša, kes kogu õhtu oli jonnakalt lõkke ääres oma läbimärga vatikuube kuivatanud.

«Pole mul sinu kasvatamist vaja! Inimesed töötavad kogu oma elu kodumaa hüvanguks, endil on neil aga...»

«On, on! Ah sind, filosoofi...» Aljoša hoidis end vaos, et haiget seltsimeest mitte solvata. Ta viipas jõe suunas: «Vaat' temal on tõepoolest...»

«Mis tal siis on?» kirtsutas Kostja põlglikult nina. «Trambib mööda taigat ringi. Ei puhkust, ei alalist elukohta.»

«Ei vägevat palka, ei raskeid preemiarahasid,» jätkas Aljoša samas toonis ja kõrgendas siis häält: «Räägid seda kõike õige tõsiselt või? Ta on ometi Siberis üle tosina trassi välja uuri- nud! Mis aga omamisse puutub, siis on tal see, mis maailmas kõige kallim...»

«Mis see siis on?»

«Kas sa ise oled pime või? Sõbrad on, vaat' mis! Elus ja surmas! Taipad? Ja kõik, mis tal on, on sinu. Kas seda vähe on? Ja üldsegi, oled koos temaga taigas, hakkad ise aru saama.»

Sellest jutuajamisest möödus mõni päev, ja Kostja sai tänu oma seltsimeeste pingutustele peaaegu terveks. Uurijad tukas- tavad lõkke ääres. On õhtu. Kostja hakkab rääkima.

«Mihhailõtš,» hüüab ta järsku. Hääl on tal reibas ja tugev. «Teate, mis ma teile ütlen, Mihhailõtš! Aleksei! Oma naiselegi ma ei ütleks, teile aga ütlen. Kas sina, Aljoša, lähetsid praegu üksi Stalingradi alla? Noh, üldse rindele?»

Žuravljov tõusis äkilise liigutusega istuli. Ärganult pilgu- tas ta uimasena silmi, hingas lühikeste, katkendlike hingetõm- metega ja iga kord välja hingates vajus ta rind sügavale sisse.

«Rindele? Miks siis mitte? Oleks vaid suitsupoolist...»

«Niisugune oled sina, Aljoša, niisugused olete teie! Teie ei teadnud, aga mina olin enne hoopis teistsugune. Kuid nüüd... Seltsimehed! Mihhailõtš! Neil päevil peaks meil sündima laps, just praegu arvutasin välja. Mina aga lähen! Ma ei tunne üldse hirmu. Ma õppisin tundma, missugused võivad olla inimesed. Mihhailõtš! Andke mulle oma käsi...»

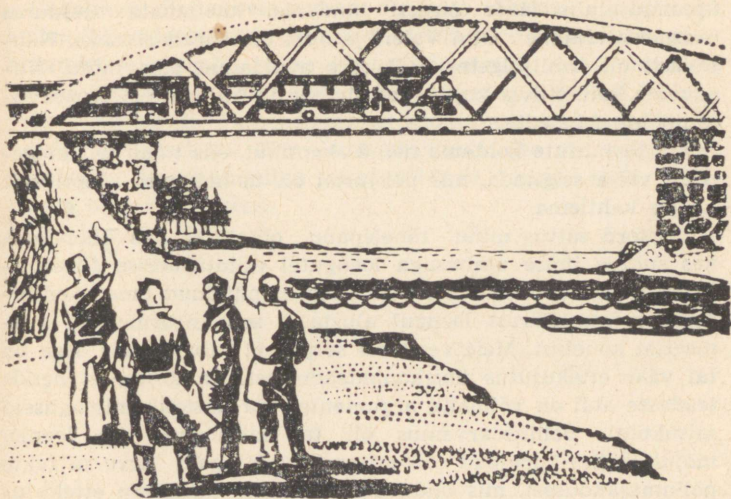
Ootamatusest ei saanud Košurnikov sõnagi suust, ta tajus ainult, et seltsimehe kõhnal peopesal olid suured ja tugevad rakud, otsekui oad.»

«Midagi selletaolist,» kirjutas Valeri oma kirjas edasi, «toimub praegu ka meiega. Ka meil ei ole siin just mitte kadestamisväärsed tingimused — telgid, ajutised barakid, niiske magamisase, ärakulunud pesu... Mõni laseb jalga, ei pea vastu. Kuid need, kes jäävad, on tõelised inimesed. Minul ja Jurkal on siin palju sõpru. Ja me oleme juba hakanud täiskasvanuks saama: oskame hea ja halva vahel vahet teha.»

Aeg jooksis. Mitte tihti, kuid aeg-ajalt ikkagi andsid poisid endast elumärki. Ja igas kirjas oli tunda, et nad on tõepoolest muutunud, nende arutlused olid üha enam küpsemad:

«Kui te meile rongis Kantist jutustasite, siis, ausalt öeldes, mina küll ei taibanud, kuidas just nimelt praktika kummutab tema õpetust «asja iseenesest» tunnetamatusest. Nüüd aga on minu silmade all üle taigajõe kerkinud sild. Niisugune õhuline, elegantne. Kui seda ehitati, näis, et see ei saa ju kuidagi rongi raskust välja kannatada ja puruneb. Kuid võta näpust! On juba katsetatud. Kõik läks suurepäraselt!

Ma küsisin sellelt insenerilt, kes juhatas silla ehitustöid, kuidas arvutatakse silla tuge, kandetalade ja konstruktsiooni muude elementide vastupidavust. Ta soovitas mul minna õppima sildade ja tunnelite ehitamise teaduskonda. Küsisin talt veel, kas ta ei karda, et tema ehitatud sild koormusele vastu ei pea. Tema aga, minu suureks üllatuseks, tsiteeris mulle

vastuseks F. Engelsi ütlust agnostitsismi kummutamisest praktika edusammude abil, mida teiegi meile tsiteerisite. Siis aga ütles mulle: «Teadus annab objektiivse tõe. Kui see nii ei oleks, siis me poleks kindlad, et meie arvutuste järgi ehitatud sild ei varise rongi raskuse all kokku.» Pärast seda jutuajamist ütleb ta iga kord mind kohates: «Kuidas käbarad käivad, filosoof?»

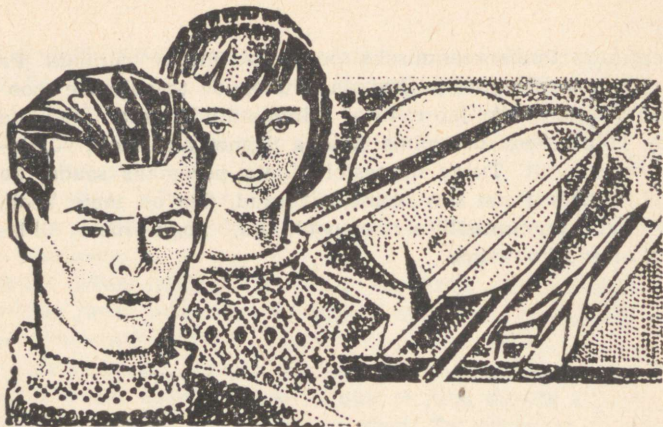
Meie kirjavahetuse kahe aasta jooksul sain oma sõpradelt väga erinevaid kirju: mõnes kurdeti eluraskuste üle, teistes avaldati rõõmu huvitava töö üle. Kirjadest oli näha, et mu sõbrad püüavad elus selgusele jõuda, nende mõttelaadis on kindistumas loominguline lähenemine tegelikkusele. Nad olid

õppinud elulisi fakte õigesti hindama, kaotamata seejuures perspektiivitunnet. Olin Valeri ja Juri üle siiralt rõõmus. Nähtavasti oli «hulljulgete» kollektiiv avaldanud oma mõju. Nii-suguses kollektiivis kujunevad ümber ja karastuvad teistsugusedki inimhinged!

Kui te juhtute kohtama mõnd skeptikut, siis tuleb teil kõigepealt välja selgitada, mis põhjustel on ta hakanud skeptiliselt kõiges kahtlema.

Ükskord sattus minu tähelepanu objektiks üks üliõpilane, kes suhtus ilmse umbusuga loengutel esitatavatesse filosoofilistesse kontseptsioonidesse. Ta isegi ei püüdnud oma skeptilisust varjata. Pärast loengut alustasin selle noormehega avameelset kõnelust. Meie vestluses selgus, et juba mõnda aega on tal väär ettekujutus ühiskonnateadustest. Ta arvas, et nende teaduste abil on võimalik argumenteerida ükskõik missuguseid seisukohti. Selline arvamus oli tal kujunenud ühe loengu mõjul, milles õppejõud oli esitanud mõningaid arve ja fakte põllumajandusest, mis olid vastuolus selle üliõpilase ettekujutusega. Nimelt oli tema kodukolhoosis juba rida aastaid olukord mitte kuigi roosiline. Tegin talle ettepaneku katsuda üheskoos selles küsimuses selgusele jõuda. Vaadeldes põllumajanduse arengut rea aastate jooksul iseloomustavaid statistilisi andmeid — teravilja kogutoodangu kasvu, põllumajanduse varumise ja kokkuostu mahtu ning teisi näitajaid — tulime ühisele arvamusele, et meie maal on põllumajandus tõepoolest tõusuteel. Kuid see tõsiasi ei välista, et üksikutes rajoonides ning majandites esineb töös veel tõsiseid puudusi: saagid on viletsad, töö organiseerimine halb, esineb agrotehniliste nõuete mittetäitmist jne. Nähtavasti ei olnud too õppejõud oma loengus sellele asjaolule viidanud, isegi mitte seda öelnud, et omal ajal ei olnud põllumajandusliku tootmise kasvutempo küllalt kiire.

Skeptikute ümberveenmiseks on vaja ühtlasi rünnata ka kodanlikku ideoloogiat, paljastada nõukogude tegelikkuse moonutamist selle poolt ja müüte niinimetatud vaba maailma võlude kohta. Seda on võimalik teha üksnes aktiivselt, ründavalt positsioonilt. Tuleb inimestel aidata paremaks saada, ka nendel, kelledest me siin oleme rääkinud. See on meie kooli, perekonna, kommunistliku noorsooühingu, kogu meie ühiskonna otsene kohustus.

Kokkuvõtteks

Niisiis, on aeg teha meie vestlustest kokkuvõttet. Kuid me ei tee seda mitte antud teema filosoofiliste põhikontseptsioonide ülesloetlemise vormis. Neist on juba üksikasjalikult räägitud brošüüris endas. Läheneme küsimusele teisiti. Kuna kritiseerisime pihuks ja põrmuks skeptitsismi ja skeptikud, siis oleks vist õige lõpetuseks öelda mõni sõna optimismist ja optimistidest?

«Naudin ette ma vallatuid küsimusi
silmi

elavaid, tülikaid.

«Optimistid?

On nemad kes reisivad?

Need on lobasuud südikad!»

(R. Roždestvenski «Optimistid»)

Oleme poeet P. Roždestvenskiga ühel nõul, et «kahvatu-roosal optimismil» ei ole midagi ühist tõelise optimismiga. Sest tõeline optimism — see on erk, reibas ja elujaatav maailmatajumine, mille puhul inimene usub kindlalt oma tegevuse edukusse looduse, ühiskonna ja mõtlemise arengu seaduste tundmise alusel.

Tõeline optimism juurdub inimestes kommunistliku ideoloogia mõjul. See ideoloogia avab inimkonnale ühiskonna arenguperspektiivi, veenab teda kommunismi võidu paratamatuses kogu maailmas, innustab tööraha õnne eest võitlejaid kangelastegudele.

Tõeline optimist ei ole heasüdamlik mõnuleja, kõigea rahulolev, mitte milleski kahtlev inimene. Ei! Ta võitleb raskustega, teda piinavad loomingulised kahtlemised. Kuid ta ei väldi neid, vaid mobiliseerib jäägitult oma energia, kõik teadmised ja kogu tahtejõu nendest jagusaamisele. Tal ei ole talismani ebaõnnestumiste vastu ega valmisretsepte kõikide elujuhtumite puhuks. Kuid see-eest on ta absoluutselt veendunud valitud tee õigsuses. Selle veendumuse on ta ammutanud teaduse tundmisest, milles on üldistatud tervete põlvkondade praktilised kogemused. Ta on veendunud ka mõistuse kõikvõimsuses, ta on valmis töötama ja otsima. Otsinguid aga kroonib alati edu, kui need on rajatud teaduslikele alustele. Optimist teab kahtlusteta, et meie partei teeb inimese nimel, tema hüvanguks kõik vajaliku. Ta ei oota passiivselt «taevamannat», vaid võitleb aktiivselt ja visalt maailmas kõige parema ja õiglasema ühiskondliku korra — kommunismi ehitamise eest.

SISUKORD:

KOHTUMINE SKEPTIKUGA	3
I peatükk	
SKEPTIK EI TEADNUD OMA EELKÄIJATEST MITTE MIDAGI	10
1. Vana-Kreekas elas filosoof Pürron	10
2. XVI—XVII sajandi skeptikud kõigutavad religiooni aluseid	22
3. David Hume'i äärmuslik skeptitsism	27
II peatükk	
SKEPTITSISMI PÕHILISED VEAD	36
1. Tunnetuses praktika osatähtsuse mittemõistmine	36
2. Umbusaldus meeleanalüüsi andmete vastu	45
3. Teoreetiliste teadmiste eitamine	50
III peatükk	
DIALEKTIKA SISALDAB SKEPTITSISMI ELEMENTE, KAHTLUSI JA EITUSI, KUID EI OLE SKEPTITSIS- MILE REDUTSEERITAV	62
1. Objektiivne tõde on olemas!	62
2. Kahtlemise kaudu tõe juurde	76
3. Skeptiline eitamine	84
4. Moraalne nihilism	91
IV peatükk	
SKEPTITSISMI VÕITMINE	96
1. Mille najal püsib skeptitsism	96
2. Skeptikute ümberveenmine	109
KOKKUVÕTTEKS	118

19 kop.

A
29739

228407

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00403298 5